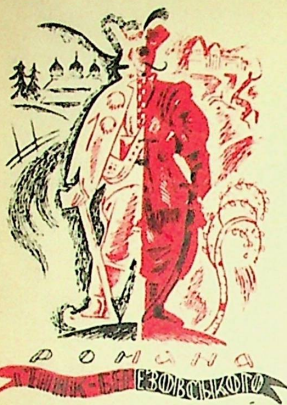

EX LIBRIS

О. МАРДЕН

ВОЛЯ
И
УСПІХ

ПЕРЕКЛАВ В. ПРИХОДЬКО

М

Б

О. МАРДЕН

ВОЛЯ й УСПІХ

ПЕРЕКЛАВ

В. ПРИХОДЬКО

ВИДАННЯ ДРУГЕ

ПРАГА

1941

НАКЛАДОМ В-ВА „ПРОБОЄМ

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА „НАСТУП“

Число 16

● Обгортка праці М. Бутовича ●

KNIHTISKÁRNA JAN ANDRESKA vd., PRAHA XII., BĚLEHRADSKÁ 10

П Е Р Е Д М О В А

Перед нинішнім поколінням Української Нації стоять величезні завдання. Можна сміло сказати: од того, як ми будемо працювати, як будемо боротись — залежить майбутня доля нашої Батьківщини.

Робота перед нами — велика, боротьба — тяжка, а тим часом — треба правду сказати — ні працювати, ні боротись як слід ми ще не вміємо.

Народ наш — споконвіку хлібороб — звик лише до своєї землі, до прадідівських способів обробки її, звик до своєї селянських злиднів і навіть не дуже пробує вийти з них.

Інтелігенція наша, — інтелігенція тої Нації, що ніколи не панувала, а лише корилась, теж не звикла щось робити по своїй волі, по своїй думці, — вона здебільша мусіла служити чужим, виконувати волю «панів», ховаючи свою гордість, своє обличчя, щоб лише не позбавитися кусника хліба.

А... між тим прийшли нові часи. Часи, коли не можна спати. Часи, коли кожний народ і кожний чоловік, незалежно від обставин, в яких знаходиться, змагається напруженою працею й неуступною боротьбою вибороти собі краще місце під сонцем.

Але як працювати, як боротись?

Про це й говорить книжка Орисона Мардена, американського педагога й філософа. Одначе, помилявся б той, хто подумав би, що ми тут маємо діло з політичним твором, призначеним для обмеженого кола політиків.

Нічого подібного. «Воля й успіх» — книжка абсолютно для всіх. Її основна думка, її головний зміст — показати, як кожна окрема людина мусить себе виховувати, як має працювати, як повинна боротись, щоб здобути собі знання, висталити волю, побороти перешкоди і, нарешті, досягнути свою мету, а через те й успіх в житті.

»Воля й успіх« вчить, як пересічний чоловік може стати «людиною» в повному й кращому розумінні. А тим самим вона вчить, як схилений парід може стати гордою Нацією...

Особливість книжки Мардена — це її надзвичайна різнобічність: її з величезною користю для себе прочитає юнак, з неї навчиться дорослий, вона подасть розраду й старому.

Неосвіченому — вона вкаже шлях до знання, ледачого навчить, що то є час і праця, плохому — подасть приклади залізної волі, а всім разом — науку бадьорого, розумного, радісного життя.

І все це без проповідництва, без нудного картання, а лише на блискучих прикладах із світової історії.

»Живи й гори. Не для того, щоб згоріти, а щоб світити й гріти«.

»Роби, щоб зробити, а не для того, щоб робити«.

»Хапай за гриву хвилі й моменти!«

»Ніхто тобі не допоможе, як сам собі не допоможеш«.

»Не хникай і не кисни — це тільки ослабить тебе«, — ось провідні гасла «Волі й успіху».

Нашій Нації — похилій і зневіреній — Нації, що потребує, як ніхто, бадьорости й витривалости перед великим майбутнім, ми щиро поручаємо цю книжку.

В. Приходько.

І. ЯК ВИКОРИСТОВУВАТИ ОБСТАВИНИ.

Праця приходить на світ разом із людиною.

Ловель.

Не треба жадного дозволу, щоб плавати на широкому морі життя й праці. Чим ліпше ми їх пізнаємо, тим більшого успіху досягнемо.

Едвард Еверт.

Пильність у підстеріганні відповідних обставин, такт і відвага в схопленні нагоди, сила й витривалість, — ось військової чесноти, що ведуть до побіди.

Австин Пеліс.

Нема дня, що не давав би нагоди зробити щось доброго, щось, чого ніколи не можна було зробити дотепер і чого в майбутньому вже не можна буде зробити.

Бурляйт.

— Що скаже світ, коли нам те не вдасться? — спитав капітан Беррі, коли Нельсон виклав перед ним старанно обміркований плян перед битвою над Нілем.

— Тут не може бути жадного «коли», — відповів Нельсон. — Не підлягає найменшому сумніву, що нам удасться. Інше питання — хто з нас доживе, щоб оповісти про нашу славу.

Коли команданти кораблів вийшли з військової наради, щоб удалися на свої місця, він додав:

— Завтра будемо святкувати перемогу!

Його бистре око й смілий розум бачили нагоду для побіди і здобуття слави там, де інші бачили тільки небезпеку поразки.

— Чи можна перейти тою стежкою? — спитав Наполеон інженерів, котрих вислав, щоб вони оглянули небезпечний перехід через гору св. Бернарда в Альпах.

— Хто зна, здається, це виходить поза межі можливості, — відповіли інженери.

— Отже вперед! — скомандував «малий капрал», не звертаючи уваги на оповідання інженерів про надзвичайні труднощі переправи.

Англія й Австрія з'їдливо насміхались над Наполеоном за його намір переправити шістдесятитисячну армію через Альпи, «де ще ніколи не котилося колесо й, оскільки розум людський може судити, ніколи не буде точитися», — разом з тяжкою артилерією, гарматними набоями, амуніцією і різним військовим майном.

Але Наполеон знав, що в Генуї, де австрійці облягли Месену, панує голод, і що ворог гримів уже під брамами Ніцеї. Разом з тим він не належав до людей, що кидають своїх товаришів у небезпеці. Наказав найточніше з'ясувати стан умудуровання і озброєння жовнірів; сходжені чоботи, подерті однострої й попсовані рушниці направили чи замінили на інші, й кольони військ, підбадьорені запалом свого вождя, рушили вперед.

Високо над проваллями скель з'явилися, блискаючи у млі, озброєні ряди жовнірів, подібні до примар. Хижі орли кружляли у стіп війська і наповняли криком безкраї простори; гірські кози, сполохані надзвичайним видовищем, утікали на круті скелі й оніміло дивилися на збройні громади, що несподівано заповнили пустку. Коли військо напотикалось у своїй дорозі на особливі труднощі, зараз гриміли труби військові, й луна від них, одбиваючись од вершків гір, гинула в безмежних, льодом покритих, скалистих просторах. Кожна дрібниця була так старанно обміркована, вплив Наполеона був настільки великий, що ні один жовнір не кинув рядів. Всі перешкоди, без винятку, мусіли бути подолані, щоб не повстало замішання в кольонах, що тянулися майже на 35 кілометрів. По чотирьох днях армія була вже на рівнинах Італії...

Коли цей «неможливий» подвиг доконано, то значить — його можна було досягнути віддавна. Не один вождь мав також відповідні засоби й загартованих жовнірів, але ні один не мав сили духа й рішучості Наполеона. Називали вони перешкоди непереможними і так оправдували свій брак відваги. Але Наполеон не відступив перед величезними труднощами:

сам поставив перед собою завдання й справився з ним цілковито.

Генерал Грант лікувався від тяжких покалічень, що спричинив собі, впавши з коня в Новім Орлеані. Між тим наспів приказ, щоб він негайно подався до Хаттаноога і прийняв команду над фортецею. Ця мала фортеця, обложена військами Федерації, ось-ось мусіла піддатися. Життя її рахували днями; узгір'я навколо світилися ворожими вогнями, довіз харчів був відрізаний. Генерал Грант, не зважаючи на тяжкі страждання, зараз же видав наказ, щоб удатися на нове поле бою. Їхав судном по Міссісіпі, Огіо й одному з його допливів; далі через пустелю в ношах між двома кіньми; четверо людей внесли його до міста на плечах. Але ж як тільки прибув, відразу все змінилося: з'явився мистець, що доріс до поваги завдання. Армія зразу відчула чар його сили. Ще не міг він сісти на коня, як видав наказа зробити несподіваний напад. За короткий час перші ряди зайняли найближчі горбки, хоч ворог боронився з надзвичайним завзяттям.

Отже де тут причина перемоги?

Чи не була вона наслідком непохитної волі раненого генерала?

Чи ж обставини самі склалися, коли Горацій з двома товаришами стримав 90.000 етрусків, доки не був знищений міст на ріці Тибрі? — Або коли Леонід під Термопіями загамував страшний натиск перських полків? — Чи як Темістокль під Саламіною знищив до щенту ворожу флоту? — Або коли Цезар, побачивши, що військо його починає відступати, схопив меча й, кинувшись у бій, перестроїв наново свої легіони, змінивши поразку, що йому загрожувала, на повну перемогу? — Чи коли Вінкельрод вбив собі в груди жмут ворожих списів, щоб простелити своїм товаришам шлях до побіди? — Або як Бенедикт Арнольд, завдяки паленій відвазі, виграв бій при Саратодзіж? — Чи коли Наполеон продовж довгих літ не програв ні одної битви? — Чи як Веллінгтон воював у всіх напрямках, ніким непереможений? — Або коли Ней часто повертав ганьбу й поразку на блискучий тріумф? — Або коли Беррі, залишивши побитого Лаврентія, прибув до Ніягари і примусив англійські гармати замовкнути? — Чи як Шерман видав наказа за всяку ціну держати форт, не дивлячись на найбільший натиск ворога, —

й військо цей наказ виконало без вагання, знаючи, що вождь є серед них.

Історія знає сотні прикладів видатних мужів, що використовували нагоду й одразу брались до діла, що здавалося неможливим. Швидко й твердо взяті рішення, саможертва й сила у виконанні його — перемагають світ. Наполеон перейшов Альпи. Але гори, що загороджують шляхи сучасній молоді, не такі високі і не такі небезпечні, як Альпи, що їх перейшов Корсиканець.

**Не жди надзвичайної нагоди. Користуйся дрібними
можливостями й роби їх великими.**

Недалеко від морського маяка в Ліме-Рок, р. 1854., повернувся човен і чотири хлопці попали в холодні хвилі розбурханого моря. Левіса, сторожа на маяку, не було дома, дружина його була хвора й не могла допомогти нещасним. Тоді дванадцятилітня дочка сторожева Іда пустилася в маленькім човнику на море і врятувала погибаючих. Упродовж тридцяти літ вона вирядувала ще десятеро людей в різний час. Зробила все це без нічиєї помочі, виявляючи надзвичайну спритність, відвагу й витривалість.

— Коли б мені було дозволено спробувати, я певен, що міг би на щось придатися, — говорив малий хлопець, що був кухарчиком в домі венеціанського аристократа Фалієро. Того дня було якраз запрошене велике товариство до Фалієра на бенкет. Між тим, за годину перед початком прийшла вістка від цукорника, що піраміда, яку він мав виготовити для прикраси столу, цілком не вдалася.

— Ти? Хто ж ти такий?

— Я — Антін Канова, внук каменяра Пізона, — відповів хлопець.

— На що ж ти можеш придатися? — спитав пан.

— Я можу зробити прикрасу до столу, якщо мені пан дозволить.

Венецький багач не мав іншого вибору, й Антоній взявся до роботи. Попросив масла й виліпив з нього чудового льва, що наставився до скоку. Пан із здивуванням умістив льва на столі.

Бенкет розпочався. Багато найвидатніших князів, шляхти й купців венеціянських, серед яких не мало було дійсних знавців мистецтва, засіло до столу. Коли ж серед багатого накриття й сервізів побачили льва, виліпленого Кановою, то все товариство забуло про їду. Здивовані гості почали розпитувати сеніора Фалієро, кого це з великих скульпторів йому вдалося переконати взяти для мистецького твору такий нетривкий матеріял. Фалієро не міг на ці питання докладно відповісти й звернувся до свого управителя дому, а той впровадив до залі малого Канову.

Коли достойні гості довідалися, що льва зробив маленький кухарчик, обід обернувся в бенкет на честь геніяльної дитини. Господар урочисто заявив, що віддасть хлопця в науку до найкращих мистців і додержав даного слова. Але успіх не зіпсував Канову. Ціле життя він був таким самим скромним та шильним, як і тоді, коли працював у каменоломні свого діда. Не всі знають, як Канова використав першу сприятливу «нагоду», але кожний чув про про нього, як про найбільшого скульптора.

**Слабі люди дожидають сприятливих обставин, —
сильні створюють їх самі.**

— Найсильніші люди, — говорить Д. Хпапі, — це не ті, що очікують, доки прийде до них сприятлива okazія, але ті, що схоплюють її, здобувають для себе й роблять своїм слугою.

Обставини, які можна використати для себе, трапляються часто, але треба — діяти.

— Ви є занадто молоді, — відповіли молодому юнакові, що хотів дістати посаду директора фабрики в Меншестрі.

— Пять літ назад мені говорили те саме, — промовив Роберт Овен, — але зараз не припускаю, щоб ця причина мала ще якесь значення.

— Скільки раз на тиждень ви буваєте п'яні?

— Ще ніколи в житті я п'яний не був, — відповів Овен, червоніючи.

— Яке ви хочете винагородження?

— 300 фунтів штерлінгів річно.

— Триста фунтів річно! Але ж сьогодні з'являлось двад-

цять кандидатів і ні один з них не жадав такого високого винагородження!

— Скільки б інші не жадали, я менше взяти не можу. Моя праця варта триста фунтів.

Юнак, котрий ніколи не був у великій бавовняній фабриці, дістав керуюче становище в заведенні, де працювало п'ятьсот людей. Студіюючи ночами машини, тканини й способи виробу, Овен за короткий час збагнув таємниці кожної дрібниці й скоро в цілім Меншестрі не було нікого, хто міг би міряться з ним знанням в цій галузі промислу.

Відсутність сприятливих обставин — це відмова слабих нерішучих характерів.

Нагода! В житті кожного чоловіка бувають тисячі нагод. Кожна лекція в школі, кожний виклад — це нагода. Кожна праця є кроком вперед в житті. — Кожний пацієнт є нагода. — Кожна стаття в газеті. — Кожний клієнт. — Кожна промова є нагода. — Кожна справа, кожний інтерес — це нагода, нагода, щоб бути ввічливим або виявити мужню рішучість, нагода, щоб виявити свою гідність, чесність, — нагода, щоб здобути приятелів. Кожний вияв довір'я до нас, — це велика нагода. Кожна відповідальність, що тяжить на тобі, на твоїй силі, на твоїй честі — є надзвичайно цінною. Саме наше існування є привілеєм, і коли ми мужньо схопимо цей привілей, то обставини й нагоди, що ведуть до успіху й щастя, будуть множитися на нашій шляху швидше, ніж ми встигнемо користуватися ними.

Коли невільник-негр Фред Дугляс міг підвестися на ступінь державного мужа, видавця й оратора, то чого ж може досягнути білий хлопець, що значно багатший від Дугляса, котрий не міг розпоряджатися навіть власним тілом.

Працьовитий чоловік ніколи не скаржиться на брак часу або відсутність сприятливих обставин. Скаржитись може тільки ледар.

Деякі люди, користаючи з дрібної можливости, що обік неї інші переходять цілком байдуже, досягають таких успіхів, що їх інші не можуть досягнути за ціле життя; вони пють мед із кожної квітки, як бджоли. Кожна зустріч з людиною, кож-

ний випадок дня щось додає до їх розвитку або до їх особистої сили й вартости.

Нема на світі чоловіка, що його не провідало б щастя хоч раз в житті, говорив один кардинал, тільки, як воно бачить, що чоловік не готовий, щоб прийняти його, то входить дверми, а виходить вікном.

Низка фігур, вирізьблених із мarmору, заповнює майстерню артиста; посередині стоїть постать із лицем, закритим волоссям і з крилами на ногах.

— Як називається ця скульптура? — спитали артиста.

— Нагода, — була відповідь.

— Чому ж лице її закрито волоссям? І що означають крила у стіп?

— Рідко пізнають її люди, коли до них приходять. Нерозпізнана — швидко відходить і ніколи вже не вдається нам вернути її знову.

Пульсом життя є сприяючі нагоди. Вони не є ані галасливі, ані великі, але тим більше значення мають вони для людей, що хочуть досягти в своїм житті якоїсь мети.

Корнелій Вандербільдт вбачав у паровому мореплаванні широке поле для своєї діяльності й вирішив цілковито присвятити себе цій справі. На велике здивування приятелів, він залишив своє підприємство, що йшло дуже добре, й за тисячу доларів річно прийняв керування на першому відпливаючому пароплаві. В тих часах Лівінгстон і Фультон дістали виключне право пароплавання на ньюйорських водах. Вандербільдт, уважаючи таке право противним конституції, боровся проти нього так довго, аж поки воно не було скасоване. Тодішній уряд призначав високі допомоги за перевозку до Америки європейських товарів, і Вандербільдт, що вже зробився власником корабля, заявив, що він береться перевозити товари без жадних допомог, а крім того зазначив, що він всю справу транспорту зорганізує краще, ніж його попередники. Пропозицію цю прийнято, і в короткім часі розпочався жвавий товарний і пасажирський рух на кораблях Вандербільдта, роблячи його мільйонером. Трохи згодом, передбачаючи в Америці сильний розвиток залізниць, Вандербільдт із усім запалом віддався справі будування залізних доріг і своєю діяльністю дав початок сучасній «мережі Вандербільдта».

Молодий Пилип Армур приєднався до валки великого каравану й разом із ним звичайним возом, запряженим дво-

ма мулами, що на ньому склав увесь свій маєток, перейшов велику американську пустиню. Тяжкою працею в копальнях він заощадив собі гріш, що через шість літ дав йому можливість приступити спільником до одного великого підприємства по продажу хліба. Через десять літ Армур уже мав пів мільйона доларів.

Коли рознісся клич Гранта: «Вперед на Річмонд», Армур зрозумів, що надійшла відповідна хвиля, коли можна пустити в рух велику комерційну справу. Негайно він прибув до свого спільника Плянкінтона, торговця мясом.

— Найближчим потягом їду до Нового Йорку продавати сало, — заявив Армур, — Грант і Шерман безумовно швидко скінчать війну й тоді сало спаде в ціні до 12 доларів за бочку.

Із цим удався Армур до Нового Йорку і запропонував там велику скількість сала по 40 доларів за бочку. Товар із надзвичайною швидкістю розібрали. Спекулянти, що прибули з Валь-Стріт, сміялися з недосвідченого, на їх думку, виходця з заходу й казали, що війна не швидко скінчиться та що сало дійде до 60 доларів за бочку. Армур, одначе, не припиняв продажу. Тим часом Грант посувався наперед. Місто Річмонд піддалося й ціна сала впала до 12 доларів за бочку. Армур заробив два мільйони доларів.

Іван Рокфеллер вбачав поле для своєї діяльності в нафтовім промислі. Ціла густо населена держава мала дуже погане освітлення. Нафти, правда, було багато, але спосіб очищення її був остільки неудосягнений, що нафта виходила погана, а, головню, не зовсім безпечна при уживанні.

В цім власне Рокфеллер вбачав для себе добру нагоду. Він узяв до спілки Самуеля Андревса, сторожа при складі машин, де вони оба працювали, і випустив бочку нафти, очищеної способом, що винайшов Андревс. Було то року 1870. Спільники не переставали доставати нафту, все удосконалюючи її, й мали надзвичайний успіх. Було прийнято третього спільника Фляглера. Між тим, Андревс почав виявляти незадоволення.

— Скільки хочеш за свою часть? — запитав його Рокфеллер.

Андревс недбало написав на кавалку паперу: «Мільйон доларів». На друий день Рокфеллер доручив йому жадану суму, кажучи: «Мільйон є менше, ніж десять мільйонів». Че-

рез двадцять літ маленька пробна рафінерія, що її вартість при заснуванні не перевищувала 1000 доларів, обернулася в кольосальний трест. Капітал цього підприємства дійшов до 90 мільйонів доларів, акції його продавалися по курсу 170 доларів за сто й склали вартість у 150 мільйонів.

Ось кілька прикладів, як можна використовувати обставини для досягнення матеріального забезпечення. Подібно до цього можуть використовувати обставини, — кожний в своїй галузі, — також інженір, учений, артист, маючи перед собою високі шляхетні цілі. А нагод для цього перед ними так багато, як трави по дорозі. Що торкається матеріального забезпечення, то воно не є ціллю, до якої треба прямувати; воно не є вершком, але початком і умовою нормальної й корисної діяльності чоловіка.

Єлизавета, що належала до секти квекерів, обрала полем своєї діяльності англійські в'язниці. До 1813. року кілька сот напівголих жінок нудилося безвихідно в камерах в'язниці в Лондоні в очікуванні суду. Вони не мали ні ліжок, ні постелі, а всі разом, без різниці віку, спали покітом серед сміття на підлозі. Ніхто ними не турбувався, а уряд достарчав лише трохи харчів, щоб вони не вмерли з голоду. Пані знайшла дорогу до тюрми, заспокоїла жінок, що обступили її плачучи та завиваючи, й заявила, що має намір улаштувати школу для молодих жінок та дівчат. При цім запропонувала, щоб вони самі вибрали зпосеред себе вчительку. Дивуванню арештанток не було меж; скоро, одначе, вони вибрали собі вчителькою молоду жінку, що була увязнена за крадіж годинника. За три місяці «ці дикі bestii», як їх передтим називали, обернулися в лагідних і спокійних жінок. Ця реформа поширювалася щораз далі, поки уряд не перевів її офіційно в цілій Англії; краще жіноцтво взагалі зацікавилось справою цих нещасних людей. Минуло 80 літ, і систему «пані Фрі», як називали Єлизавету, прийняв увесь цивілізований світ.

Хлопця, що біг через вулицю, переїхав віз; кров сильно потекла з перетятої жили. Прохожі безбратно стояли й ніхто не спромігся йому допомогти. Нарешті, з'явився хлопець на прізвище Астлей Коопер; він завязав рану хусткою й таким способом загамував кров. Хлопця за його вчинок усі дуже хвалили, а Астлей від того часу дуже зацікавився медициною. Пізніше він став одним з найвидатніших хірургів свого часу.

В житті молодого хірурга надходить одного дня момент, — каже Арнольд, — коли по довгим очікуванні, терпеливих студіях і практичних вправах він береться до першої важкої операції. Знаменитий хірург-професор відсутній. Час не жде. Хворий між життям і смертю. Що робити? Чи зважитися на смілий крок і заступити професора? Коли операція скінчиться щасливо, його будуть шукати. І ось стоїть він око в око перед нагодою, від використання якої залежить або його слава, або признання його нездібности.

Був раз на обіді у Льюгарелля оповідач, при чім привів із собою приятеля з міста Салемо. По обіді цей приятель сказав: «Пробував я заохотити Гавтгорна написати повість на основі переказу, що ходить у нас, про акадейську дівчину, котра в часі розпорошення академів утратила свого коханого й ціле життя провела в очікуванні, в надії, що їй пощастить розшукати його. Дійсно, нарешті, вона знаходить свого коханого, але вже в годину своєї смерти, в шпиталі, коли вже обоє вони були старі». Льюгарелль здивувався, що переказ цей не розбудив фантазії Гавтгорна і звернувся до нього з такими словами: «Якщо ви не маєте заміру використати цього переказу, то може дозволите мені ужити його, як тему для поеми?» Гавтгорн згодився, давши обіцянку не брати цієї теми до того часу, доки Льюгарель не повідомить, чи не використав її в поезії. І, дійсно, Льюгарель використав цю випадкову нагоду й дав світові свою знамениту — «Евангеліну або вигнання академів».

Історія про Шейлока і його фунт мяса, що містилася в дванадцяти віршах, була річчю без жадної вартости, доки Шекспір не увічнив її у своїй великій драмі.

Розплющені очі всюди найдуть гарну нагоду; отверті вуха почують про тих, кому треба допомогти; розкриті серця зустрінуть тих, що потребують ласки; готові руки завжди знайдуть шляхетне діло.

Нема людини, яка не завважила б, що коли до начиння з водою вкинути якесь тверде тіло, то вода підноситься, одначе ніхто перед Архимедом не зробив звідси висновку, що витиснута тілом вода має той самий об'єм, що й тіло. Архимед перший усталив це і дав спосіб для означення об'єму тіл, незалежно від їх форми. Так само всі ми бачимо, що повішений тягар гоїдається, коли ми зрушимо його з рівноваги, одначе треба було розуму молодого Галілея, щоб

збудувати на цім таку цінну для людськості засаду маятника. Навіть залізні ланцюги вязниці не присилювали цього мудреця покинути свої спроби. На соломках, що витягав зо своєї постелі, він робив надзвичайно цінні досліди про відносну витривалість рур і прутів, що мають однаковий перерізок.

З давніх віків астрономи знали про сузір'я Сатурна. Вважали вони його цікавим винятком із закону про повстання планет. Між тим Ляпляс довів, що це не є виняток, а, навпаки, єдиний можливий для обсервації приклад певної перехідної стадії, що їй мусіли підлягати великі небесні тіла. Спираючись на це німе свідощтво природи, Ляпляс додав кілька надзвичайно цінних сторінок до історії повстання всесвіту.

Не було в Європі мореплавця, що не зупинявся б над тим, що може лежати на захід за океаном. Одначе, тільки на долю Колумба випало поплисти в невідомі води і знайти новий світ.

Незлічима кількість яблук спадала на землю, часом навіть просто на голови людям, ніби бажаючи примусити їх задуматися над тим явищем. Між тим, щойно Нютон з'ясував, що яблука, падаючи, підлягають тому самому закону, який наказує планетам точно окреслювати свій шлях в безмежному просторі всесвіту.

Блискавиця сліпила, а грім лякав чоловіка з найдавніших часів, даремно намагаючись спровадити думку людську на слід тої великої і всюдисущої енергії, якою є електричність. Між тим, громовиця збуджувала лише страх, поки Франклін не довів дуже простим способом, що це є тільки прояв електричної сили, яка підлягає навіть обрахунку, сили, що так само розповсюджена в природі, як вода, чи повітря.

Всі ці люди, що ми їх оце згадали, вважаються великими тільки тому, що зуміли використати можливості, які були приступні для кожного.

Із життяпису кожного з великих людей впливає наука, висловлена дві тисячі літ тому назад Соломоном: «Бачите того чоловіка, який він виправний в ремеслі своїм, — стане він перед лицем королів». Підтвердження слів цих ми знайдемо в житті Франкліна, що був у пяти королів, при чім двоє його урочисто приймали.

Хто використовує можливості, той кидає в землю зерно,

що дасть буйний плід як для нього, так і для інших. Здібний і енергійний механік, молодий чоловік із загальною освітою, приказчик крамниці чи хлопець для посилок, всі тепер знайдуть більше шляхів до успіху, ніж могли знайти раніш. Давніше світ знав кілька професій, — тепер ми маємо їх десятки; де колись була одна фабрика, — тепер їх маємо сотню.

— Нагода має волосся тільки на чолі, а ззаду вона лиса, — говорив один латинський письменник. — Якщо схопиш її спереду, то втримаєш у руках. Коли ж вирветься, то навіть і сам Зевес її не дожене.

Але яке значення має навіть найкраща нагода для того, хто не вмів, чи не хоче використати її?

— Доля хотіла, щоб я по дорозі зустрів нещасний корабель «Вікторія», — оповідав один мореплавець. — Наближалася ніч, а море бурилось. Я подав сигнал, питаючи, чи не потребують помічі.

— Ми поринаємо, — відповів капітан Гердон.

— Чи не краще відіслати пасажирів на беріг? — запитав я.

— Прошу залишитись коло мене до ранку.

— Спробую, але чи не краще відіслати пасажирів зараз?

— Прошу залишитися до ранку.

Я намагався триматись зо своїм кораблем ближче, але вночі море так розхвилювалось, що я втратив зайняту позицію і вже ніколи не бачив нещасного пароплаву.

Пізніше я довідався, що не минула й година з моменту, як капітан Гердон вимовив слова: «Прошу залишитись коло мене до ранку», корабель його з цілим екіпажем пішов на дно.

Капітан Гердон оцінив всю величезну вагу нагоди, що йому так до речі трапилась, щойно тоді, коли вже не міг нею користуватися. Але що pomoже гіркий жаль і докори, коли прийшов останній час? Скільки ж людей втратило життя, дякуючи його нерозумній самопевності. Подібні йому — слабкі, ліниві, без мети перед собою, дуже часто не розуміють усієї ваги, — ваги, що міститься в сприятливій нагоді, аж поки не дізнають на власній шкурі старої правди, що млин ніколи не може обертатися при допомозі тої води, що вже відплила.

Люди подібного типу завжди спізняються або занадто поспішають у всьому, за що беруться. «Мають вони три руки, — як каже пословиця, — праву, ліву й одну ззаду». Нагаду-

ють вони хлопців, що спізняють завжди до школи й ніколи не знають своїх лекцій. Легковаження обовязків стає їх звичкою; коли надходить час, що треба дати звіт зо своєї діяльності, то їм завжди здається, що як би вони щось зробили вчора, то сьогодні були б панами положення, в кожному разі будуть ними завтра. Вони пригадують дуже багато сприятливих нагод, коли можна було знаменито заробити, знають, як заробити в майбутньому, — але тільки не тепер; чудесно уявляють собі, як мають робити потім, як допоможуть іншим, але нічого не можуть зробити сьогодні. Вони завсіди сидять над купіллю, але якраз в ту хвилю, коли янгол порушає воду, нема нікого, хто зміг би положити їх до купелі. Люди ці не здібні використати сприятливі можливості.

Йоганна Стокера, слугу коло потягу, дуже любили його товариші залізничники. Подорожнім Стокер також подобався, бо був привітливий і завжди готовий подати всі потрібні відомості. Одначе, він не розумів тої великої відповідальности, що лежала на нім. Дивився на свої обовязки легковажно, а коли йому робили ту чи іншу увагу, то він усміхався і відповідав так лагідно — заспокоююче, що, здавалось, той, хто чимсь турбувався, перебільшував небезпеку. — »Дякую, я роблю все, що треба, не турбуйтеся«.

Один раз ввечером, підчас снігових заметів, потяг спізнився. Йоган скаржився, що дуже перемучився і потягнув трохи горівки. За короткий час він таки добре спянів. Старший кондуктор і машиніст дивились одначе пильно й були неспокійні. В дорозі потяг несподівано затримався. Лопнув один деряжак. Між тим, по цій самій лінії, на кілька хвилин пізніше, мав іти поспішний потяг. Кондуктор перейшов до останнього вагону й наказав Йоганові виставити червоний сигнал, як остерогу. Йоган усміхнувся і сказав: »Нема чого спішитися, зараз зроблю, тільки надягну пальто«. Кондуктор відповів з натиском: »Не зволікай ані хвилини, поспішний надходить«. — »Добре«, відповів Йоган, лагідно усміхаючись. Кондуктор відійшов.

Тимчасом Йоган не пішов відразу. Спочатку одягнув пальто, потім ликнув трохи горівки, щоб не було на морозі зимно. Після того, не хапаючись, витягнув ліхтарню й, по-свистуючи, пішов її світити. Не встиг одначе зробити й десять кроків, як почув сопіння поспішного потягу. Кинувся вперед, але вже було пізно. В мент паровик вривався в ва-

гони, — розляглись розпачливі крики, мішаючись із страшним шипінням пари.

Довший час даремне шукали Йогана. Щойно на другий день знайшли його на якимсь згарищі. Божевільний, він вимахував ліхтарем перед потягом, що ніби насувався на нього й кричав: »Ах, коли б я був...«

Забрали його додому, а пізніше до лікарні для божевільних. Трудно собі уявити щось гірше, ніж те невпинне лементування: Ах, коли я був... лементування чоловіка, що через своє злочинне недбальство спричинив смерть стількох людей.

А скільки серць людських розривається подібним болем, і не один охоче присвятив би ціле своє життя, щоб тільки можна було направити давню помилку.

— Бувають моменти, що мають в житті більше значення, ніж цілі роки, — говорив Дік Альфорд. Ціна окремих одиниць часу не має нічого спільного з їх протягом. Помилка, що ми зробили в один момент, часом відбивається на цілому житті. А хто з нас відгадає, коли надійде та хвиля, що від неї все залежить?

Те, що ми називаємо зворотним пунктом, є наслідком нашої попередньої діяльності. Сприятливі обставини мають цінність тільки для тих, хто відповідно підготований, щоб скористати з них. Нагода, для якої ми не підготовані, тільки поставить нас у смішне положення.

Найгірше те, що стало ми виглядаємо лише такої нагоди, щоб забагатіти чи досягнути славу і значення. Хочемо зробитись майстрами, не будвши челядниками; бути вченими, не вчившись; хочемо стати багатими за позичені гроші.

Разом з добрими нагодами, що провадять до успіху й щастя, трапляються в житті людини ще інші »нагоди«, але такі, що їх треба уникати, як зарази. Це — нагода когось ошукати, взяти хабара й тому подібне. Часом може навіть здаватися, що роблячи таке, можна й ціле життя спокійно пережити, тимчасом такі »нагоди« кривдять громадянство і провадять до ганьби, до злочинств, а навіть до самогубства.

Прислів'я каже: »Більше варта лут щастя, ніж фунт розуму«. Але є це засада й девіз дурнів.

Юнаки! Чого ж дні ваші провадите в байдкуванні? Хіба вже не було місця на землі, коли ви прийшли на світ?

Чи земля стала неродюча? Чи всі становища вже заступлені? Чи ваш край не потребує зміцнення? Чи таємниці природи всі відкриті? Чи не можна б було зужити вільні хвили для вашої користі чи на пожиток іншим? Чи боротьба за існування вже така неможливо тяжка, що треба тішитися самим плохеньким містечком і самою скромненькою діяльністю? Чи на те вас обдаровано життям в цей вік поступу, коли досвід минулих поколінь дає так багато можливостей для дальшого прогресу, — щоб ви жили як звірина?

Старе мусить вступитися, щоб дати місце новому. Машини, що працювали десять літ, треба продати на брухт, а на їх місце поставити нові — кращі. Способи наших батьків мусять дати місце новим методам. Ті, що життя своє присвячують справі поступу і праці, відходять, а на їх місце мусять стати нові вояки й далі провадити все тяжчу боротьбу.

Уроджені в епоху, коли знання й сприятливі обставини зустрічаються на кожнім кроці, — чи ж можете ви сидіти з заложеними руками, чекаючи Божого змилювання, — ви, яким природа дала все потрібне до праці: — сили і здібності?

Коли народ єврейський затримався в своїм поході над Червоним морем, а Мойсей молився про поміч, Бог сказав йому:

— Чого до мене звертаєш голос свій? Промов до синів Ізраїля, нехай і дуть вперед!

У світі повно праці, що чекає робітників; нераз одне приязне слово може урятувати ближнього або відкрити перед ним дорогу до успіху; наш організм так пристосований, що вперта, смілива й стала праця дає нам найвище задоволення; незлічима кількість живих прикладів заохочує нас до чину й кожний момент обдаровує нас нагодою.

Але ніколи не чекай особливої сприятливості обставин. Створи їх сам собі. Створи, як створював їх малий пастух Фергюзон; що зо шнурком шкляних пацьорків у руках вираховував відлеглість між планетами. Створи їх, як Юрій Стефензон, коли кавалком крейди в руках доводив математичні закони на почорнілих стінах вагону... Створи, як Наполеон, що з тисячі «неможливих ситуацій» виходив переможцем. Створи, як створює чоловік, що хоче чогось досягнути. Найкраща оказія не принесе жадної користі лінивству. Зате пильність і праця навіть звичайний випадок обертають у джерело успіху й щастя.

II. МОЛОДЬ СЕРЕД НЕСПРИЯТЛИВИХ ОБСТАВИН.

З найчорнішої землі виростають найкращі квіти, а найвищі, найміцніші дерева пнуться до неба посеред скель.

І. Голлянд.

Бідність є річчю страшною. Часом вбиває в нас душу. Але часом є тим північним вітром, що перетворює людей на героїв.

Овід.

Біда є шосте почуття.

Німецька пословиця.

Недостатки є річ гірка, прикра. Але ми не усвідомлюємо собі тої користі, що вони нам приносять. Багато речей, що на перший погляд нездійснені, були доконані, дякуючи нужді. Нужда є джерелом смливості духа, гостроти розуму й енергії чину.

Дрюден.

Не кожне нещастя, що спадає на нас, є прокляттям; перешкоди, які ми мусимо поборювати, є часто нашим благословенням. Поборені труднощі не тільки вчать нас перемагати, але й гартують до майбутньої боротьби.

Шарпе.

Всі керовники сучасного промислу розпочали свою кар'єру як бідні хлопці.

— Я належу до королівського двору, — говорило маленьке, гарне дівча до своїх товаришок підчас дитячої забави на голяндським королівським дворі. — Батько мій є камергер. Люди, котрих прізвище кінчиться на «сен», нічого не варті, і нашим обов'язком є уникати тих людей.

— Так? — гнівно відповіла дочка багатого купця Петерсона, — але мій батько може купити на сто корон цукерків

і роздати їх дітям, а твої батько чи в стані зробити щось подібного?

— А мій батько — обізвалася ще одна — може про кожного написати в газеті; всі його бояться, бо знають, що при допомозі газет він може зробити, що захоче.

— Ах, коли б я міг бути таким, як вони, — думав собі малий хлопець, прислухаючись до цих розмов через шпарку в паркані.

Справді, батьки його не мали жадних грошей, а прізвище його кінчилося на »сен«.

Минули роки, й діти стали дорослими людьми. Одного разу хтось з тих бувших дітей пішов оглядати пишний палац, де містилося багато цінних речей. Їх привітав властитель палацу — як раз той хлопець, що колись уважав за велике щастя дивитися через шпарку в паркані на забаву багатих дітей. Хлопець той виріс на великого майстра долота — Торвальдсена, — світового скульптора.

А оповідання це — є уривок із твору Йогана Христіяна Андерсена, котрому ані прізвище його на »сен«, ані те, що батько його був бідний швець, не загородило шляху до слави.

— Не бійся, батьку, я не вмру з голоду, — говорив глухий хлопець Кітто, прохалючи, щоб батько взяв його з притулку й дозволив учитися: — та ж ми живемо серед достатку. Над берегом росте різне зілля, а в полі — ріпак; за постіль може бути купа сіна. А, зрештою, я знаю, як боротись із голодом. Готентоти часом живуть без їжі дуже довго, жвакаючи ґуму; а коли голодні, то тісно перевязуються шнуром. Чому ж би я не міг зробити так само? — І цей бідний глухий хлопець, що його батько-п'яниця ледве міг латати чоботи, зробився одним із найбільших теологів світу. Першу свою книжку написав він у притулку для бідних.

Один стародавній письменник так оповідає історію не-вільника Креона: краса була його єдиним божеством, їй він віддавав найбільшу честь. У Греції видано було тоді закон — це діялось швидко по тім, як греки відбили наїзд персів, — а саме: під карою смерти заборонялося займатись мистецтвом кожному, хто не був вільним чоловіком.

Якраз у той час Креон працював над групою, що за неї мав надію дістати похвалу від Фідія, найбільшого скульптора тих часів, а може навіть від самого Перікля. Що було робити? Всі свої думки і своє серце, всю свою душу Креон

віддав тій холодній брилі мармору, що стояла перед ним. Щодня він на колінах благав богів, щоб післали йому надхнення. І з радістю він відчував, що Аполлон приймає його молитви, керує його рукою й обдаровує життям постаті, що виляються з під його долота. Але тепер йому здавалося, що боги цілком про нього забули.

Не менше ураженою тим законом чула себе Клео, сестра Креонова. — «О, Афродите, безсмертна Анодіомен, — благала Клео в своїх молитвах, — о, дочко Зевса, царице й опікунко, на олтарі якої щодня ми складаємо жертви, зжалься наді мною і над моїм братом!» Брату ж вона говорила: «Креоне, перенесись до льоху в нашім домі. Там темно, але я буду постачати тобі світла й їжі. Не кидай свої праці, боги нам допоможуть».

Креон послухав і працював далі над великим, але небезпечним твором.

Незадовго було по цілій Греції оголошено, щоб всі зносили до Атен твори мистецтва, щоб виставити їх для публичного огляду. Твори скульптури було виставлено на торговій площі. Найстаршим суддею був Перікль. Разом із ним була Аспазія, Фідій, Сократ, Софокль і інші знамениті люди оточували великого політика.

Всі тогочасні скульптори виставили свої твори. Але, не дивлячись на те, тільки одна група, найкраща зо всіх, група, що її хіба сам Аполло вирізьбив, звернула загальну увагу, викликаючи заздрість у серцях інших мистців.

— Хто творець цього діла?

Відповіді не було. Герольди ще раз повторили це питання. Мовчанка.

— Ага — тасмниця! Отже може то діло рук невільника?

Але ось серед загального схвилювання запитали, що на площу силою тягнуть гарну дівчину, в роздертій одежі, з розвіяним волоссям. Погляд очей її був рішучий, уста — затиснуті.

— Жінка ця знає імя різьбаря, але не хоче його виявити, — кричали в натовпі. — Ми певні в тому.

Одначе, на всі запитання Клео відповідала мовчанкою. Їй загрозили карою, але й це не розв'язало її уст.

— Запровадьте її до вязниці, — наказав Перікль.

Але в цей момент з натовпу вибіг юнак. Лице його було бліде, але очі світилися блиском генія. Підбіг, упав до ніг

Перікля її скрикнув: »Пане! Пробач тій дівчині! То моя сестра. Я винуватець! Та група є ділом моїх рук, рук невільника«.

Ще він не скінчив, як із юрби почулися обурені крики:
— Геть невільника! До вязниці його, до вязниці!

— Ні! — спинив юрбу Перікль, піднімаючись із місця. — Подивіться на ту групу. Чи сам Аполло не показує нам цим, що існує щось вище, ніж справедливий закон? Метою закону повинно бути прагнення до розвитку краси, а не до нищення її. Тільки через те, що атенці безмежно люблять прекрасне, вони вічно будуть жити в людській пам'яті. Не до вязниці, а до мене приведіть юнака.

По тих словах Аспазія перед цілим народом уквітчала чоло Креонове оливковим вінком і, серед бурхливих оплесків, поцілувала його сестру.

Греки поставили пам'ятник Езопові, що народився невільником, щоб всі знали, що дорога до слави кожному відкрита.

Щоб здобути в Греції маєток і безсмертність, треба було лише відзначитися в мистецтві, літературі, або на війні.

Ні одна держава не сприяла так прагненням здобути заслуги, як Греція, — геній, мужність, краса мали там загальну пошану.

— Я уродився бідним, — розказував віцепрезидент З'єдинених Держав, Генрих Вільсон. — Над мою коліскою стояла нужда. Розумію, що то значить просити кусень хліба, коли його нема. В десятиім році життя я почав працювати. Одинадцять літ я безупинно працював; кожного року мене вчили лише один місяць. По одинадцяти роках праці я дістав пару волів і шість овець. Продавши все, я одержав вісімдесять чотири доляри. Ніколи не траплялось мені витратити хоч би доляра на розвагу. Від коліски звик я рахувати кожний гріш. Розумію, що значить перейти пішки кілька миль і просити людей пустити в хату. Вставав досвіта, щоб пасти череду або рубати дрова, за що діставав чудесну платню: шість доларів на місяць.

Правилом Вільсона було не пропускати жадної нагоди до самоосвіти й поступу наперед. Мало хто так добре знав ціну заощадженого часу, як Вільсон. Він цінив кожну хвилину, так ніби вони були для нього золотом і використовував кожний момент. До двадцяти літ він перечитав силу книжок. Покинувши роботу коло господарства, він рушив до міста Натік

у штаті Массачузетс, за сто миль, щоб навчитися шевства.

За цілу дорогу він витратив лише одного доляра й шість центів. А рік пізніше він став на чолі освітнього товариства у Натік. Через вісім літ він виголосив свою велику промову проти невілницьтва в Законодавчій Палаті, а через дванадцять літ став членом Конгресу.

Кожна можливість була для нього великою можливістю і з кожної нагоди розцвітав для нього успіх.

— Міг би ти одягатися трохи краще, коли виходиш у місто, — говорив редактор Стеррет.

Горацій Греелей, що до нього це говорилося, оглянув своє убрання так, ніби ніколи його не бачив, і сказав:

— Мій батько сидить без роботи, отже я йому мушу допомагати. За сім місяців я витратив на себе тільки п'ятнадцять долярів, хоч за той час одержав від редакції 135.

Греелей мав тоді 21 рік. Його зверхній вигляд не був дуже привітливий: рухи тяжкі, волосся як коноплі, голос плаксивий. Але це його зовсім не турбувало, — він рішив пошукати щастя в Новім Йорку. Привязав до палиці клунок з убранням, перекинув через плече й пустився в дорогу. Перейшов пішки 60 англійських миль до міста Буфалльо, звідси на човні дістався до Альбони, потім лодкою переплив Гудзон і зо сходом сонця 18. серпня 1831. року прибув до Нового Йорку.

За два з половиною доляри на тиждень він знайшов собі помешкання з утриманням. Шістьсот миль дороги коштувало йому п'ять долярів. Цілими днями ходив Греелей від дому до дому питатися, чи не потребують робітника, але всюди йому відмовляли. Через свій виснажений вигляд він був подібний до челядника, що втік від хазяїна. Одної неділі він довідався, що до друкарні потрібні складачі. В понеділок він встав о 5-тій годині ранку, а в сьомій був уже на місці. Завідуючий друкарнею не міг собі уявити, щоб молодий сільський хлопець міг складати черенки для біблії в кількох мовах, — а як раз для такої праці шукали робітників.

— Поставте його перед каштою з черенками, — побачимо, що він уміє, — сказав завідуючий.

Новий складач не подобався властителеві друкарні і він наказав завідуючому з кінцем дня відправити його. Одначе виявилось, що новичок зробив у той день найбільше й найкраще від усіх. Через десять літ Греелей став уже співником

невеликої друкарні, а ще пізніше заснував найкращий тижневик у З'єдинених Державах. Одначе це підприємство не виправдувало себе. Року 1840, коли Гарісон став президентом З'єдинених Держав. Греелей розпочав видання, що придбало 90.000 передплатників, — цифру в ті часи просто казкову. Але й на цім щоденнику, що його один примірник коштував пенса, Греелей нічого не заробив. Чергове літературне підприємство його — був часопис, що його один примірник продавався по центові. Розпочав Греелей це видання, маючи одну тисячу долярів. Першого числа він видрукував тисячу примірників. Продаж йшов тяжко. Спочатку Греелей мав шістьсот передплатників, але через шість тижнів стало їх одинадцять тисяч. Попит на «Трибуну» підносився швидше, ніж машина могла друкувати часопис...

Року 1825 Йоган Гордон Беннет збанкрутував на видавництві, а сім літ пізніше на видавництвах. Був він відомий, як талановитий газетний робітник. Тяжкою працею й ощадністю він склав 500 долярів впродовж 14 літ. Р. 1835 Беннет запропонував Греелею видавати на спілку новий щоденник. Греелей ухилився від цієї пропозиції, але натомість порекомендував Беннетові двох молодих друкарів. Було заложено спілку, і в травні 1835 року вийшло перше число. Спільники разом мали суму, що її вистачало на покриття видатків упродовж десяти днів. Беннет винайшов невеликі сутерини. Перше умебльовання нової редакції було таке: одно крісло і стіл, зроблений з дощок, що були положені на якісь бочки. Тут було розпочато працю над великим безпартійним щоденником. Це в Америці було новиною, бо звичайно тут всі часописи були органами партій. Всю роботу по видавництву, за виїмком друку, виконував сам Беннет у своїм підваллі. Юнак твердо йшов у напрямку зреалізування своєї ідеї — давати читачам щораз новіші і щораз точніші відомості зо всіх галузів людського життя й діяльності. В скорому часі часопис Беннета став всюди відомий, як зеркало біжучої історії світу. Відомості, що вміщалися, були точніші, повніші, а передовсім вчасніші, ніж в інших часописах, і в тім напрямку Беннет завжди випереджував всіх своїх товаришів по професії. Він не шкодував ані праці, ані грошей на здобування певних і неопізнаних відомостей, що могли б зацікавити публику. Правда, ця праця потребувала величезних зусиль, але й наслідки її були блискучі. Через деякий час на розі вулиць

Нового Йорку став величезний будинок найбільшої і найцікавішої газети тих часів.

Стоп'ятьдесять літ тому, підчас бенкету в одного маґната в Ліоні, йшла розмова про італійське малярство: одна картина, що представляла сцену з грецького життя чи мітології, викликала загальну увагу й живу дискусію. Бачучи, що думки гостей поділялися, господар дому звернувся до одного з своїх льокаїв і запропонував йому з'ясувати зміст картини. Яке ж було здивування гостей, коли слуга так повно й яскраво оповів суть намальованого на картині, що поклав кінець усім суперечкам.

— В якій школі здобули ви ці відомості? — звернувся до нього один із гостей, з виразом великої пошани.

— Вчився в різних, шановний пане, — відповів молодий слуга, — але найбільше мені дала школа життєвих недогод.

В недовгому часі ціла Європа говорила про нього. Цей бідний слуга був Жан-Жак Руссо, один з найбільших геніїв свого часу.

Елігій Буррітон мав ледве шіснадцять літ, коли у нього помер батько. Елігій був тоді челядником у коваля, в своїм ріднім селі Кант. Працював у кузні по 10—12 годин на день. Це одначе не перешкоджало йому ввесь час думати й розв'язувати в думках найтрудніші математичні завдання.

В щоденнику можна було знайти такі уступи: »Понеділок, 18. червня: біль голови, 40 сторінок Гув'єра, 64 сторінки французької мови, 2 години праці в кузні. Вівторок, 19. червня: 60 строф жидівської мови, 30 — французької, 10 рядків чеської, 9 рядків московської, 15 назов зірниць, 10 год. в кузні. Середа, 20 червня: 25 строф жидівської мови, 8 строф сирійської, 2 годині в кузні.

Буррітон володів 18 мовами й знав 32 діалекти. Пізніше він став відомий, як учений коваль і як громадський діяч. Цей хлопець, що не мав жадної можливості вчитися, здобув свої великі знання в таких несприятливих обставинах, що мусить встидатися кожний, хто не вчиться, маючи до того спроможність.

Др. Пальмаґев в одній промові до своїх молодих слухачів сказав так: »Коли йде річ про життєві недогоди, то памятайте, що ви стоїте сьогодні на однім рівені з тими, що на їх долю припаде успіх. Розміркуйте собі, що ті, котрі через тридцять літ від нинішнього дня будуть мільонерами чи великими

промовцями, ті, що виростуть і зробляться поетами, великими купцями чи філіантропами, ті, що стануть великими в церкві, — всі вони сьогодні рівні вам і не знаходяться в ліпших умовах, ніж ви. Згадайте мої слова через тридцять літ від нинішнього дня».

Бракує вам відповідних умов, бракує капіталу, що з ним могли б ви щось розпочати, не правда ж? Отже йдіть до бібліотеки, і з книжок, що там знайдете, ви довідаєтеся, яким чудовим механізмом обдарувала вас природа, давши вам руки й ноги, очі й уха. Йдіть в анатомічний театр, щоб побачити те, про що читали, і потім уже ніколи не плачте, що бракує вам засобів до чину.

Бракує вам засобів?

Так майте ж на увазі, що кожний найбідніший хлопець наділений так щедро, як тільки всесильна природа могла його наділити, коли розгорнула всю свою могутність!

Трудно собі уявити більш скромну фігурку, як продавець газет і ще трудніше представити собі його великим і славним мужем. Бо які можуть бути вигляди й можливості у бідного продавця газет?

А, між тим, чоловік, що придбав Америці світову славу, розпочав свою кар'єру, як продавець газет на залізниці. Том Едісон мав тоді 15 років. Уже в той час він надзвичайно любив хемію й навіть улаштував собі маленьку лябораторію. Одного разу, коли він потайки робив якусь спробу, рушився вагон, де містилася лябораторія, й через це розбилася бутелька з сірчанам квасом. В цілому вагоні розійшовся страшний сморід, а розлитий квас наробив багато шкод. Терпець кондуктора ввірвався, й молодий вчений був викинутий з потягу, діставши на дорогу кілька штурханців.

Едісон попадав із одного скрутного становища в друге, при чім з кожного виходив переможцем, і ще зовсім молодим чоловіком сів на троні світової науки. Коли недавно запитали Едісона про таємницю його науки, він скромно відповів, що ніколи не брав до уст алькоголю й що завсіди був здержливий у всьому, крім праці.

Чи не було просто божевіллям з боку двох молодих хлопців, що не були в школах і не знали світу ні людей, стати до боротьби з явищем, що його коріння сягало глибоко в державний устрій Америки, явище, що його підтримувала наука й державні мужі, церква, промисл і вся аристократія,

без різниці віри й політичних переконань? Чи могли вони рахувати на успіх супроти упереджень і ворожого настрою цілої людности? Лише величність завдання була зорею для цих юнаків, а твердість і енергія їх були сталеві. Один із них, Венямин Лурд, видавав в Огіо журнал: «Геній загально людської свободи», й цілий наклад що місяця приносив із собою додому, що знаходився в 20 милях від друкарні. Він без вагання пішов за 400 миль до Тенессе, щоб тільки придбати кілька передплатників. Це, справді, був надзвичайний хлопець.

З тою самою енергією він провадив своє діло у Балтиморі, разом з Вільгельмом Гаррісоном. Видовище невольників на головних вулицях, кораблі, повні бідних, вирваних з дому й родинних гнізд, що дожидалися відправи до полудневих портів, розпучливі сцени підчас продажу невольників — зробили на Гаррісона вражіння, від якого він не міг визволитися. Мати Гаррісонова була занадто бідна, щоб віддати сина до школи, зате навчила його ненавидіти утиск, і Гаррісон постановив присвятити своє життя справі визволення тих нещасних.

З першого числа свого часопису він почав домагатися рівноуправнення негрів, за що накликав на себе гнів суспільства. Його заарештували й посадили до в'язниці. Вендель Філепс пізніше писав про Гаррісона: На двадцять четвертому році життя він був ув'язнений за свої переконання. В розцвіті молодости відважно ставив опір цілому своєму народові. Сидячи в тюрмі, Гаррісон не вважав можливим тратити надаремне часу. Він виготовив кілька публічних лекцій, але що міг робити з ними? Церкви й публичні залі були для нього зачинені. Одначе Гаррісон належав до тих, що їх нічого зломати не могло. В Бостоні, без приятелів, без грошей, без впливів, у маленькій кімнатці на піддашші, він розпочав видавання газети. Але прочитайте відозву цього юнака в першій нумері газети: «Я буду суворий, як правда; непохитний, як справедливість. Говорю поважно. Не буду вибріхуватися, ані виправдуватися, не вступлюся ані на волос і примушу Вас, щоб Ви мене слухали». Ось відвага юнака, що має проти себе цілий світ!

Роберт Гайне з південної Кароліни написав до Отіса, бурмістра Бостону, що йому прислано число газети і просив бурмістра, щоб той довідався прізвище видавця. Отіс відпо-

вів, що він розшукав злиденного хлопця, що друкує «що не маючу значення газету в темній норі, з одним помічником, негритянським хлопцем і ще кількома особами без найменшого впливу».

Але цей «злидений хлопець, що їв, спав і друкував в темній норі», примусив цілий світ зайнятися справою, над якою ніхто не думав. Гаррісона старалися притиснути всякими способами. Товариство в південній Каліфорнії призначило 1500 доларів нагороди за затримання й видачу до рук суду кожного, хто тільки розповсюджував «Лібератора». Губернатори одного чи двох штатів також обіцяли премію за голову видавця. Законодавча палата Георгії призначила 5.000 доларів тому, хто спіймає Гаррісона.

Ось так безперервно провадячи боротьбу з перешкодами, юнак розбудив цілий народ. Дванадцять фанатиків зібралося одної бурхливої ночі в підземеллях Африканської церкви в Бостоні і заснували новоанглійське протиневільниче товариство. Боротьба набирала щораз більшої гостроти. Пруденція Грандал прийняла кілька чорних двчат до своєї школи в Коннектікут, що нею опікувалися багаті люди з Бостону й Нового Йорку. Коли це сталося, купці нічого не хотіли їй продавати, а вулична юрба загрожувала, що зруйнує школу й повбиває учительок. Гаррісона і його товаришів переслідували всюди. Один пастор, на прізвище Лове, був убитий юрбою в Ілліноїс за те, що став в оборону невольників, а в «старій колиці американської свободи», в багатім, могутнім і культурнім Массачузетс проти аболіціоністів (борців за визволення невольників) виступили з надзвичайним обуренням.

Увесь нарід був обнятий пожаром ненависти. В сенаті З'єдинених Держав члени поділились на два ворожі табори. Пристрасті всюди розгорілись, і утворився стан бурхливий і непевний.

Поміж піонерами з півночі й лицарством із півдня почалася боротьба довга й завзята. Кульмінаційним пунктом її була внутрішня війна. По скінченні її, через тринадцять літ, Гаррісон був запрошений, як гість народу, президентом Лінкольном. Над фортом Сумтер Гаррісон ще раз побачив національні прапори й розпущені хоругви; висвободжений негр привітав його, як визволителя, дві його дочки, вільні тілом і душею, зложили у стіп Гаррісона пишний вінок квітів.

Англієць Ричард Гобден заробляв на життя тим, що пас

сусідські вівці. Тільки на десятому році життя він міг вступити до школи. В чотирнадцять літ він пішов прикащиком у склеп до свого дядька. В той час, коли інші його товариші по праці спали, Гобден уставав і вчився французької мови. Швидко він зробився комерційним агентом.

Ціллю свого життя Гобден поставив боротьбу зо «збіжевим митом», що відбирало хліб у бідних і давало його багатим. До помочі в цій справі він притягнув свого приятеля Йогана Брігдта. Коли Гобден прийшов до нього, то застав його в глибокім смутку коло тільки що помершої дружини. »Тисячі людей в Англії оплакують тепер смерть матерей, жінок і дітей, померлих з голоду. Тепер, коли минув у Тебе перший жаль, Ти повинен піти зо мною. Не відпчнемо, доки мито на хліб не буде скасоване«. Вони утворили »Лігу проти збіжевого мита« і р. 1846, коли настав голод в Ірляндії, добилися скасування мита.

Брігдт сказав тоді: »В цілій Англії нема ні одної бідної хати, що, дякуючи Гобдену, не мала б кращого і дешевшого хліба«. Сам же Йоган Брігдт, поруч Гобдена, найбільше спричинився до скорочення годин праці англійського робітника, а також до збільшення заробітної платні. Оба були дітьми бідних робітників, одначе, дякуючи силі своєї незломної логіки, дякуючи силі свого характеру, зайняли стаїновище, що дало їм більшу владу, ніж її мала ціла тодішня англійська аристократія.

— Коли я пізнав, що я чорний, — говорив завжди Олександр Дюма, — постановив жити так, ніби я білий, й примусити людей забути про колір моїх шкіри.

А як завзято воював Кеплер з нуждою й недостатком! Книжки його з наказу влади були спалені, бібліотеку скопфіскували езуїти, а сам він мусів утікати з держави, зважаючи на ворожий настрій людности. Сімнадцять літ він уперто працював над великим завданням свого життя — над усталенням законів, що керують небесними тілами, й зробився одним з найбільших астрономів світу.

А чого міг сподіватися від життя Яків Шарплез, відомий англійський коваль і мистець. Був він дуже бідний, але мав таку жадобу до науки, що вставав о третій годині рано й переписував книжки, що були йому потрібні. По цілоденній тяжкій праці він йшов пішки вісімнадцять кілометрів до Маншестеру, щоб купити матеріал до своїх артистичних виро-

бів. В кузні він просив завжди найтяжчої роботи, бо така робота потребувала довшого часу для розпикання заліза і хлопець міг мати таким чином кілька вільних хвилин, міг з книжкою в руках спертися на комін. Шарплез був надзвичайно скупий щодо часу й кожную хвилину зуживав так, ніби вона мала бути останньою! Вільні хвилини він присвячував своєму прегарному творові «Кузня», якого писав на протязі п'яти літ, працюючи при тім без відпочинку.

Відомий астроном Галлілей, що створив в цій науці цілу епоху, повинен був перебороти у своїм життю багато перешкод, бо батьки примушували його учитися на лікаря, в той час, як медицина його не цікавила. Ночами, коли ціла Венеція спала міцним сном, Галлілей увесь час просиджував на башті при катедрі св. Марка, при чім відкрив планету Юпітера, а також фази Венери через телескоп, зроблений власними руками, бо не був настільки заможний, щоби придбати собі готовий. Коли його примушували публично на колінах зректися своєї «еретичної» доктрини, що земля обертається навколо сонця, то ціла гроза інквізиції не налякала сідмидесятилітнього старця, і він в лице своїм ворогам гордо кинув: «А все ж таки крутиться». Галлілей так захопився наукою, що коли його кинули у в'язницю, то він і там не покинув праці і довів, між іншим, що порожня рурка з далеко міцніша, ніж цілий такий самий поперечник. Навіть коли осліп, він не покидав праці.

Уявіть собі здивування Королівського Наукового Товариства в Лондоні, коли убогий і нікому невідомий Гершель прислав наукове повідомлення про відкриття ним звізди Георгіум-Сідус, разом з докладним обрахунком її бігу й величини; одночасно він надіслав свої досліди над перстнями Сатурна.

Цей молодий юнак, якому доводилося тяжко боротися за існування і який заробляв гроші грою на трубі, власними руками зладив телескоп і за його допомогою відкрив речі, про які не знали вчені, що були озброєні найкращим астрономічним приладдям. Він обшліфував двісті побільшаючих шкелок, поки добився такого, якого хотів!

Батьки Юрія Стефензона були такі вбогі, що сім'я, яка складалася з десяти душ, тиснулася в одній комнаті. Юрій пас сусідські корови, але разом з тим старався знайти хоч хвилину вільного часу, щоб мати можливість ліпити з глини

моделі машин; замість рур він уживав при тім очерету. На сімнадцятім році життя Стефенсон дістав місце коло машини, де батько його був палячем. Юрій не вмів ні читати, ні писати, але машина була для нього вчителем. В той час, коли інші робітники весь свій вільний час тратили на п'янство або грали в карти, Стефенсон розбирав машину, чистив, обслідував її й робив з нею досвіди. Але коли пізніше він прославився на цілий світ, як великий винахідник, то ті, що марнували час, коли він працював, називали його щасливцем.

— Прощу мені продати Новий Заповіт на грецькій мові, — звернувся Ян Бровн з Гарпов у Шкоції до книгаря в Андрев. Купець подивився на пастушка, одяг якого свідчив, що він зробив сьогодні пішки 20 кільометрів, і почав уже насміхатися з дивного бажання сільського пастушка, коли якраз до книгарні ввійшов учитель місцевої гімназії. Довідавшись, чого Бровн хоче, вчитель сказав:

— Якщо ти прочитаєш і перекладеш хоч один рядок із Нового Заповіту, то дістанеш книжку даремне.

Хлопець переклав кілька рядків і з тріумфом пішов до дому з нагородою. Латинської й грецької мови він навчився під той час, як пас худобу. Пізніше він заснував школу для дорослих і вславився своєю широкою освітою.

Самуїл Кунард зробив кілька винаходів, не маючи інших знарядів, крім звичайного ножика. За його взірцями одна транспортна фірма збудувала пізніше кілька пароплавів нового типу для перевозу товарів.

Кунард за свої винаходи одержав багато нагород, придбав значний маєток. Одначе він ніколи не забував, що одне й друге завдячує простому ножикові.

Євангелія й буквар — тільки й було книжок у Корнелія Вандербільдта, одначе він навчився на них читати, писати й рахувати. Вандербільдт хотів купити собі човен, але не мав за що. Щоб знеохотити його до морської кар'єри, мати сказала йому, що коли він зоре й засіє впродовж одного місяця 10 акрів камінистого ґрунту, найгіршого в цілій фермі, то вона позичить йому грошей на купно човна. Вандербільдт виконав визначену роботу на кілька день скоріше й виконав дуже добре. В сімнадцяту річницю свого народження він купив, нарешті, човен, але трапилось нещастя: човен ударився об скелю й затопився.

Але Вандербільдт не належав до тих, що спиняються

над перешкодами. Розпочав працю наново. Через три роки він уже мав три тисячі доларів.

Часто працював ночами, але в короткім часі його транспортна контора в порті мала найбільше клієнтів. Підчас війни 1812 року він підписав з урядом умову на постачання худоби для військових постів коло столиці. Худобу він перевозив уночі, щоб вдень пароплав його міг ходити з пасажерами між Нью-Йорком і Брокліном.

Хлопець віддавав батькам усі гроші, зароблені вночі, й половину зароблених вдень, але, не дивлячись на це, коли йому було 35 літ, він мав уже 30.000 доларів, а коли вмер, то залишив своїй численній родині один з найбільших маєтків в Америці.

Стефан Гілард «не мав щастя». В дев'ять літ він покинув батьківську хату й прибув до Америки як матрос на пароплаві. Не було такої роботи, до якої б він не брався. Мав лише одну амбіцію: завжди йти наперед і добиватися успіху. Подібно Мідасу, обертав у золото кожну річ, до якої дотикався. Пізніше став він одним із найбагатших купців у Філадельфії. Мав Гілард одну негарну рису, а саме — занадто велику привязаність до грошей. Але його любов до праці, його патріотизм у хвилині, коли держава була в небезпеці, його готовість жертвувати своїм життям, коли треба було рятувати чужих людей, заражених страшною жовтою пропасницею, завжди будуть гідні наслідування.

Жан Ванамакр ходив щодня чотири кілометри до Філадельфії, де служив у книгарні, одержуючи одного долара і 25 центів на тиждень. Після цього він працював у кравця, де діставав на 25 центів більше. Так він ішов все вище, а тепер його маєток рахується на мільйони. 1888 року, підчас президентури Гаррісона, він був призначений головним начальником пошт З'єдинених Держав. На цій становищі він виказав надзвичайні здібності.

Хлопець, що ставить перед собою ціль і твердо постановить досягнути її, неодмінно доб'ється свого, хоч би він був найбідніший зо всіх.

Майже всі люди, що здобули собі видатне становище в житті, були спочатку бідними хлопцями.

Фред Дуґлас, коли почав своє життя, мав менше, ніж нічого. Він був невольником, а через це не міг навіть розпора-

джатися своїм тілом. Крім того, за борги свого власителя він був заставлений перше, ніж народився на світ.

Щоб зрівнятися своїми правами з найбіднішим хлопцем білої раси, він мусів би перейти такий довгий і трудний шлях, який ділить кожного білого хлопця від становища президента З'єдинених Держав. Дугляс не мав жадної можливості вчитися, не мав учителя, а крім того за законами, що існували на плянтаціях, невільникам заборонялось учитися читати й писати. Але Фред крадькома навчився читати з клаптиків паперу й календарів. І після того вже не спинявся перед жадними перешкодами. Коли йому був 21 рік, він утік з неволі й один час працював у Нью-Йорку. В Нантуккет він мав нагоду виступити з промовою на одному зібранні, при чім зробив на всіх таке гарне вражіння, що його призначили агентом Протиневільничої Ліги в Мессачусетс. Після того Дугляса делегували до Європи, щоб він виступив тут з публічними відчитами в справі невільництва; серед англійців Дугляс здобув багато приятелів і вони зібрали для нього 750 доларів, щоб він міг викупитися з неволі. Дугляс видавав газету в Рочестері, а пізніше у Вашингтоні був редактором «Нової Ери». Впродовж довгих літ він був маршалом Колюмбії.

Барнум виїздив коня за 10 центів денно. Юрій Хільд був хлопцем для послуги й одержував чотири долари місячно.

З таких непоказних початків виросло в Америці багато видатних людей і значних маєтків.

Гіден Лее замолоду не мав защо купити чоботи й ходив на працю босим, навіть коли був сніг. Він склав сам із собою умову, що буде працювати денно 16 годин. І умову цю він виконував надзвичайно точно, й коли, бувало, стратить трохи часу, то позбавляє себе сну, щоб надолужити страчений час. Дякуючи цьому, він зробивсь багатим комерсантом в Новім Йорку, а потім президентом міста й членом Конгресу З'єдинених Держав.

Президенти Американських Штатів Лінкольн і Гарфільд були дуже бідними хлопцями. Таємниця їх успіху полягала в їх витривалості й непохитній волі. Лінкольн сам навчився читати серед найгірших обставин, а Гарфільд почував себе щасливим, коли замітав підлоги і дзвонив в костелі, бо таким способом він міг заробити на оплату своєї науки.

— Здається, що мала почорніла хатина є майже завжди

місцем народження ваших великих людей, — сказав один англієць, переглядаючи життєписи американців.

Хлопець, що має п'ять робітників на кожній руді і ясну, незломну мету перед очима, ніколи не пропаде.

На землі є хліб і щастя для кожного чоловіка, що має енергію і здібність використати сприятливі можливості. Це другорядна річ, чи уродився він у палаті чи в убогій хатині: коли він має тверду волю, коли безперестанно удосконалюється, то жадна сила на цій землі не зможе його подолати.

III. ЗАЛІЗНА ВОЛЯ.

Тверда постанова в найвищою мудрістю.

Наполеон.

Людям не бракує сили, але бракує волі.

Віктор Гіто.

Хто постановив побідити або згинути, рідко буває переможеним.

Corneille.

Кожен сам собі визначає ціну; ми стаємо великими чи малими в залежності від нашої волі.

S. Smiles.

Коли взято тверду постанову, простір перед чоловіком розширюється, відкриваючи перед ним поле для чину й волі.

I. Форстер.

— Я не можу, це неможливе! — сказав офіцер Олександрові, коли йому не вдалося здобути штурмом мурів фортеці.

— Геть його! — скрикнув великий Македонець, — для того, хто постановив побідити, нема нічого неможливого, — і ставши на чолі своїх військ, здобув ворожі мури.

— Десь певне хочете тільки наполовину, — завжди говорив Суворов людям, що не мали успіху. Воля була у нього на першій місці. Слів: «не можу», «не вмію», «неможливо» він цілком не хотів слухати. Завжди відповідав: «навчись», «спробуй», «зроби». Наполеон в Єгипті ходив провідувати слабих на заразу, бажаючи показати, що чоловік, котрий не боїться, може побідити навіть чуму.

Така сила волі є ліком для тіла, стимулом до надлюдських підприємств. Вона не одного чоловіка піднесла зо смертельного ложа й не одному дала сили для чудесних діл.

Генерал Вольф, хворий на пропасницю, кинувся зо своїм військом на узгір'я Авраама, побив Монталона й примусив

до здачі непобідимий Кібек. А п'ять днів перед тим він писав своїй родині до Англії: здоров'я моє цілком зруйноване й я навіть не маю того задоволення, що зробив якусь видатну прислугу своїй батьківщині, або що зможу її зробити.

Коли лікарі сказали Дуглясу Єрольдові, що він мусить умерти, він скрикнув: Як? Умерти й залишити жінку з безпорадними дітьми? Я не хочу вмирати. І воля його побідила: він жив ще довгі літа.

Професор едінбурзького університету Юрій Вільсон був такий кволий, що ніхто не думав, щоб він міг колись вибитись на якийсь становище; а між тим із часом він став видатним ученим, хоч на своїм шляху мав стільки перешкод, що вони — здавалося — знеохотили б і найсильнішого чоловіка. Особисті нещастя, ампутація ноги, упадок сил, страшні кровотечі не могли зломати його запалу. Здавалось, що навіть смерть спинилася безрадно перед цією могутньою волею, не маючи відваги забрати хворе тіло.

Вальтер Скотт на 55 році життя мав більше як 600 тисяч доларів боргів. Але, не дивлячись на поважний вік, постановив сплатити всі борги, до гроша. Незломна міць його постанови надала духові й тілу віри й надхнення. Кожний нерв, кожний мускул говорив: борг мусить бути сплачений. Кожна крапля крові, побуджена волею, несла мозгові побільшену силу до праці. Борги були сплачені.

У щоденнику Вальтер Скотта читаємо: Я терпів страшно й часто мав тільки одно бажання: лягти й заснути вічним сном. Але постановив боротися, поки буду в стані. Його неперможна воля працювала навіть тоді, коли інші сили залишили його.

— Кого лякають труднощі, той ніколи нічого не досягне, — говорив Жан Гунтер. — Чи є хто, що хоче боротися? Такий чоловік ніколи не загине.

— Шоста година ранку. Я, Едвард Ірвінг, обіцяю собі навчитися грецьких слів, що починаються на а і б до восьмої години. — Хлопець написав ці слова на грецькій словнику. А пізніше дописав: »Восьма година ранку. Виконав те, що постановив«.

— Нема нічого неможливого для чоловіка, що вміє хотіти, — сказав Мірабо. — Мусить бути, — ось закон, що керує успіхом.

— Ми завжди вірили, — каже Емерсон, — що можлива

індивідуальність, котра могла б протиставити себе всім іншим індивідуальностям. Віримо, що це мусів би бути чоловік, котрий би керував подіями, чоловік, що не міг би найти супротивника, о міць якого все розбивалося б, як об залізо, що давав би іншим перевагу і все ж таки всіх перемагав.

— На світі існує три роди людей, — сказав один письменник, — такі, що роблять, такі, що не роблять, і такі, що не можуть. Перші досягають всього, за що беруться, другі всьому перешкоджають, треті у всьому терплять невдачу.

— Є велика сила в вірі, — говорив Бульвер, — навіть тоді, коли віра торкається справ людських і земних. Коли чоловік твердо вірить, що його призначенням є зробити певного дня щось таке, що зараз уявляється неможливим, існує десять шансів на один, що він те зробить! Що можна зробити чоловікові, що носить у собі непохитну постанову; чоловікові, який цілком не знає, що він є переможений й бореться далі, хоч би йому відтято ноги? Перешкоди й невдачі не зупиняють такого чоловіка. Переслідування стають для нього корисними й побуджують до ще більшої витривалости. Дай чоловікові буквар і залізну волю, і хто ж може передбачати, чого такий чоловік досягне? Замкніть Галлілея у в'язницю за його відкриття, то він буде робити свої досвіди з соломою. Відберіть очі в Евлера, а він тим глибше, тим сміліше буде мислити й удосконалювати свої чудодійні здібності до математики. Спаліть тіло Вікліфа й киньте попіл до Северни, а річка занесе його до моря, а море рознесе і порозкидає попіл, перейнятий його думками, по берегах усіх країв на світі! Світ завсіди слухає чоловіка, що має волю. Гранту й Бісмаркові можна перечити з таким самим успіхом, як і сонцю.

— Береги великого океану щастя, — каже Форстер — вкриті уламками життєвських човнів. Люди може надзвичайних здібностей, але котрим бракувало відваги, віри, твердості — гинули в той час, як менше здібні, але більше енергійні прибули до порту. Сотні людей залишаються в забутті тільки через те, що не мали відваги зробити першого зусилля; але коли б вони рішилися в свій час розпочати, то здивували б світ своїми ділами й успіхами.

Квентін Матсіс уже втратив надію зробитись великим малярем, коли йому сказали, що лише в тім разі віддадуть за нього укохану ним дочку його вчителя, як він створить цінну

художню річ. Матсіс негайно взявся до праці з силою волі, якої ніщо не могло побороти, і створив «Скупців» — одну з найкращих речей в малярстві. Ось така сила волі творить «неможливе».

Батько Бальзака пробував знехотити сина до літератури. — Чи ти знаєш, — говорив він йому, — що письменник може бути тільки королем або жебраком.

— Добре, — відповів малий хлопець, — отже буду королем! — Батьки залишили його на ласку Божу в малій кімнатці на піддашші і хлопець десять літ боровся з нуждою і невдачами, поки таки не побідив і не осягнув того, чого прагнув.

Молодий французький офіцер мав звичай ходити по кімнаті й говорити до себе: хочу бути великим генералом і маршалом Франції. І, дійсно, він згодом зробився відомим вояком і умер маршалом Франції.

Одного слюсаря запитали: — нащо він так старанно справляє фотель бурмістра. Слюсар відповів: думаю про той час, коли сам засяду на цім фотелі. Через два роки він був обраний бурмістром.

Піттові колись сказали, що якийсь проєкт є неможливий.

— Неможливий? — сказав Пітт, — я топчу неможливістю! Влада його в парламенті була надзвичайною. Його королівська воля панувала над найбільш гордими людьми.

Тамниця панування Великої Британії над кольоніями й чужими народами полягала в її твердій волі. Її залізна рука була як неминуча доля. Але Англія не завжди пам'ятала, що всі її діти однакової крові й довела до того, що вкінці піднісся надхнений голос Патріка Генрі: «Чи життя наше дороге, а спокій наш солодкий, — щоб платити за них ціною кайданів і неволі? Не знаю, що зроблять інші, але що до мене, то я хочу або смерті, або волі». Американські кольонії, підбадьорені такою силою духа, не могли бути переможені.

— Слово «неможливо» — говорив Наполеон — знаходиться лише в словнику дурнів. Він скоріше розплатав би скелі на острові св. Олени, ніж мав би залишатися в'язнем, коли б у нім не завмерла воля, перед котрою тремтіла ціла Європа.

Коли генерал Грант перейняв команду над північною армією, союзники зразу відчували, що вирок запав. У могутній волі генерала вони побачили для себе призначення. »На

П'ємонт!« — було його гаслом. Старі команданти хитали головами, але скромний чоловік із залізною волею, котрий не знав, що значить бути переможеним, не відступав ані па крок від своєї мети, доки Лее не зложив зброї під Аппоматокс.

Гаррісон писав у першому числі свого «Лібераторо»: «Говорю серйозно. Не буду вибріхуватися, ані виправдуватися. Не відступлю ані на волос і примушу вас слухати мене». Ця непохитність і рішучість була також рисою характеру таких людей, як Лінкольн, Грант і інші видатні люди.

Таку волю повинен мати кожний чоловік.

Під кінець війни за самостійність, Пітт молодший, знаменитий промовець і незрівняний мистець сарказму, почав свою довголітню державну діяльність, як перший міністр Англії. Політика його була цілковито протилежна політиці французької революції. Побіда під Австерліцом завдала йому смертельного удару. Довідавшись про перемогу Наполеона, він показав на мапу Європи і промовив: «Звиніть цю мапу, — вона десять літ не буде потрібна». Він заправ у стан здеревіння, з котрого від часу до часу будився, щоб сказати: «Бідна моя вітчино!» Всесильна воля Наполеона цілком заволоділа й згнітила думку й волю цього під кожним оглядом незвичайного чоловіка.

А яку могутню волю мав Дарвін! Він був стало хворий і ненастанно терпів муки, про які знала тільки його дружина. Впродовж сорока літ, — пише його син, — він не зазнав ні одного дня здоров'я. Але, не дивлячись на це, він завжди примушував себе до праці, якої злякались би найздоровіші й найсильніші люди. Одною з приповідок, що він любив, була: «Воля перемагає». Доказом його надзвичайної терпеливості й працьовитості нехай буде факт, що впродовж 20 літ він збирав матеріяли для свого епохального твору: «Про походження пород», а його «Походження людини» коштувало йому тридцять літ мозольної й упертої праці.

IV. ЯК ВИКОРИСТОВУВАТИ ВІЛЬНИЙ ЧАС.

Любиш життя? — то не марнуй часу, бо з нього власне й зіткане життя.

Франклін.

Навіть вічність не може надолужити страти одної хвилини.

Стародавній поет.

Години біжать, а ми за них відповідаємо.

*Напис на соняшному годиннику
в Оксфордї.*

Я знищив час, а тепер час нищить мене.

Шекспір.

Чоловік, молодий літами, може бути старий годинами, коли він не змарнував свого часу.

Бекон.

Вір мені, що добре використання часу принесе тобі колись процент, котрий перевищить твої найсміливіші мрії, і, навпаки, марнування часу ослабить тебе так, що ти станеш цілковитим нулем, як під оглядом розумовим, так і моральним.

Глядстон.

Нема такої роботи чи служби, що не дозволила б людині, котра має якийсь нахил до науки чи інші уподобання, призначити хоч частину дня на любую працю.

Віттенбах.

— Скільки коштує ця книжка? — спитав один чоловік в книгарні Франкліна, після того, як годину перевертав книжки.

— Доляр, — відповів продавець.

— Доляр? — перепитав купець. — А чи не можна було б дістати її дешевше?

— Така є ціна, — була відповідь.

Нерішучий покупець зачав розглядатися по книгарні, нарешті спитав:

— Чи не можна б побачитись із паном Франкліном?

— Так, але зараз він зайнятий в друкарні.

— Добре, я хотів би з ним поговорити.

Закликали Франкліна. Покупець запитав:

— Яка найнижча ціна, за яку можете продати мені цю книжку?

— Один доляр з чвертю, — була поспішна відповідь.

— Один доляр з чвертю! Але ж прикащик хотів з мене лише одного доляра!

— Цілковита правда, — відповів Франклін. — І я волів би взяти доляра, ніж відійти від своєї роботи.

Чоловік здивувався, але бажаючи закінчити розмову, запитав ще раз:

— Отже прошу сказати, яка найнижча ціна цієї книжки?

— Півтора доляра, — відповів Франклін.

— Півтора доляра! Але ж перед хвилию ви хотіли доляра і чверть.

— Так, — спокійно відповів Франклін, — волів би взяти перед хвилию доляра, ніж зараз півтора.

Чоловік мовчки поклав гроші на прилавок і вийшов із skleпу, багатший на одну корисну науку: Франклін навчив його, що час — то гроші.

Марнотравців часу стрічаємо всюди.

На підлозі в державному монетному дворі у Філядельфії, в майстерні, де вибивають золоту монету, покладені дерев'яні кратки, котрі підчас замітання можна здіймати. Таким способом залишаються цілими дрібнесенькі частини золотого пилу, яких збирається за рік на кількадесятя долярів. Так само кожний, хто хоче досягнути своєї мети, мусить мати подібну сітку, щоб ловити «окрухи часу», ті дрібні рештки днів і годин, які більшість людей на світі необачно марнує й скидає в незаповнену нічим порожнечу життя. Хто використовує всі вільні хвилини, півгодини, несподівані свята, перерви між одною й другою роботою, хвилини очікування неточних людей, той досягає наслідків, що надзвичайно вражають тих, що не потрапили так робити.

— Все, що я зробив до цієї пори або що сподіюсь зробити в майбутньому, — каже Еллігій Бурріт, — сталося і станеться

дякуючи невтомному процесу наростання, внаслідок якого повстають мурашники, — частка за часткою, думка за думкою, чин за чином. А якщо я коли небудь робив під впливом амбіції, то найвища ціль її полягала в тім, щоб нашій молоді показати приклад, як треба користати з тих безцінних окрухів часу, що звуться хвилями.

— Я був здивований, яким способом Нед визначився своїм таланом зпосеред нашої цілої родини, — сказав один із братів Неда Бурке, коли вислухав його промову в парламенті, — але тепер згадав собі, що в той час, коли всі ми гралися, він був зайнятий працею.

Дні приходять до нас як найкращі наші приятелі, несучи на невидимих долонях неоціннимі дари; коли ми не користаємо з тих дарів, дні помалу зникають і не повертаються ніколи. Кожний новий ранок приносить нам нові дари; одначе, коли ми занедбаємо дари вчорашнього або позавчорашнього дня, то помалу робимось нездібними, щоб оцінити сьогоднішні.

Одно мудре прислів'я каже: втрачене багатство можна повернути працею й ощадністю, втрачене здоров'я ліками і поміркованістю, забуті знання — наукою, лише втраченого часу вже ніколи повернути не можна.

Лишилося тільки пять, тільки десять хвилин до обіду, нема вже часу до чогось братися! Як часто чуємо ми такі міркування в родинному колі! Але згадаймо, які були дрібненькі окрушки часу, з котрих бідні, але розумні хлопці серед найбільш несприятливих умовин будували собі несмертельні памятники! Може якраз ті години, що ми так легкодушно відкидаємо й надаремне витрачуємо, могли б відвернути від нас різні неприємності. В той час, коли учні в Андовері, дожидаючи сніданку й, не маючи що робити, сварились і дрючили один другого, Юзеф Коок хапав хоч би на пів години грубий слівник, що лежав у кутку на полиці, і виучував кілька слів. Не тяжко вгадати, що Коок швидко «поглинув цілий слівник», як казали, насміхаючись, його товариші. А між тим вік наш видав небагато таких людей, так само, як небагато можна зустрінути в історії подібних зразків самовиховання.

Гарріет Бічер Стоу написала свій відомий утвір «Хата дядька Тома» серед безперервної домашньої праці. Вона ж прочитала цілу «Англію» Шрудера в короткі хвилини очі-

кування на обід. Лонгфеллоф перекладав «Пекло» Данте що дня десять хвилин, в той час, коли на машинці готувалася вода на каву; через кілька літ праця була скінчена.

Бурґ написав кілька гарних поем, працюючи на фільварку. Мільтон, автор «Утраченого Раю», був учителем, секретарем фінансової установи, секретарем лорда протектора, а свою пишномовну поему писав тоді, коли йому щастило урвати кілька вільних хвилин від своїх численних обов'язків.

Джон Стюарт Міль написав більшу частину своїх творів будучи агентом Східньої Індійської Компанії. Галлілей був хірургом, а між тим його вільним хвилинам наука завдячує цілий ряд надзвичайно важливих відкриттів.

Коли такий геній, як Гладстон, ціле своє життя завжди носив у кишені книжку, щоб читати її в несподіваній вільній хвилині, то як же повинні поводитися ми, люди середніх здібностей, щоб використовувати кожний вільний час? І якої ж догани заслуговують тисячі хлопців і дівчат, що марнують цілі місяці, а навіть роки, супроти цього «великого старця», що дбайливо збирає навіть найдрібніші округи часу?

Не один великий чоловік придбав собі славу якраз використовуючи такі уламки часу, які інші люди, що потім дивуються своїм життєвим «невдачам», відкидали, як річ безвартну й непотрібну.

За часів Данте майже кожний, хто займався в Італії літературою, одночасно мусів тяжко працювати як купець, чи лікар, політик, суддя або військовий.

Михайло Фарадей, що цілий день працював у політурні, кожен вільну хвилину присвячував досвідам. Раз він писав своєму приятелеві: «Потребую лише одного: часу. О, як би я міг купити у наших панів по дешевій ціні їх вільні години чи, вірніше, дні».

Невпинна праця творить дива!

Дні Олександра Гумбольдта були так заповнені працею та обов'язками, що науковій праці він міг присвячувати лише ночі й досвітки.

А яких надзвичайних наслідків досягали люди, уділяючи якійсь праці щодня по одній годині!

Одна година денно, вирвана серед легковажного провадження часу й відповідно ужита, може чоловіка середніх здібностей докладно познайомити з якоюсь галуззю науки. Одна година денно може впродовж десяти літ неосвіченого чоловіка зробити освіченим. Година щоденної праці може дати стільки, що за заробіток з неї можна передплатити два щоденних і два тижневих часописи, а також купити десяток добрих книжок. Упродовж години денно можна прочитати 20 сторінок, або 7.000 сторінок річно, цебто коло 18 грубих томів. Одна година на день може змінити порожнє нидіння на щасливе й розумне життя, невідомого чоловіка зробити славнозвісним, нікому некорисну людину — добродієм людськості. А які ж можливості криються в двох, чотирьох, шести годинах денно, які наша молодь, ганяючись за розвагою, розкидає так легковажно?

Кожний чоловік повинен мати свого «коника», свою любу роботу, що їй присвячував би свої вільні хвилини. Ця робота повинна бути розумна й корисна, щоб завжди можна було вернутися до неї з приємністю. Вона може не мати нічого спільного з професією, але цій роботі треба віддаватися цілою душею.

Один каменяр ціле життя з великою пристрастю збирав метеликів; коли він умер, то по нім залишилась одна з найкращих збірок метеликів на світі.

— Нічого не стоїть нам на перешкоді, крім нашого лінивства, — говорив Бурне — воно знаменито заповнює наш час і позбавляє нас свободи в більшій мірі, ніж якась праця.

Деякі хлопці набирають знання й освіти в ті хвилини, коли інші їх безглуздо марнують, подібно, як часом чоловік доходить до маєтку при допомозі дрібної ошадности, що нею інші погорджують.

Чи є хлопці так обтяжені працею, щоб не могли присвятити години денно самоосвіті?

Кароль Фрост, швець з Вермонту, постановив учитися денно одну годину; з часом він зробився одним з найславніших математиків в З'єдинених Державах. Мало того, він став відомим і в інших галузях знання. Йоган Гутнер, подібно Наполеонові, спав чотири години на добу; впродовж десяти літ, при допомозі професора Овена, він класифікував зразки з порівнюючої анатомії, яких зібрав 24 тисячі. Ось досяг-

нення для хлопця, що розпочав свою науку в столярській майстерні.

Адамс гірко скаржився, коли йому хтось забирав час. Карлайл, Тиннесон, Бровнінг, Дікенс запирали двері перед ледарями, що їм завважали.

До Бакстера прийшло одного разу товариство з кількох осіб.

— Боїмось, чи не відіймаємо у Вас часу, — сказав один з гостей.

— Не підлягає сумніву, що так! — відповів Бакстер, що згортав вільні хвилини, як скупар.

— Ранішні години — говорив Мільтон — я проводжу там, де мені належить, цебто дома, але не при чарці і не в ліжку, а при роботі. Зимою встаю раніше, ніж гомін дзвонів будить людей до праці, вліті зриваюсь разом із найранішою пташиною, або не на багато пізніше й читаю книжки або пишу сам, щоб мене читали; працюю до тої пори, доки увага не втомиться і мозок не перестане схоплювати думок.

— Коли хтось починає рухатися в ліжку, це час, щоб встав, — каже Велінгтон.

Багато знаменитих людей стало такими, дякуючи своїй праці у вільні від обов'язкової роботи хвилини й години, що їх більшість людей розкидає без всякого глузду.

Англійський вчений Спенсер писав твори, що зробили його імя славним, в годинах спочинку по цілоденній праці. Йонг Люббок вславився своїми науковими дослідями над передісторичною епохою; досліджів ж ці він провадив у години, вільні від праці в банку.

Франклін був невтомним робітником. Коли їв, то завжди поспішав, спав можливо найменше, щоб тільки більше часу придбати для науки. Коли був дитиною, то завжди виявляв велику нетерпеливість підчас довгої молитви по обіді. Раз він запитав, чи не можна б було відмовити всі молитви відразу, щоб вистачило назавжди, і таким способом зберегти час. Деякі свої праці він написав на пароплаві, як н. пр. «Поліпшення мореплавства», а також книжку про будову коминів.

А який приклад дає нам коротке життя Рафаеля, що продовжувалось ледве 37 літ, — приклад для тих, що для них «брак часу» є вічним оправданням, чому вони так мало зробили на світі.

Великі люди були завжди скупі щодо часу. Ціцерон ска-

зав: час, що його інші присвячують розвазі, духовному й фізичному відпочинкові, я присвячую студіям над філософією. Великий канцлер Франції кардинал Рішельє написав цінний твір у хвилини, коли чекав обіду. Лорд Бекон придбав собі славу твором, що його він написав у вільні години від канцлерських занять.

Підчас візити одного монарха, Гете попросив у гостя вибачення й пішов до другої кімнати, щоб записати якусь думку до свого Фавста, щоб потім її не забути.

Гемпр Девей зробив дуже цінні відкриття в хемії, працюючи на піддашші невеликої аптеки. Поет вставав часто вночі, щоб записати думки, що ніколи не прийшли б йому до голови вдень, коли він бував зайнятий працею.

Юрій Стефенсон збирав хвилини, як золото. Він учився і зробив багато відкриттів у вільні хвилини. Арифметику він вивчив, виконуючи обовязки машиніста. Моцарт не марнував ані хвилини, часом писав дві ночі й один день без перерви. Своє відоме «Реквієм» він написав на смертельному ложі.

Цезар часом говорив: «У моїм шатрі серед найзавзятіших боїв я завжди знаходив час, щоб думати про багато інших речей». Одного разу, коли розбився корабель, що на нім Цезар плив, він дістався до берега виплав. Одначе не забув захопити з собою рукопису своїх записок, над якими якраз працював.

Самійло Біцрет народився тільки для праці: він працював, вічно працював, — пише його біограф, — здавалося, що він ненавидить лінєвство більше, ніж природа порожнечу. Година безробіття була для нього так ніби покутою. В своїх записках він згадує про «невеселу, нудну неділю» і додає: «зрештою, нічого дивного, я встав щойно пів на шосту».

Ватт учив хемію й математику, виробляючи фізичні інструменти. Один хлопець в Менчестері вивчив французьку і латинську мову, бігаючи цілий день по місті, як післанець. Генрі Вайт учив грецьку мову по дорозі до адвокатської канцелярії, де практикував. Доктор Ёферт вивчив італійську й французьку мову підчас переїздів на конях.

Еремік Бентім уважав за нещастя страту найменшої хвилини і так розклав свої заняття, що ніколи не стратив ні секунди.

Кожна біжуча хвилина є сировим матеріялом, з якого ми можемо зробити, що хочемо. Не думай про минуле, не мрій про майбутнє, лише лови біжучу хвилю і вчися кожний час.

Просто неможливо зміряти вартість одної години. Фенельон каже, що Бог ніколи не дає більше одної хвилини відразу, і що не дає другої, поки не забере першої.

Лорд Брокгам не міг стерпіти втрати ні одної секунди. Свою працю він так систематично укладав, що, здавалось, має більше вільного часу, ніж ті, що робили в десять разів менше, ніж він. Брокгам здобув собі імя в політиці, законодавстві, літературі й науці.

Катон одного разу сказав, що він кається з приводу трьох речей, що трапились в його житті, а саме: що розказав про таємну справу своїй жінці, що одного разу поплав морем, в той час, як міг їхати по землі, і що минув у нього такий один день, в яким він нічого не зробив.

Лінкольн міряв людям землю і рівночасно учив право.

Найбільшим лихом у кожній змарнованій годині є не страта часу, але страта енергії, що пропадає цілком надаремне. Лінивість покриває нерви ржою, а мускули позбавляє пружности. Праця приносить із собою систему й порядок, а гультайство — безлад. Квінцій не лягав спати, поки не мав пляну праці на слідуючий день.

Праця була пристрастю Дальтона. Він зробив і записав в своїм житті поверх двох тисяч метеорольоґічних спостережень. Рідко стратив він одну хвилину.

На фабриках полотна зірвана нитка псує цілу тканину, а страту, що з цього походить, покриває зо своєї праці робітниця. А хто ж буде платити за обірвану нитку в великій тканині життя? Ми не можемо відкинути геть порожнього човника, — і коли прядемо тканину нашої долі, то найрізноманітніші нитки тягнуться за нами. Може статися, що одна нерівна нитка змарнованого часу і втрачених можливостей зірве цілу тканину і буде вічною ганьбою для робітника, але може статися, що й якась золота нитка перевинеться через тканину і додасть їй краси і блиску.

Не відкладай своїх добрих замірів аж до тої пори, коли будеш мати час. Небагато доброго виникло в часі спочинку. Тільки люди, обтяжені працею, будували школи, бібліотеки, лікарні і взагалі займались громадською діяльністю.

Доки хлопець зайнятий корисною працею, нема чого за нього боятися, де він буде снідати? А куди йде ввечері? Де буває в неділю і дні вільні від праці? По тому, як він уживає свої вільні хвилини, пізнаємо його характер. Молодь,

що ступила на поганий шлях, в більшості випадків зле проводить свої вечорі. Зате ті, що хочуть посуватися наперед і досягнути чогось в житті, присвячують свої вечорі праці чи науці, чи доброму товариству. Кожний вечір може бути переломовий в житті молодого хлопця.

Час то гроші. Ми не повинні викидати з нашого життя години так, як ми не викидали б грошей. Марнотратство часу — це марнотратство нашої енергії, наших фізичних і духових сил; воно гірше від поганого товариства, від поганих звичок; це втрата різних можливостей, що ніколи не вернуться. Стережіться вбивати час, бо в ньому ваша майбутність!

Кожний може стати корисним, поважаним і щасливим чоловіком, — каже Едвард Еверет, — коли буде удосконалювати свої здібності, коли орлиним зором буде виглядати можливостей піти наперед, коли буде ставити опір спокусам і не буде віддаватися поганим утіхам!

V. ЗДІБНІ ХЛОПЦІ НЕ НА СВОЇЙ ДОРОЗІ.

До праці, що її любимо, встаємо раніше й виконуємо її з приємністю.

Шекспір.

Найбільшим скарбом, що чоловік може принести з собою на світ, є нестримна охота до якогось діла; ця охота заповнює життя й дає щастя.

Емерсон.

Як дитина — тішиться, як юнак — поривається, як людина дозріла — осягає. В історії духовного розвитку людскости рідко зустрічаємо поета, артиста, філософа або ученого, що їх талану не тамували б батьки, опікуни або учителі. Здається, що в таких випадках природа одержувала побіду, безпосередньо втручуючись у справу: вона пхала наперед своїх вибранців, намовляла до непослуху, до вивертів, навіть до утечі з дому і бурлакування, щоб лише світ не втратив здібної людини.

Whipple.

— Ще ніколи я не бачила такого лінивого хлопця, як ти, — говорила Якову Вотту його бабка, — возьми книжку і займися чимсь корисним. За останньої пів години ти не промовив ані слова. — Знаєш, що ти робив цей час? Ото підніс і спускав покривку від чайника і тримав у парі срібну ложку, а потім розглядав краплі, що осіли на ній. Чи ж не соромно тобі так по дурному марнувати час?

Скільки ж то скористав світ, що малий Яків не хотів зважати на бабину науку!

— Але ж я можу на щось придатися, — просився один хлопець, що його владитель крамниці хотів відправити через нездарність.

— У моїм гандлю ти ні на що не можеш придатися, — відповів купець.

— Я певен, що міг би бути корисним!

— Чим саме?

— Не знаю.

— І я також не знаю, — відповів купець, сміючись з клопоту хлопця.

— Але тільки не викидайте мене! Поставте до якоїсь іншої роботи. Продавати я не вмію, бачу, що не вмію.

— І я то бачу — відповів купець — і це власне зле, що не вмієш.

— Але може я іншим чином міг би бути корисним, — упирався хлопець. — Я знаю, що міг би.

Хлопця умістили в конторі й тут вкоротці виявилися його здібності до рахівництва. А через кілька літ він став головним касиром і придбав славу, як визначний книговод.

Том Едвард із Аберден у Шкоції дуже любив мандрувати й майже щодня наносив додому такого добра, як земляні жаби, слимаки, миші, щурі, павуки. Все це він пускав на свободу і з захопленням дивився, як ці сотворіння бігали по хаті або засідали по кутках, лякаючи цілу родину. На нього сердилися, його били, але це ще більше заохочувало його до збирання живих тварин.

Одного разу мати привязала його шнурком до стола, щоб він сидів дома. Але Том приволік стіл до печі, перепалив шнур і таки втік; вернувся аж смерком і знов притаскав із собою велику здобич. Мати сховала його убрання, тоді він вибрався в екскурсію в старій маминій спідниці, але захорював тяжко на пропасницю, від якої мало не вмер. Коли пізніше йому вдалося вирватись із дому, він приніс у сорочці гніздо надзвичайно лихих ос. З Томом вони жили у приятні, але страшно кусали інших членів родини. Спокій настав лише тоді, як батько залляв ціле гніздо гарячою водою.

Батьки Томові нарешті втратили надію скерувати сина на добру дорогу. Порішили, однак, віддати його до школи, сподіваючись, що вчитель дасть собі з ним раду. Учитель пробував, але не вийшло нічого. Том більшу часть свого часу обертав на забаву або робив із школи звіринець. Один раз підчас молитви кавка висунула голову з його кишені й почала кракати. Хлопця звільнили зо школи. Батьки післали його до другої, але швидко його звільнили й звідти: він приніс із собою в клясу п'явок, що порозлазилися по цілій клясі й попричіплювалися до ніг учням.

Томові було вже сім літ, а він не вмів написати навіть свого прізвища. Батьки вживали всіх способів, щоб вбити в ньому любов до природи й примусити до науки, але все надаремно. За жадну ціну не можна було його нахилити до школи й, нарешті, батьки віддали його в науку до шевця. Том мусів тяжко працювати, щоб мати кілька вільних хвилин для свого улюбленого діла. Потім ціле життя своє працював при шевському варстаті, годуючи величезну родину, що складалася з одинадцяти душ дітей, але й при тім невтомно нагромаджував величезні й широкі знання про птахів, звірів і комах. Одначе тому, що він не вмів ні читати, ні писати, не міг як слід використати свої відомості. Зрозумівши це, Том постановив учитися, а що не мав грошей, то продав зібрані ним колекції, — наслідок двадцятилітньої своєї праці. Колекцій було так багато, що їх ледве забрали на шість возів.

Часто Том старався знайти якесь заняття, що відповідало б його пристрасті, але завжди надаремне, бо був неграмотний. Коли б в дитинстві йому не перешкождали, але, навпаки, заохочували до збирання колекцій й вивчення природи, коли б йому з'ясували, що з книжок він може багато довідатись про тих самих птахів і звірят, що їх він із таким захватом збирав, хто знає, чи та невгамована пристрасть до досліджувань не створила б з нього другого Агассіза чи Теннея? Але, на жаль, з дитячих літ ніхто не зрозумів його поривань і не спрямував його на належний шлях.

Дивлячись на немовлятко в колисці, не можна відгадати його майбутньої долі, так само, як в магнетовій голці не можна ніколи побачити бігунів. Кожне молоде життя природа обдарувала силою, що керує його до зорі призначення. Часом погане виховання, згубне товариство спихають молодих людей зо шляху призначення й керують до іншої зорі провідної, коли ж одначе голка магнетова буде залишена сама на себе, то майже завжди навертає на належний шлях.

Талановитого чоловіка — каже Роберт Ватерс — тягне якась непереможна сила до тої праці, що для неї він створений. Не зважаючи на труднощі, що часто повстають круг нього, не зважаючи на те, що вигляди на майбутнє здебільша не дуже рожеві, такий чоловік все віддається улюбленій праці й завжди провадить її з великим запалом і саможертвою. Дуже часто такі люди живуть у біді і злиднях, не-

раз мусять кидати свою роботу й братись до такої, що дає більший заробіток, але все ж якась непереможна сила тягне їх до любого діла.

Коли б кожний чоловік вибирав і провадив таку працю, що йому до вподоби, то цивілізація піднеслась би до найвищого ступеня. Ніхто не може бути щасливим, доки не знайде для себе відповідного місця. Паровик сильний і могутній на залізній рейці, але слабкий та нікуди не здатний — на звичайній дорозі. »Як човен на річці, — каже Емерсон — кожний хлопець розбивається об каміння — перешкоди у всіх напрямках, за виїмком одного, де він почуватиме себе найсильнішим. Тільки в тім однім напрямку ніяких перешкод не існує і хлопець через глибокий канал впливає на безмежне море«.

Тільки Дікенс міг написати книжку про »Неволю хлопця«, — про хлопців, що їх бажання й поривання стлумили їх темні батьки; про хлопців, що їх рахували дурнями й ледарями, а між тим вони були винні лиш тим, що не попали на свою дорогу; про хлопців дуже здібних, що мусіли душитися серед людей, що їх цілком не розуміли; про хлопців, що мусіли куняти над теологією, в той час, як внутрішній голос кричав: »право, — медицина, — наука, — мистецтво, — торговля«, про хлопців, що їх стало мордували тільки через те, що вони не мали охоти до тої праці, що їм накидали і проти якої ціла їх істота протестувала й підносила бунт.

Часто, через вузький егоїзм, батько прагне, щоб син був повторенням його самого. »Ти старався зробити цього хлопця другим собою. Досить вже на світі одного такого, як ти« — сказав Емерсон. Батько Астора хотів, щоб син його був, подібно до нього, різником. Але інстинкт комерційної підприємливості був занадто сильний в майбутньому купцеві, щоб він згодився піти по вказаній батьком дорозі.

Природа не творить цілком однакових людей. По кожному народженні вона взірець розбиває. Чародійна комбінація зустрічається лише раз. Фридрих Великий мусів терпіти багато кар за свою пристрасть до літератури та мистецтва. Батько його не терпів ніякого мистецтва і доводив, що син занадто мало уділяє уваги військовим вправам. Нарешті, він навіть замкнув Фридриха до в'язниці й хотів скарати на смерть. Тільки несподівана смерть батька посадила Фридриха на королівському троні у 28. році життя. І ось цей молодий

король, що його вважали за непотріб і ледащо за його замишування до літератури й музики, зробив Прусію одною з могутніших держав в Європі.

Читання книжок, будування моделей, або спостереження, як вертиться колесо власного виробу, розприскуючи блискучу піну струмочка, — ось, що цікавило малого Ньютона, — а тимчасом вівці, що він їх пильнував, блудили по чужих ланах, а корови толочили збіжжя. Мати Ньютонова врешті переконалася, що з її сина не буде господаря, як то вона собі бажала. Зате став він світовим ученим — астрономом!

Яким дурним і нікчемним здається орел, коли сидить на гіляці й лупає очима; й який бистрий стає його зір, як упевнено і сміло кружляє він, шугаючи в ясній блакиті неба!

Батьки Михайла Ангела рішуче заявили, що син їх не піде ганебним шляхом мистецтва й навіть карали його за те, що псував стіни й меблі своїми малюнками. А між тим небесний вогонь, що паленів у грудях Ангела, не дав йому спокою до тої пори, поки він не придбав собі безсмертя, збудувавши знамениту баню на церкві Св. Петра в Римі і висікши з мармуру Пророка Мойсея.

Батьки Гуґа Міллера хотіли, щоб син їх був священиком. Дядько зобов'язався платити за його науку, але голос внутрішній промовляв до хлопця голосніше, ніж батьки й дядько. Різьбарська майстерня стала школою Гуґа: з долотом у руках, серед брилів червоного вапняка, він почував себе щасливим.

Галілея примушували, щоб він присвятив себе медицині. Але юнак, як тільки траплялась вільна хвилинка, кидав у куток анатомію й фізіологію й брався до Евкліда або до механіки. На вісімнадцятому році Галілей, розглядаючи люстру, що висіла в Пізанській катедрі, відкрив закон вагання. Він же винайшов мікроскоп і телескоп, завдяки чому ми можемо поширювати свої знання як про те, що є найбільше, так і про те, що є найменше в природі.

Батько Паскалів порішив, що син його має бути кляси́ком і мусить учитися стародавніх мов, але любов хлопця до математики перемогла всі труднощі: різні граматики було закинуто й Евклід запанував цілковито.

Батько Райнольдсів ганьбив сина за малювання картин і на одній з них написав: малював ледащо. Згодом цей ле-

дащо став основоположником Лондонської Королівської Академії і найкращим малярем Англії.

Турнер був по професії фершалом, але з часом став відомим малярем краєвидів. Відомий французький мистець Кльод Льорен розпочав свою діяльність як пекар. Мольєр був обивачем канап, а Гвідо Рені, знаменитий мистець, виконавець «Зорі», вчився в музичній школі.

Шіллера вислано до Штутгарту в військову школу, де він мав учитися хірургії. Тут, не дивлячись на деспотизм керівників, він потайки, між нудними лекціями, написав свій перший твір: «Розбійники». Коли цю його п'єсу виставляли, то він мусів сидіти в залі переодягнений. Нудота в школі, що була подібна до в'язниці, так його мучила, він почував у собі такий потяг до літератури, що, нарешті, таки рішив переступити пороги заказаної святині й утік.

Доктор Гендель дуже хотів, щоб син його також зробився лікарем і через те старався вбити в нього охоту до музики. Але хлопець грав собі потайки на старому фортеп'яні, що його ніхто не вживав. Одного разу доктор із сином поїхав у гості до свого брата, що належав до двору князя Вайсенфельда. Хлопець, ніким не помічений, закрався до каплиці, де стояли органи, й за хвилину звідти розляглися звуки імпровізованого концерту. Князь, почувши музику, здивувався, — хто це міг сполучити таке багатство мелодії з повним незнанням інструменту. Привели хлопця, але князь, замість погримати на нього за те, що псував інструмент, похвалив його гру й переконав доктора, що він не повинен ставити перешкод нахилові сина.

Натура не дає людині спокою до тої пори, доки не розвинуться в повній мірі всі її здібності, поки людина не знайде відповідного поля для своєї діяльності.

Даніель Дефое був ремісником, військовим, купцем, управителем фабрики, агентом, книговодом, нарешті, видавцем незначних книжок, аж поки не написав свій знаменитий твір «Робінзон Крузо».

Орнітолог Вільсон перепробував п'ять професій, поки не натрапив на роботу, що відповідала його нахилові.

Ерскіне був морським офіцером. Одного разу запросив його знайомий голова суду прийти на засідання судове, де мали виступати найвидатніші адвокати Англії. Ерскіне уважно прислухався до їх промов і прийшов до переконання, що

з нього був би адвокат ще кращий, ніж ті, що він їх бачив. Він почав вчити право і незабаром став одним із найкращих судових промовців.

— Йонатане, ти від завтрашнього дня будеш працювати в крамниці, що торгує машинами, — наказав пан Хазе, коли син його заявив йому, що він підготовився до вступу в колегію. Через кілька літ по тій розмові Йонатан таки втік із склепу й пішов власною дорогою. Згодом він став сенатором і одним з найбільш впливових людей в З'єдинених Державах.

Батько з таким самим успіхом може наказати магнетовій голці повернутися до Венери чи Юпітера, як примусити сина обрати собі спеціальність, що суперечить його нахилам.

У книзі Суддів ми читаємо, що дерева звернулися до фігового дерева, щоб воно стало царем лісів. Передтим з такою ж пропозицією звернулись до оливного дерева, але воно не захотіло зрікатися своєї оливи, «що дає радість богам і людям», ради панування над деревами; дерево ж фігове відповіло: «Ви хочете, щоб я загубило свою солодкість і смачний овоч ради панування над іншими деревами? — ніколи!»

Яку гарну науку з цієї байки можуть мати ті тисячі людей, що зрікаються солодечі й багатства власної природи, щоб робити щось, до чого вони не мають найменшого нахилу, ані здібностей.

Як король над розкішним дубом чи стрункою смерексю, фігове дерево виглядало б смішно; воно було б цілком не на своїм місці. Подібно до деяких наших політиків, що їм зовсім не місце там, куди вони пнуться. Але зате ані дуб, ані ялиці не можуть давати фіг. Фігове дерево прекрасне й цінне на своїм місці. Позбавлене властивої йому здібности плодити солодкі фіги, воно не має жадної рації існування.

Часом мати, що панує в родині, як повноправна королева, покидає спокій родинного огнища для рухливої й гамірливої роботи, що до неї не має найменшої здібности.

Як кумедно виглядали б на перегонах великі незграбні робочі коні! А, між тим, не менш кумедною є поширена скрізь думка, що поза медициною, правом і теологією не може бути для порядного чоловіка іншого заняття. Скільки ж то молодих людей робиться нікуди нездатними лікарями чи правниками лише через те, що хочать наслідувати своїх батьків, що може й дійсно були на своєму місці.

В нашій країні і так повно людей не на своєму місці, людей »обдурених, озлоблених, без заняття, без грошей, без кредиту, без відваги«.

Для чоловіка, що досягає успіху в житті, школа служить лише приготуванням, — і щойно по скінченні школи такий чоловік починає вчитися. Найціннішою річчю, що ми виносимо зо школи, є розуміння того, як треба вчитися. Опинившись за мурами школи, ми беремо в руки тільки ті книжки, що відповідають нашим потребам і уподобанням.

Якщо людина не досягає успіху в якійсь праці, то з цього не випливає, що така людина ні до чого нездібна. Подивімся на рибу, що кидається на піску: здається, вона ось-ось розіб'ється на куски; але гляньмо: набігає велика хвиля й заливає нещасне сотворіння. Як тільки плавки почувать воду, до риби вертається сила й вона летить крізь хвилі мов стріла. Плавки рятують рибу, а передтим були скоріше перешкодою.

Коли чоловік робить все належне, а тимчасом успіху не досягає, то він повинен перевірити себе й цілу справу, яку провадить: чи дійсно вона відповідає його здібностям. Гольдшмід по довгих сумнівах прийшов до переконання, що він не здібний виконувати обов'язків лікаря, але зате хто ж написав крім нього »Вікарія з Вакефілду«? Мольєр так само не зміг бути правником, але ім'я його назавжди залишиться в літературі. Вольтєр і Петрарка кинули науку права; перший для філософії, другий для поезії. Кромвель до сорокалітнього віку хазяїнував на своїй землі і ніхто про нього не чув.

У дитячих літах мало хто з нас яскраво виявляє таланти чи здібності до якоїсь певної галузі. Більшість хлопців і дівчат не можуть вирішити, якою дорогою йти. Кожний стукає тільки до дверей свого інтелекту, бажаючи віднайти в себе здібності до якоїсь певної праці, але не завше їх знаходить.

Гарфільд ніколи не став би президентом, коли б перед тим не був пильним учителем, добрим інженером і чесним політиком.

Ані Лінкольн, ані Грант, будучи дітьми, не виявляли поривання до Білого Дому, або особливого таланту керування людьми. А, між тим, ніхто з них не зазнав розчарування в житті, хоч обидва вони не виявляли якихнебудь надзви-

чайних здібностей в дитячому віці. Треба завжди якнайкраще працювати всюди, куди нас кине доля і йти наперед в тім напрямі, куди кличе нас наше внутрішнє почуття. Коли обов'язок буде нашою провідною зорею, то успіх безумовно увінчає нашу працю й ми досягнемо вершка своїх бажань.

Найчастіше так трапляється, що праця, яку ми мусимо провадити, не відповідає нашим здібностям. Як багато людей — мужчин і жінок — з жалем зазначають, що були б далеко щасливіші, якби займали інше становище. Майже для кожного чоловіка приходить день вибору — стає перед ним питання, що мусить бути розв'язане: який вибрати фах? що буде завданням мого життя? — Коли інстинкт і серце промовляють за столярством, — будь столяром, коли за медициною, — стань лікарем.

При відповіднім виборі й пильній праці кожний доб'ється успіху.

Коли ж однак інстинкт буде мовчати, або голос його буде слабкий і несмілий, то належить вибрати таку працю, що до неї можна найкраще примінити наші здібності. Ніхто не сміє сумніватися, чи потребує його світ, але разом із тим ми мусимо знати, що велика слава й багатство не для всіх призначені. Дійсне щастя полягає в добрім виконанні своєї праці, — і це може зробити кожний.

Краще бути першорядним столяром, ніж другорядним лікарем.

Світ був доброзичливим для багатьох, що замолоду вважалися дурнями й нездарам, але потім стали видатними людьми. З того не виходить, однак, що кожний ледар має досягнути в житті успіху. У хлопця завжди мусить бути цікавість до чогось, бо інакше, навіть при сприятливих обставинах, для нього ніколи не прийде день воскресення. Коли хто вступає в життя банкрутом, залишиться назавжди банкрутом, хіба, що рішуче й уперто буде йти до одної мети. Не ставте хреста над хлопцями й дівчатами, що не виявляють здібностей, а, навпаки, заохочуйте й допомагайте їм: часто хлопці «до нічого», лобурі й нездари, були попросту не на своєму місці — здібними дітьми в невідповідній сфері.

Люди здібні й учені — говорив Теккерей — повинні мати співчуття і виrozumіння до тих, кого натура не обдарувала таланом. Я завжди доброзичливо ставився до нездібних. Багато з моїх колеґ, що вважалися нездібними, були дуже добрими товаришами й вийшли в житті на добру дорогу, тим часом, як деякі інші, що вміли гарно скандувати латинські гексаметри і гладко перекладати з грецької мови, вийшли за-rozumілими порожняками, що не придбали ані на гріш більше розуму, ніж мали його перед роками.

Юрій Стефенсон на двадцятім році життя не вмів ні читати, ні писати, а між тим імя його нерозривно звязане з початком і розвитком на світі залізниць.

Мати Велінґтонова вважала його ледарем. В Етоні називали його дурним і ледарем: він був майже останнім учнем. Нічого доброго від нього не сподівалися. Він не виявляв жадного талану; до військової служби також не мав охоти. Тільки його працєвитість і витривалість прихилили до нього серця батьків і учителів. А при тому всьому на сорок шостому році життя Велінґтон переміг найбільшого вождя на світі.

З Гольдшміда глузували вчителі й товариші. Називали його «деревляною ложкою», що на шкільній мові означає великого дурня. Він хотів вступити до хірургічної школи, але туди його не прийняли. Мав нахил до літератури. Доктор раз застав Гольдшміда в великій нужді: йому навіть загрожував арешт за борги. Доктор схилив Гольдшміда, щоб дав йому рукопис свого твору «Вікарій з Вакефільду»; рукопис продано — й борги були заплачені. Твір цей зробив імя автора відомим по цілій Англії.

Яна Гарварда вважали мало здібним хлопцем. Тим часом він заснував відомий університет і був одним із дійсних добротинців свого народу.

Роберта Кліве називали в школі дурним і виродком, а на тридцять другому році життя, на чолі трьохтисячного війська він розбив п'ятдесятитисячну армію під Плясей 1757 року й дав початок пануванню Великої Британії в Індії.

Вальтера Скотта називав учитель «мідяним лобом». Коли Байронові траплялося стати на чолі кляси, учитель говорив: «Тепер побачимо, як швидко ти знову будеш на кінці». Мати Шерідана даремне старалася, щоб син здобув хоч найелементарніші знання, й тільки смерть матері пробудила у нього

приспані здібності й він став одним із найвидатніших людей свого віку.

Молодого Ліннея вчителі називали «капустяною головою». Батьки теж не вважали його за надто спосібного, щоб він міг зробитися пастором, і спрямували його на медицину. Один лиш старший мовчазний професор, більш проникливий, ніж всі інші, вказав хлопцеві його правдивий шлях. З того часу ні хвороба, ні бідність, ні інші нещастя не могли відвернути Ліннея від студювання улюбленої ботаніки. І згодом став Лінней найбільшим ботаніком своєї епохи.

Ми живемо в віці поверховости й спішимося «на зломану голову», не знаючи й не зважаючи на здібності нашої душі й тіла. А, між тим, і молодь із хистом, і хлопці та дівчата середніх здібностей і, нарешті, «мідяні лоби» та «капустяні голови», — всі однаково повинні дослідити свої сили й хиби, подібності, різниці й уподобання. «Пізнай самого себе», — говорилося у старій Дельфійській святині, й хоча оракул давно вже замовк, слова ці не втратили свого значення й по цей день. Ніхто не може дати людині ліпшої ради, ніж ця. Філософія бачить своє найвище завдання в вивченні душі чоловіка. Тільки знання свого «я» навчить нас, що невідповідного нашим здібностям заняття треба уникати так само, як брехні й ганьби. Людина, що знає свій хист, завжди досягає того, до чого прямує, в той час, як чоловік, що не знає своїх сил і здібностей, блукає манівцями.

VI. ЯКИЙ ФАХ ВИБРАТИ?

Найбільшим щастям для кожного чоловіка — мати від народження непереможний нахил до якогось заняття, що заповнило б ціле його життя й приносило б радість, — без огляду на те, яке це буде заняття: виріб кошків чи зброї, копання каналів чи скульптура або поезія.

Емерзон.

Хто очікує, що хтось призначить йому якусь працю на світі, — умре, поки щось зробить.

Ловель.

Твори благородні діла, працею і дбай цілий день. Зроби із свого життя й смерті прекрасний, великий, солодкий сон.

Кароль Кінтелей.

В одній дуже розповсюдженій газеті кількакратно друкувалося ось таке оголошення, що не принесло тому, хто його оголошував, ні одної пропозиції: »Шукає посади друкар, що вміє провадити всі відділи друкарні. Може також читати наукові лекції, може бути учителем малярства, літератури, геометрії, тригонометрії, а також інших наук. Має досвід, як церковний проповідник. Розуміється на лікуванні зубів, а також без болю вирізає мозолі. Охоче вступить у церковний хор басом чи тенором. Має талант артиста й готує смачні обіди«.

Трохи згодом до цього оголошення з'явився такий додаток:

»П. С. Згодиться рубати дрова дешевше від інших«. Цей додаток приніс йому роботу, й оголошення більше не з'являлося.

Твоя здібність є твоїм призначенням. У ній твоя доля. Як тільки ти знайшов для себе відповідне місце, всі твої здібності зараз знайдуть застосування. Якщо можеш, виби-

рай таке заняття, що охоплювало б найширший круг твоїх уподобань і досвіду. Ти знайдеш тоді не тільки своїй натурі відповідне призначення, але зможеш найкраще використати для справи й для людей своє уміння й знання діла, що є твоїм правдивим капіталом.

Іди за своїм нахилом, бо ніколи не зможеш його подолати. Батьки, приятелі або нещастя можуть на якийсь час заглушити й притлумити твої поривання, але вогонь, що палає в твоїм серці, рано або пізно розірве таки поволоку й прорветься наверх, як талант до слова чи співу або музики, чи до якоїсь галузі знання. Стережися, одначе, таланту, що його ти не маєш надії розгорнути й використати в цілій повні, й знай, що природа ненавидить половинчатості — недокінченості. Ліпше бути Наполеоном серед шевців, чи Олександром Македонським серед коминярів, ніж таким лікарем, що не може розпізнати хвороби.

Рожер Ашат говорить: »Незнання свого «Я» й своїх здібностей приводить до того, що дуже багато людей не знає, коли й що вони мають робити; це, властиво, й є причиною того, що часто богачами хотять стати ті, що їм краще було б не мати жадного маєтку; багато людей хоче бути суддями чи адвокатами, в той час, як у них більше здібності — поганяти коні; інші хотіли б бути державними мужами і правити дружинами, хоч не вміють покерувати собою; ще інші хотіли б учити, а тим часом треба б, властиво, наперед повчити їх; ті, нарешті, хотять дуже стати князями, хоч дійсне їх призначення бути голярами«.

Часом здається, що половина людей на світі знайшла заняття, цілковито не відповідаюче їх призначенню. Можна подумати, що людськість пережила страшний землетрус, через що окремі люди замінялися місцями. Служниця хоче вчити, вчитель торгує в крамниці, робітники куняють над юрисдикцією, в той час, як ткачі орють і сіють. І кожний при тім дорікає собі, що не виконав свого призначення в житті. На фабриках нудяться хлопці, що повинні були б учитися латини й грецького, а сотні хлопців мучаться у школах, замість того, щоб бути на фільварку чи на кораблі. В крамницях стоять продавці, що чують відразу до ваги й міри, й занедбують свої обовязки, мріючи про іншу працю. Добрий швець написав кілька віршів, що надрукувала міс-

цева газета; з того часу приятелі величають його поетом, а швець кидає фах, що на нім добре розуміється, для пера, котрого не вмів держати. Скільки шевців засідає в парламентах, а дійсні державні мужі часто шують чоботи. Справжні хірурги заробляють на життя сокирою й пилою, в той час, як різники роблять операції на людським тілі.

»Кожний, хто знає якенебудь ремесло, має залізний капітал і займає почесне становище« — говорить Франклін. »Парубок, що працює на фільварку, займає вище становище, ніж льокай, що стелиться перед панамі«. Праця краще виховує чоловіка, ніж щось інше. Вона гартує мязи, зміцнює тіло, оживляє кров, гострить розум, пробуджує здібності, дає кожному відчуття себе людиною, що повинна виконати своє призначення, зробити якесь діло, взяти чинну участь і розвинути свої сили. Ні один чоловік не буде відчувати себе справжньою людиною, аж поки не розпічне якоїсь праці. Чоловік без заняття не є людиною, бо не може довести працю своєї приналежності до розумних істот. Стоп'ятдесят фунтів мяса й костей ще не творять людини. Кості, мязи й мізг мусять знати, як виконувати працю, як творити людські думки, як перейти шлях життя, як зносити тягар людських обов'язків.

»Не може побідити — говорить Бульвер — чоловік, що не думає на самоті, не прийшов із твердою постановою, з блідим лицем із затисненими губами й не сказав: я рішив, що маю робити«.

Не очікуй вищої посади чи вищого винагородження, краще поширюй обсяг праці, що її виконуєш, запровадь нові методи. Виконуй свій обов'язок, як ніхто інший. Будь більш проворним, більш енергічним, більш ввічливим, ніж твій попередник чи товариші. Старайся добре пізнати свій фах, вишукуй нові способи провадження свого підприємства, умій довести, що ти даєш користь. Твоїм завданням має бути не виконання обов'язків, але сповнювання їх ліпше, ніж від тебе сподівалися; нагородою завжди буде краще становище й більшій заробіток.

Коли ти без посади, берись за роботу, яка трапиться, не зважаючи на те, що в тебе інші здібності. Якщо ти вкладаєш всю силу в свою працю, то будь певен, що швидко дістанеш якусь кращу роботу.

Сумну картину уявляє з себе чоловік, що, не зваживши

як слід, чи володіє він відповідними здібностями, щоб дати собі раду в сфері інтелектуальної праці, заліз у борги і змарнував молодість на довгих університетських студіях. Ніхто йому не з'ясував, що коли навіть він скінчить університет, то все одно не зможе вибитися на вище становище в своїй спеціальності, що він завше буде середньою звичайністю. Найчастіше він уявляє собі, що коли скінчить університет, то дасть собі раду, не зважаючи на надірване здоров'я й брак засобів. Він цілком незадоволений своєю долею, гонор його затрешений привидом неосягнених мрій, життєва сила вичерпалася, енергія розвіялася. Молодий чоловік, що міг би бути добрим хліборобом чи механіком, утинається під тягарем боргів, — слабкий, нещасний, з ураженим самолюбовством; і так буде він тягнути ціле життя, поки смерть не звільнить його від бідкування і страждань.

Гладстон сказав, що обсяг праці, що її можна видобути з людського організму чи мозгу, є обмежений, а тому й сам він, як чоловік мудрий, не розпорощував своїх сил на такі заняття, що до них не почував здібностей.

Благословенний той, що знайшов відповідне до своїх здібностей та уподобань заняття, — каже Карлей — нехай не бажає іншої ласки Божої. Він має працю, що є метою його життя; знайшов її й буде її виконувати.

Вибіраючи собі фах, не питає, де можеш заробити найбільше грошей або досягнути вищого становища, — вибери таку працю, що покличе до життя всі твої здібності й розвине всі твої сили.

Памятай, що тобі потрібно не грошей, не становища, не слави, а лише сили. Внутрішня духовна міць варта більше, ніж слава й блискуча кар'єра.

Кожну здібність треба розвивати, жадних хиб не повинно бути в твоїй праці. Рука твоя мусить бути гнучка й сильна, зір меткий та гострий, серце лагідне й вірне; пам'ять ціле життя треба вправляти, щоб була точна й ясна. Світ не буде питатися, чи ти правник, лікар, хлібороб, чи купець. Не буде тобі казати, що ти маєш робити, але буде вимагати, щоб ти був мистцем у своїм фаху. І коли ти дійсно будеш мистцем, світ тебе зустрине оплесками й всі двері перед тобою відчиняться. Але разом із тим світ відвернеться від кожного незнання, невміння й недотепності.

Року 1744 між урядом Віржинії й шістьма племенами

в Лянкастері був підписаний пакт, за яким шість індіан мало бути прийнято в науку до шкіл у Віліямбурзі. Про це повідомили індіан. Індіани не мають звичаю відповідати на важливі питання того самого дня. На другий день, по довгій нараді, вони відкинули пропозицію Віржинії. Вони заявили, що вже один раз вислали до науки кількох хлопців у школи північних провінцій, але коли хлопці вернулись, то виявилось, що ні один з них не вмів проворно бігати, ні один не знав, як треба шукати в лісах, ні один не може зносити холоду, не знав, як збудувати хату, зловити звіря, вбити ворога; всі, крім того, зле володіли рідною мовою. Не були привчені до полювання, до війни, словом, до нічого. Коли мешканці Віржинії захотіли б прислати нам своїх 12 синів, то ми постараємося виховати їх якнайкраще, вивчимо їх усього, що вміємо самі, і зробимо з них справжніх людей.

У великій боротьбі за існування перш за все має право голосу здоровий розум. Мاستок, талант, диплом, навіть геній є ніщо без такту й розсудливості. Нерозумні й непрактичні, хоч би навіть дипломовані й титуловані люди завжди залишаться позаду. Не те, чого ти вчився або чим ти є, але що ти вмієш робити, — ось що є запитанням нинішнього віку.

Справа, що про неї виникає найменший сумнів, щодо її чистоти й порядності, мусить бути відразу відкинута. Між іншим, штука представляння злого таким способом, щоб воно видавалося й смакувало як добре, ще ніколи не була так поширена, як в нинішні часи. Дивним видається факт, що розум старається заволодіти в людині почуттям справедливості. Один поважний вчений сказав, що чоловік може цілковито позбутися почуття стиду, якщо тільки буде дуже про те старатися. Коли якась не зовсім чиста, але приваблива можливість стає перед чоловіком, то чоловік завжди має охоту гратися зо злом до тої пори, поки зло не видасться йому за щось добре. Але треба пам'ятати, що кожна неморальна справа носить у собі зародок невдачі в дійснім розумінні цього слова, невдачі фізичної чи моральної.

Не підлягає найменшому сумніву, що кожний чоловік має якесь призначення в житті. У декотрих людей, — ми називаємо їх геніяльними, — це призначення виявляється з надзвичайною силою й найчастіше вже в дитячій віці.

Моцарт на четвертім році життя грав на фортеп'яні й ком-

поцував менуети. Гете писав трагедію на дванадцятім році, а Гроцій опублікував солідну філософську працю, коли мав 15 літ. Ліст виступав на публічних концертах на дванадцятім році життя. Канова ліпив фігури з глини, коли ще був малою дитиною. Том Лавренс і Венямин Вест уже малювали, коли ще, властиво, не вміли ходити. Бекон вказав на помилки філософії Аристотеля, коли мав 16 літ. Наполеон командував арміями вже тоді, коли ще в військовій школі в Трієнні бавився у сніжки.

Всі ці люди виявили талант у ранній молодості. Але така передчасна дозрілість буває взагалі рідко, й ми, люди звичайні, мусимо щойно дошукуватись, на що ми здібні, — ми не можемо чекати, аж поки наші здібності самі виявляться. Але ж коли ми вже знайдемо у себе якусь здібність, то вона більше варта, ніж копальня золота.

»Не я забороняю тобі писати — говорив один критик молодому письменникові, — природа тобі забороняє«.

Ловелль сказав: »Даремні намагання зробити з нас те, чим ми не є, розкидали по цілій історії людства безліч несправджених надій і скалічених істот«. Коли твій фах скромний і маленький, то піднеси його своєю працею і здібностями на один щабель вище. Вклади в нього розум і серце, енергію й ошадність. Поширюй його при допомозі нових метод, старайся розвинути діло своєю щирою працею. Вчесь всього, що має стосунок до твого ремесла. Зосередь всі твої здібності. Краще бути прикрасою на власнім становищі, ніж нудьгувати й хникати за становищем інших людей.

Коли хочеш досягнути найбільшого успіху в своїм ділі, починай від найнижчого щабля. Нехай найменша дрібниця не буде тобі чужа.

Відповідальність за наше окруження завше займала уми найбільших мислителів. Один філософ так висловився в цій справі: »Ти не відповідаєш за своїх батьків і предків. Не відповідаєш за жадного неробу й гультая, що жив сто літ перед тобою й провадив життя, що до нього ти відчуваєш огиду; ти не відповідаєш за місце твого уродження поміж пригорками Нової Англії чи серед бавовняних піль Люзитанії, над берегами Дніпра чи Секвани. Не відповідаєш за релігію твоїх батьків і твого народу. Отже не турбуйся тим, на що поради не в силі й не журися про обставини, що за них не мо-

жеш відповідати. Всі ці речі бери такими, якими вони є. Але натомість всю свою увагу спрямуй на те, щоб мудро розв'язати найважливіше питання свого життя, щоб у відповідну хвилину ти міг сказати: Я родився для цього, це є моє призначення».

Як взаємна любов є оправданням подружжя, — бо тільки любов може безпечно нас перепроводити через клопоти й турботи родинного життя, — так само лише любов до свого діла й до свого фаху може людину допровадити до успіху серед перешкод і небезпек.

«Я відчуваю, що родився для того, щоб створити щось на світі, й через те мушу щось створити», говорив Вайтіє. І в цих словах полягає таємниця його великої сили.

Чоловік, що по своїй натурі мусить бути лікарем, правником, літератом, урядовцем і стає ним, завжди буде мати успіх. Любов до свого фаху й сталість у нім є першою й найголовнішою умовою успіху. Коли ж чоловік вибирає якийсь фах тільки через те, що його батькові чи дідові в тім фаху добре велося, або через те, що мама хотіла, щоб син її присвятився власне тій, а не іншій праці, то було б далеко краще, як би він зробився простим кондуктором трамваю. Коло милої праці чоловік, почавши від скромного становища, може вибитися на перше місце, зате коло немилої праці може наробити більше шкоди, ніж скала, що падає на рейки перед самим прибуттям потягу.

Ще не так давно одружіння було єдиною «сферою», відкритою для дівчат; стара панна й до цього часу не викликає нічної симпатії. Лессінґ говорив про жінок: «Жінка, що мислить, так само смішна, як чоловік, що цудриться». Др. Іонзон прирівнював жінку, що береться розумувати про поважні речі, до собаки, що ходить на задніх лапах. «Нічого нема дивного, що вона не вмів того добре зробити, скоріше є дивним, що вона взагалі те робить». А Нічше ще недавно висловився про жінок: «Надзвичайно рідко жінка мислить, а коли мислить, то це нічого не варте». Небагато часу минуло, коли жінка, що відважилася щось учити або писати, тримала під рукою кусок вишивки, щоб закрити, в разі потреби, рукопис або книжку. Жінки, що тепер є письменницями, відрікались би давніше цього, як від публічної ганьби.

Але все це змінилося, й як змінилося! Франс Веллер

каже: »Найбільшим відкриттям девятнадцятого віку є жінка. Ми зрівняли її з чоловіною, й перед нею відкрилось необмежене поле діяльності. Давніше тільки хлопець міг вибрати собі спеціальність, тепер робить те саме його сестра«.

Але разом зо свободою приходять також відповідальність. Одначе жінки не завжди розуміють цю відповідальність.

»Дівчата, — звертається до жіноцтва Рена Мінер, — ви обнижуєте свою вартість через відсутність у вас послідовности. Ви досить пильні, в науках виявляєте здібності й витривалість, складаєте добре іспити й дістаєте дипломи. Але як тільки дійдете до цього пункту, вас ніби огортає зимава сплячка: ви занедбуєте вашу діяльність і чекаєте одруження. Вишивання, випалювання по дереву, моди, візити, музика, кокетування — ось ваші заняття. Коли ж ви примушені заробляти собі на хліб, то ціле життя залишаєтесь на другорядних ролях, як учительки, прикащиці, машиністки. Задовольняєтесь малим. Коли ж вийдете заміж багато, то вдягаєтесь як тільки можна розкішно й тільки й ходите що до театрів, на концерти, перекладаючи всі турботи на вашого чоловіка; ви робитесь нулем під кожним оглядом. А як покохаєте й вийдете заміж за бідного чоловіка, то перете білизну, готуєте обіди, миєте посуду, б'єте й пестите ваших дітей, вважаючи за відпочинок півгодинну балачку з вашою сусідкою, — одним словом, не краще провадите ваш час, ніж кінь біля возу, а все те через брак консеквенції, через відсутність цілі в житті. Краще оберіть собі якийсь фах, якусь діяльність, старайтесь удосконалитись у ній, працюйте з повною посвятою, з напруженням всіх сил; коли ж одруження увічнає ваше життя, то це додасть тільки краси до вашої праці«.

Світ потребує дівчат, — каже Др. Голль, — що були б правою рукою у своїх матерей; дівчат, що могли б завжди заступити молодшим сестрам та братам — батьків; дівчат, що уміли б добре порядкувати дома; дівчат, що ними хвалиться батько не тільки за їх красу і про них брати говорять із гордістю, — але не тому зовсім, що вони вміють розважати товариство й добре танцювати.

Світ потребує добрих і чистих дівчат, без фальшу й облуди, що їх уста говорять те саме, що й серце, що в двадцятім році життя менше знають про гріх і злочин, ніж десятилітня пансіонерка.

Потребуємо дбайливих і моторних дівчат, що можуть обмежитися в своїх потребах, уміють відрізнити корисне від непотрібного, щоб працюючому батькові й матері заощадити зайві видатки й бути скоріше підпорою й потіхою. Потребуємо дівчат із серцем, повним чулості й співчуття до людських сліз, а заразом щирих і веселих.

»Дуже мудрих«, дотепних і блискотливих дівчат маємо аж за багато. А хотілось би справді добрих, сердешних, веселих, що не прагнуть блискучих салонів, але скоріше спокую й затишного домашнього вогнища. Такі дівчата дійсно огорнули б наше життя чарами краси й радощів.

Перша річ для молодого чоловіка, що починає життя без приятелів і звязків, — каже Руссель Зарє, — це — знайти працю, друга — більше мовчати, менше говорити; третя — уважно до всього приглядатися, четверта — бути щирим, пята — довести свому начальникові, що ти є дійсно потрібний, і шоста — бути ввічливим.

Пильність, чесність, уважливість, скромність — ось чотири щаблі успіху, — каже Жан Валамакер, що його девізою було: »роби найближчу справу«.

»Робіть те, що вам призначено« — говорить Емерсон, — »не плекайте занадто великих надій і не жадайте занадто багато«.

»Нема на світі нікого«, — каже Бульвер, — »хто не міг би робити чогось доброго. Навіть нікчемні люди, що ціле життя нудяться по кльобах та каварнях чи вибирають нужду зо своїх лахманів під гарячим сонцем Калябрії, не можуть мати виправдання, що бракує їм для того розуму. Їм бракує не розуму, але мети в житті; потрібні їм не палати, а тільки воля до праці«.

Щоб ти не робив у житті, підносиш вище свого фаху. Багато людей дивиться на свої заняття лише як на спосіб заробити гроші до життя. Який же це вузький погляд на працю, на те, що, властиво, повинно бути для нас школою життя, що повинно виховати чоловіка, виробити його характер і поширити, зміцнити та поглибити всі сили нашої душі й тіла, творючи з життям повну, прекрасну гармонію!

VII. ЗОСЕРЕДЖЕННЯ ЕНЕРГІЇ.

Першою умовою в житті є зосередження енергії, а найгіршим лихом — розпорошення своїх сил.

Емерсон.

Чим довше я живу, тим більше переконуюсь, що різниця між одним чоловіком і другим, між кволим і сильним, великим і незначним — полягає в енергії, в непохитній постанові, в одній ясно зазначеній цілі, що знає лише смерть або перемогу,

Йовель Бікстон.

Наука провадить — геній ділає.

Поп.

— Не було досить місця для нас всіх у Франкфурті, — оповідав один великий комерсант, коли йшла розмова про нього й його чотирьох братів.

— Я провадив торгівлю англійськими товарами. Великий купець, що заволодів цілим ринком, від часу до часу приїздив до нас. Був він дуже зарозумілий, а ми вважали, що робить нам велику ласку, продаючи свій товар. Одного дня, — було то у вівторок — він образився за щось на мене й не хотів показати зразків товару. Тоді я заявив батькові, що сам поїду до Англії зробити закупи. Чим ближче я був до Англії, тим товари були дешевші. Прибувши до Маншестру, я закупив товару на всі гроші, що в мене були. Товари були значно дешевші, ніж у Франкфурті, й я заробив великі гроші.

— Сподіюсь, — сказав один із слухачів, — що тепер діти ваші не дуже привязані до грошей і до торгівлі, бо це відривало б їх від більш цікавих і поважних справ, а цього ви собі не бажали б.

— Навлаки, я дуже хотів би, щоб так було, — відповів комерсант. — Моїм бажанням є, щоб вони віддалися своєму заняттю тілом і душею; це єдина дорога до щастя. Тримайтеся одного інтересу, — звернувся комерсант до молодого властителя бровару, — а згодом ви зможете зробитися найбільшим пивоваром в Лондоні. Але як ви одночасно будете пивоваром, купцем, банкиром, фабрикантом, то напевне дуже швидко станете банкрутом.

Небагато речей сяк-так, але одну добре — ось вимога сучасності. Хто в теперішніх часах розпоршує свої сили, той не може сподіватися успіху.

»Перевозка меблів, чищення килимів, виконання різних доручень і писання віршів на замовлення« — таке оголошення висіло на дверях одного лондонського купця, що все ж робив дуже погані »інтереси«. Це оголошення нагадує табличку при помешканні Кенарда в Парижі: »Письменник, що провадить книговодство, пояснює мову квітів і продає печену картоплю«.

Різниця між тими, що мають успіх в житті і тими, що гинуть, полягає не на кількості праці взагалі, а на кількості розумної праці. Багато з тих людей, що марно гинуть, досить працювали в своїм житті й могли б досягнути навіть великого успіху, але робили завжди все абияк, без методи, не рахуючись із умовами й обставинами, що серед них працювали. Вони мають багато здібностей, але zarazом занадто багато вільного часу, а це вже є першою перешкодою до успіху; кидають порожнім човником на всі боки, але цілком не можуть ткати дійсної нитки життя.

Коли від когось із таких людей зажадати, щоб він означив мету, що до неї він прямує в своїм житті, то він напевно відповість: »Я покищо не можу з'ясувати собі справи, до чого я є найбільше придатний, але вірю в силу благородної і впертої праці: рішив копати від рана до вечора й знаю, що мушу, нарешті, на щось трапити: як не на золото, то на срібло, а в кожному разі на залізо«. Але я рішуче кажу: Ні! Хіба розумний чоловік буде розкопувати землю по цілій країні, щоб натрапити на жилу золота чи срібла? Хто лише поверховно поглядає навкруги, ніколи нічого не знайде. Знаходимо лише те, чого шукаємо з напруженням всіх своїх сил, коли ж шукання наші не мають певної, ясної цілі, то найчастіше ми нічого не знайдемо.

Не тільки бджола, але й інші комахи сідають на квіти, одначе, тільки вона одна збирає мед.

Навіть коли б ми здобули в молодості найширші й найглибші знання, все ж не можемо рахувати на успіх у житті, коли будемо йти без наміченої мети, не маючи ясного уявлення про те, що ми можемо й що хочемо зробити на світі. Чи може взагалі існувати погідний вітер для мореплавця, що не знає, до якого порту він має пристати? Найслабша істота — каже Карлайл — зосередивши всі свої сили в однім напрямку, може щось зробити, і найсильніший чоловік нічого не досягне, коли розпорошить свої сили. Крапля, що без перестанку падає, може глибоко видовбати самий твердий камінь, а весняний бурхливий потік, що з великим гамором перелітає по скалах, найчастіше не залишає по собі жадного сліду.

Коли я був дуже молодий, — говорив один мудрий проповідник — я гадав, що то гримубиває людей, й лише пізніше довідався, що то блискавиця. То ж і я постановив собі не гриміти, а бути подібним до блискавиці.

Вік наш є віком зосередження й спеціалізації енергії. Завданням сучасного моменту є — видобути силу десяти коней з машини, що займала б місце машини в одну кіньську силу. Так само суспільство вимагає тепер сили десяти людей від одного чоловіка. Воно щедро винагороджує того, що вмів одне діло, але добре, й може його виконати ліпше від других, все одно, яке то діло — хоч би то був спосіб обробки буряків. Чоловік, що, зосередивши всю свою енергію, винайшов би найкращий спосіб обробки буряків, був би добродієм людства, й безумовно цілий світ із пошаною вимовляв би його ім'я.

Людина, що має перед очима одну поважну мету й прямує до неї вперто, з напруженням усіх сил, рідко коли зустрінеється з невдачею. Розтопивши набій шроту в одну кулю, можна вбити чотирьох людей. Збери в одну точку соняшне проміння і здобудеш огонь.

Величні людського духа завжди били в одне місце, ніби молотом ковальським, поки не досягнули бажаної мети. Розпорошення сил — це страшне прокляття сучасного життя. Скільки ж то є людей на світі — подібних до того чоловіка, що вмів говорити на двадцять чотирьох мовах, але не мав що сказати.

Оповідать історію одного американського вченого. Цей

вчений, будши ще школярем, зауважив, що він щоденно витрачує дві години на вивчення завданої лекції з латинської мови. Тоді він вирішив вивчити таку саму лекцію за годину і п'ятьдесят хвилин; це йому вдалося. На другий день він знову присів до латини й приклав усіх старань, щоб вивчити лекцію в можливо найскоршій часі. Повторяючи так щодня, він переконався, що може навчити лекцію за годину й сорок п'ять хвилин, і що час, потрібний на науку, щодня зменшується. Через деякий час він спостеріг, що виучував лекцію за півтори години, а ще пізніше на п'ять, десять і навіть на тридцять хвилин скоріше, ніж за півтори години, що давніше було річю цілком неможливою. Одначе він навчився чогось більшого, ніж способу вивчати латину в короткий час. Він навчився зосередження енергії, а такий здобуток більше вартий, ніж придбання знання.

Моври наводить у своїх розмовах з учнями ще інший приклад зосередження енергії. П'ятнадцятилітній хлопець взявся переписати без помилок сім довгих сторін віршів упродовж двадцяти хвилин, в той час, як товариші вживали всіх способів, щоб відвертати його увагу. Не дивлячись на странний галас хлопців, він своє завдання виконав. Боувель, що був тим хлопцем, пізніше став губернатором штату Мессачузес, сенатором З'єдинених Держав і секретарем Скарбу.

Єдиний і найкращий спосіб науки — говорить Сидней Сміт — це читати книжки з таким захопленням, щоб час обіду надійшов на дві години скоріше, ніж сподіваєшся; заглибитись у Тіта Лівія так, щоб чути г'єгання гусей, що врятували Рим, і бачити власними очима картагінян, що збирають перстені з римських лицарів по битві під Каннами; так перейматися тим, що читаємо, що коли хтось застукає в двері, то пару секунд не знати, чи ми сидимо в своїй кімнаті, чи знаходимося на рівнинах Л'юмбардії, дивимось на обличчя Ганнібалева, що в нього хледе вітер, і любуємося блиском його єдиного ока.

Діккенс каже: »Єдиною певною, корисною й легко досяжною цінністю при кожній науці і при кожному занятті є увага. Моя власна творчість і моя уява не зробили б мені жадної послуги, коли б не моя звичка до терпеливої щоденної невтомимої й безперестанної уваги.

Коли Дікенса спитали про причину його успіхів у житті,

він відповів: »Я ніколи не приложив руки до справи, що їй би не міг віддати всього себе«.

Не один із нас став би великим чоловіком, коли б не розтринькував надурно своєї енергії, коли б не старався бути »хлопчиком до всього«, замість того, щоб стати недосяжним спеціалістом в одній галузі.

Люди, що спостерігали мою громадську діяльність, завжди дивувалися, — оповідає Едвард Бульвер Литтон, — звідки я наберу часу на писання такої великої кількості книжок. Моя відповідь була: »Я роблю так багато через те, що ніколи не роблю забагато відразу. Чоловік, що хоче добре працювати, не повинен перепрацьовуватись, бо коли він робить сьогодні забагато, то настає втома і завтра він робить замало. З того часу, як я почав студіювати поважно й ґрунтовно різні науки, що зачалось аж тоді, як я вийшов із школи, — можу сказати, що читаю так багато, як мало хто з людей. Я подорожував і бачив силу різних речей, займався політикою й багатьома іншими справами, а між тим видав у різний час коло 60 томів книжок, при чім багато з тих книжок потребували спеціальних студій. А як думаєте, скільки часу я присвячував щоденно науці, читанню та писанню? Не більше, як три години, а підчас засідань парламенту ще й менше. Але впродовж тих трьох годин я скунчував всю свою увагу на занятті, що йому був відданий«.

С. Т. Колерідж мав великий розум і великі здібності, але ніколи не мав перед собою ясної мети; жив в атмосфері духовної розкиданости, що вичерпувала його енергію, надломлювала силу волі й життя його під різними оглядами було марне і схиблене. Жив серед снів, умер серед мрій. — Без перестанку будував пляни й приймав рішення, але й до смерти залишилися вони лише плянами й рішеннями. Завжди він був зайнятий якоюсь справою, але ні одної не довів до кінця. — »Колерідж умер, — писав Карль Лямб до приятеля, — оповідають, що залишив по собі сорок тисяч розправ з обсягу метафізики, але ні одна з них не докінчена!«

Кожний великий чоловік став великим у залежності від того, з якою силою спрямовує свою енергію до одної мети.

ґогарт приковував всю свою увагу до чийогось обличчя до тої пори, поки те обличчя не відтискалося в його уяві так, що він міг кожної хвилини з найбільшою точністю відтворити його на полотні. Кожну річ він оглядав і обслідував

з такою запопадливістю, ніби вже ніколи не мав її побачити. Цей звичай вивчення кожної речі з найбільшою увагою дав йому можливість представляти на полотні предмети з дивною точністю й найменшими подробицями. Спосіб мислення, властивий тій епосі, коли Гоґарт жив, відбивався в його творах. Він не був чоловіком вищої фахової освіти, але за те виробив собі надзвичайне уміння обсервації.

Між юрбою, що снувала через Бродвай, серед метушні й галасу найбільшої вулиці Нью-Йорку, Горацій Греелей сідав на сходах дому Автора й писав на капелюсі свої статті до «Нью-Йорк-Трібін». Його статті мали великий розголос по цілій Американській Республіці.

Один панок, що був ображений статтею Греелей, прийшов до друкарні й шукав видавця. Йому показали кімнату, де писав Греелей, нахиливши голову над папером.

Розгніваний панок почав викидати цілі потоки слів, не рахуючись із вимогами пристойности, доброго виховання й розуму. Тим часом Греелей без перерви писав. Сторінка за сторінкою покривалися темними рядками слів, повних запалу й переконання, а обличчя Греелей залишалось цілком спокійним. Він цілком не звертав уваги на гостя.

Нарешті, по двадцятихвильевій гарячій промові, панок перестав говорити й повернувся, щоб іти. Аж тоді Греелей глянув на нього, зірвався з крісла й беручи панка по-приятельськи за руку, привітно заговорив:

»Не йдіть ще, пане, сідайте й продовжуйте, стане вам від того легше, продовжував він, будете себе краще почувати. А мені це дуже помагає думати над тим, про що я пишу!«

Незломне прямування до наміченої цілі характеризує людей, що досягли успіху в житті.

Адамс рахує, що лорд Бронґат, як і Салпінґ, мав багато здібностей, й хоча він добився найвищої честі, бо став канцлером Англії, а також мав немалі заслуги на полі науки, то все ж життя його, в цілому, було схиблене. Був він усім не черзі, й нічим довго. Не дивлячись на свої небуденні здібності, він не залишив глибокого сліду ні в історії, ні в літературі, а тепер то вже пережив власну славу.

А який приклад зосередження енергії на одній меті представляє Вільгельм Пітт. Він, здавалося, тільки й жив для політичної влади. Все мусіло вступитися перед цєю ціллю. Він не піклувався ні про приятелів, ні про родичу. Ціл-

кєм не рахувався з видатками, й хоч заробляв річно до 10.000 фунтів штерлінгів і не мав дітей, одначе вмер, залишивши багато боргів. Він вирвав із свого серця всякі почуття, щоб не перешкождали йому в досягненні його улюбленої мети. Був цілком байдужий до своєї посмертної слави, так що ніколи не завдав собі труду, щоб хоч одну свою промову залишити для нащадків. Всю свою енергію він скерував на прибання політичного впливу і чверть віку стояв на чолі англійського уряду. Не звертав ні направо, ні наліво, завжди йшов вперед. В житті його не було місця фантазіям і будованню палаців на леді, а тільки одно прагнення й одна ціль: вперед, вгору, до успіху.

Йовель Бікстон приписує свій успіх звичайним засобам, але при надзвичайнім уживанні їх, а також повному опануванню кожної справи й кожного моменту. Рішуче змагання до одної мети ломить всі перешкоди.

Майже невидиме жало голки, тонке вістря бритви чи сокири прокладає дорогу. Без вістря сокири ніяке будівництво не було б можливе. Тільки чоловік, що не збочує з наміченого шляху, чоловік острій як бритва, твердий як залізо, що торує собі шлях серед перешкод, осягає вкінці блискучих наслідків. Правда, треба уникати також вузького захоплення виключно одною ідеєю, бо це перешкоджає гармонійному розвитку всіх наших сил, так само, як і несталість, що розпоршує наші сили й енергію.

Коли дитина, що вчиться ходити, скерує свій зір на якийсь недалекий предмет, то найчастіше досягне своєї мети, хоч хитким і непевним кроком, коли ж, одначе, відірве на момент свою увагу й очі від того предмету, то негайно падає на землю.

Хто ступає непевно й збочує з дороги, йдучи то в однім, то другім напрямку, той може бути певний, що сяде на мілину, не зробивши навіть половини свого життєвого шляху. Люди несталі, як флюгер на даху, є ненормальністю. Хто не має твердої, незмінної мети перед собою й незломної віри в свої сили, ніколи не дійде до жаданого кінця. Нехай хоч на волос збочить із наміченого шляху, і його негайно чекає упадок і невдача.

— «Як тільки я прийму рішення, — говорить кардинал Рішельє, — то йду просто до своєї мети, перекидаючи все, що є на дорозі».

Молоду людину, що шукає місця, не питають тепер, яку він скінчив школу, або чим були його предки, тільки найважливішим питанням є: «Що вмієш робити?» Всюди тепер шукають спеціального підготовки. Багато людей, що стоять тепер на чолі великих фірм і підприємств, дійшли до свого становища, посуваючись ступнево від найнижчого щабля.

Концентруючи енергію більше, ніж інші, генерал Грант швидко ліквідував горожанську війну. Подібна риса яскраво ваничалась також у характері Вашингтона. А тим шляхом, що провадить до осягнення сили концентрації, є докладна і точна обсервація. Це, між іншим, було головним чинником надзвичайних відкриттів Дарвіна.

— Знаємо, що він може страшно багато працювати, — говорив Сесіль про Вальтера Ралейга, пояснюючи його надзвичайні успіхи.

Сили, що провадять до знання, до матеріального забезпечення і до успіху, є так само певні й сталі, як приплив і відплив моря. Кожний тривалий успіх залежить: від ступеня зосередження енергії, що направляє всі сили нашої душі й тіла до одної непорушної мети і, нарешті, від одваги, що робить нас здібними перетерпіти всілякі муки й неприємності й не піддатися різним спокусам і розчарованню.

Хеміки кажуть, що сила, що міститься в однім гектарі трави, вистачила б, щоб пустити в рух усі фабрики й паровози, що існують на світі, як би тільки ми могли сконцентрувати всю цю силу в одній машині. Але гектар трави лежить безвладно розкиданий і через те сила його не має ніякого значення.

В житті ми часто можемо спостерігати велику різницю в наслідках праці, що до них приходять різні люди в однакових умовах. І залежить ця різниця від уміння зосередити енергію на однім пункті. Сконцентрована сила завжди відшукє або створить для себе дорогу.

Др. Матгевс каже, що чоловік, що відразу береться до різних справ, швидко витрачає свою енергію і запал: «а чи можливо ж осягнути мету без запалу?»

Не тільки в науці, але й в мистецтві необхідно мати перед собою ясно зазначену мету. Не є мистцем той, хто нагромаджує на полотні найбільшу кількість фігур і кожную викінчує в однаковій мірі. Дійсним артистом є тільки той, хто найбільшу різnorodність образів зуміє звязати одною ідеєю й

думку свою сконцентрує в головній постаті. Другорядні фігури, світла й тіні служать тільки для кращого з'ясування основної думки маляра.

Так само в житті чоловіка, незалежно од його виховання чи здібностей, — є один великий центральний пункт, де головним чином виявляються всі сили людини. В природі ми не зустрічаємо ніякої марної витрати енергії, жадної принадековости. Відколи творчий човник перший раз поплив через хаос, кожна з його золотих ниток прямує до якоїсь мети. Кожний листочок, кожна квітка, кожний кристал у скелі, навіть кожний атом має своє призначення й свою виразну мету.

Часто ми даємо поради молоді, щоб вона вибирала собі в житті якусь високу ціль; цю пораду належало б змінити таким способом: Вибирайте лише таку мету, яку зможете досягнути.

VIII. ТОЧНІСТЬ І ЧАС.

На великім годиннику Часу видно тільки одне слово: „зараз“. * * *

Зверніть увагу на ту незрівняну точність, з якою земля обігає свій шлях, що простягся на 500 мільйонів миль, і од віків, відколи тільки почала кружити навколо сонця, прибуває на час зміни дня й ночі без опізнення навіть на одну секунду — ні, навіть на одну мільйонову частинку секунди.

Едвард Еверст.

Коли ми занадто довго міркуємо, як розпочати працю, то найчастіше пора для роботи минає.

Quintilianus

Поки дурель надумується, то ярмарок скінчиться.

Еспанське прислів'я.

Хапай за гриву хвилі й моменти!

Шекспір.

— Поспішай, гонче, поспішай, коли тобі мле життя! — часто так писали на важних листах за часів Генріха VIII в Англії, — а обіч того напису звичайно уміщали малюнок післанця, що теліпається на шибениці. Пошти тоді не було, а листи урядові доставляли гонці, що під карою смерти не повинні були спізнюватись.

Навіть у ті часи, коли ходили лише каретки поштові й подорож тягнулася цілими місяцями, непотрібна проволока рахувалася злочином.

Одним із найбільших добродчинств, якими обдарувала нас цивілізація, є можливість міряти час і найкраще його використовувати. За одну годину ми тепер можемо зробити стіль-

ки, скільки сто літ тому назад робилося за двадцять годив, і коли тоді за страту кількох хвилин вішали, то яка ж кара повинна бути за цей переступ тепер?

Цезар заплатив життям за те, що трохи загаївся з прочитанням поданого йому листа про змову в сенаті. Зволікання завжди тягне за собою небезпечні наслідки. Полковник Раль, начальник війська в Трентоні, грав у карти, коли гонець приніс йому вістку, що Вашингтон перейшов Делаваре. Раль уважав можливим прочитати листа щойно по скіпченні гри.

Було запізно. Він уже не встиг зібрати свого війська, тому що ворог був уже в самому таборі. Вояків його забрали в полон, а сам Раль був убитий. Кілька хвилин спізнення спричинили цілковиту поразку.

Успіх є дитиною двох простих чинників: пунктуальности й докладности. В кожному, навіть найбільш щасливим житті, трапляються критичні моменти, коли розум вагається, коли нерви слабнуть і воля одмовляє послуху. В такі хвилі праця цілого життя може піти намарне.

Генерал Путнам орав разом із сином своє поле в Конектікуті, коли дістав вістку про битву під Лексінгтон. Він не стратив ані хвилі. Наказав міліції негайно слідувати за ним, їхав цілу ніч і прибув до Кембріджа вдосвіта в тій самій кольоровій сорочці, що в ній застала його вістка про битву.

Пора молодости — каже Рескін — є періодом творення, будування, виховання. Нема в цій порі ні одної години, що не мала б призначення, нема ні одного моменту, що його страта не потягнула б за собою безповоротної страти наших добрих намірів і постанов.

Наполеон надавав велике значення «слушному моменту»: використати його — значить одержати перемогу; стратити на вагання та міркування, — значить дістати поразку. Він часто говорив, що побив австрійців через те, що вони не розуміли вартости п'яти хвилин. Доказують також, що між іншими незначними подробицями, що вплинули на поразку під Ватерльо, спізнення на кілька хвилин Грухо (Gronchy) відіграло фатальну роль. Блюхер прибув вчасно, Грухо — спізнився — й цього вистачило, щоб Наполеон скінчив дні свої на острові Св. Олени.

Африканське Товариство в Лондоні постановило вислати

дослідника Ледарда до Африки. Отже запитали його, коли він буде готовий до від'їзду. Ледард відповів, не вагаючись: »Завтра рано«.

Коли Жана Ервіса, що став пізніше графом у стейті Вінцент, запитали, як швидко він зможе вирудитися на свій корабель, то він одповів: »негайно«.

Кожна страчена хвиля — казав Наполеон — є містком для нещастя.

Енергія, що ми її тратимо на відкладання до завтра нишніх обовязків, часто вистачила б на виконання самого діла. А як тяжко і як неприємно братись до праці, що ми одкладали! Те, що у відповідний момент ми зробили б з приємністю, а навіть із запалом, через кілька днів чи тижнів видасться неприємним тягарем. На листи найкраще відповідати зараз по їх одержанні. Більшість першорядних фірм запровадила у себе порядок, щоб ні один лист не чекав відповіді. Швидке виконання позбавляє працю всього, що в ній є неприємного. Відкладати — значить ухилитись од роботи, а збиратися щось робити в майбутньому, — значить нічого не робити. Кожна праця подібна до сівби: коли її не зробити в свою пору, то вона не видасть ніякого плоду. Літо цілої вічності не буде занадто довге, щоб міг дозріти плід відкладаної праці. Коли б якась зірка чи планета затрималась хоч на секунду, то відразу порушила б гармонію всесвіту.

Єдиним моментом енергії й сили є біжучий момент! Чоловік, що не хоче виконати своїх постанов, коли вони ще свіжі, не може мати жадної надії на добре майбутнє. Всі його заміри розпорозаються у вирі життя або поринуть і занидіють у сні лінивства. — »Я завжди був готовий — оповідає Доббет — і завдяки цьому так швидко пішов угору в армії. Коли варту була призначена на 10-ту годину, то в 9-ій я вже був готовий, — мене ніколи не чекали ані хвилини«.

— Не можна скупатись два рази в тім самім струмкові, — казав грецький мудрець Геракліт.

— Яким чином — питалися Вальтера Раляйґа — ви можете робити так багато в такий короткий час?

— Коли я маю щось зробити, то йду й роблю! — відповів Раляйґ.

Чоловік, що працює швидко, досягне своєї мети, хоча б і не без помилки, а чоловік, що завжди все відкладає, нічого

не осягне, коли б навіть був більш освічений і здібний, ніж інші.

Коли запитали одного державного мужа Франції, яким чином він може виконувати так багато обов'язків і водночас провадити ще й громадську діяльність, то він одповів: Я роблю тільки те, що можу зробити сьогодні; нічого не відкладаю на завтра. Про іншого ж державного мужа, що на кожному кроці терпів невдачі, оповідали, що він завжди тримався якраз противної засади: нічого не робити сьогодні, що можна відложить на завтра. Скільки ж то людей «відклало» на завжди свій успіх у житті, дозволяючи родичам та приятелям розкрадати дрібними уламками свій час! Засадою Лавренса було: »Справа перед приятелями«!

— Завтра? — говорив Коттон. — Геть із цим словом! Не хочу його чути! Завтра! Це слово шахрая, що протиставляє свою порожнечу твому наміру, бере у тебе готівку, а натомість нічого не дає, хіба що надії, обітниці, добрі побажання та інші тому подібні панери, що мають курс хіба тільки у божевільних. Завтра — це термін, що його нема в жаднім реєстрі, за винятком календаря божевільних. Мудрість зрікається цього слова й тікає від тих, хто його вживає. Є воно дитиною фантазії, а батьком його є обман; зіткане воно з тих самих матеріалів, що й сні, й не має під собою жадного ґрунту, крім фантастичних нічних привидів.

Скільки невдач по дорозі до успіху могло б сказати: »розтратив я ціле життя, ганяючись за «завтром», гадаючи, що «завтра» обдарує мене добродійствами й покаже мені шлях до щастя й успіху«.

Завтра — це діявольська засада. Ціла історія засіяна його жертвами, уламками недозрілих плянів і невиконаних постанов. Завтра — це найкраща пристань для лінивства та нездарности.

»Куй залізо, поки гаряче«, »збирай сіно, поки сонце світить«, — ось дві золоті засади.

Небагато людей може зауважити ту годину, коли їх починає опановувати лінь. Декоких вона огортає по обіді, інших по сніданні, а других о сьомій вечором. У житті кожного чоловіка є завжди посеред дня певна година, що її неодмінно треба використати, коли ми хочемо зберегти цілий день. У більшості людей вчасна рання година є підставою успіху

цілого дня. Даніель Вебстер писав щоденно перед сніданком 20—30 сторінок.

Одного разу хтось у присутності Генріха IV. підносив до небес зручність і відвагу Майєна. — Маєш рацію, — відповів Генріх, — він є великий полководець, але я завжди опереджую його на п'ять годин. Генріх вставав о 4-ій год. ранку, а Майєн лише коло 10-ої. В цім була різниця між двома вождями.

Брак рішучости стає в людей хворобою, а відкладання всього на пізніше є симптомом цієї хвороби. На брак рішучости є лише один лік, а саме: швидка постанова. Інакше хвороба набирає все більшої сили й убиває всі заміри й пляни. Хто вагається — той загинув.

Один відомий письменник сказав, що ліжка є сплетенням парадоксів. Ідемо до ліжка з неохотою, а покидаємо його з жалем. Кожного вечора постановляємо покинути його раніше, а залишаємося в ньому якнайдовше.

Одначе, треба сказати, що більшість видатних людей вставала дуже рано. Петро Великий вже вдосвіта був на ногах. »Хочу зробити життя якнайдовшим — казав він — і тому сплю якнайменше«. Альфред Великий вставав перед сходом сонця. Колюмб плянував свою подорож, а Наполеон свої походи в сутінках світанку. Коперник, як і інші астрономи давні й новочасні, вставав надзвичайно рано. Кеплер і Нютон вставали о 5-ій рано. Генріх VIII. снідав о 7-ій годині, а обідав о 10-ій. Вашингтон засідав до праці, коли все оточення його ще спало.

Джон Астор і Корнелій Вандербільдт мали звичай вставати щодня в одній порі, так само ввечорі в одну пору відходили до свого покою, навіть тоді, як мали у себе гостей.

Вальтер Скотт був надзвичайно точний. В цім власне полягала причина його величезної продуктивності. Його засадою було — відповідати на листи в той самий день, як їх одержував. Уставав о 5-ій годині ранку. До снідання встигав зробити більшу частину своєї денної праці. Одному юнакові, що просив його поради, Вальтер Скотт писав: »Ніколи не сиди без праці. Уникай того, що жінки називають «марудством». Роби негайно те, що маєш зробити, а відпочивай щойно по скінченні праці, але ніколи перед тим«.

Раннє вставання є першою умовою успіху в житті, а пізнє є одною з перших ознак виродження. Вісім годин сну ви-

стає кожному чоловікові. По восьми годинах кожний здоровий чоловік мусить встати, швидко вдягнутись і йти до праці.

А як часто ми зустрічаємо людей, що їм завжди бракує часу! Просто здається, що в них пропала якась частина часу й вони стало й марно її шукають. Так ніби вони є акуратні, але завжди спізнюються: листи свої кидають до поштової скриньки якраз через хвилину після того, як скриньку випорожнили, до порту прибувають у хвилину, коли пароплав, що мав їх забрати, якраз відплив. На залізничім двірці з'являються найчастіше тоді, коли потяг рушає. Вони не порушують своїх зобов'язань і не занедбують своїх обов'язків, але систематично беруться до них занадто пізно, коли відповідна пора вже минула.

Хтось сказав, що «поспіх є заразливим надхненням». Чи є він надхненням чи придбанням, але у всякому разі є він одним з найпрактичніших придбань цивілізації.

Є в житті щось так само святе, як подружній зв'язок, а саме — зобов'язання щодо часу. Чоловік, що без поважних причин не дотримується такого зобов'язання, є брехуном і цілий світ його має за брехуна.

Коли хтось не рахується з часом інших людей, — каже Горацій Греелей, — то чому він має рахуватись з їх грошима? Яка різниця, коли забрати у когось годину часу, чи п'ять доларів? Та ж є багато людей, що для них кожна година праці дорожча, ніж п'ять доларів.

Не є річчю необхідною, щоб я жив, — казав Помпей — але є необхідним, щоб в означенім місці я був в означений час.

Президент Вашингтон мав звичай обідати рівно о 4-ій годині; коли ж, бувало, запрошені члени Конгресу не прибудуть на означену пору, то Вашингтон найспокійніше засідав за стіл. «Мій кухар — казав він звичайно — не питає, чи гості прибули, тільки чи надійшла година обіду». А коли раз секретар Вашингтонів почав виправдувати своє спізнєння тим, що його годинник зле йде, то президент відповів: «В такому разі ви мусите постаратися про інший годинник, або я про іншого секретаря».

Служачому, що все спізнювався, але завжди мав готову вимовку, Франклін сказав: — Я знаю добре, що чоловік, кот-

рий на все уміє знайти вимівку, нічого іншого не зуміє зробити.

На передодні виїзду Нельсона у похід, візник його заявив, що карета буде чекати перед домом рівно о шостій рані. «Нехай чекає на чверть години раніше, — відповів адмірал. — Я мав звичай з'являтися завше перед означеним речинцем, і це зробило з мене чоловіка».

Одного разу Наполеон запросив своїх полководців до себе на обід; вони не з'явилися точно на означений час і Наполеон почав обід без них. Коли генерали прийшли, Наполеон уставав уже за столу. «Панове, — сказав він, — уже по обіді, отже беріться негайно до праці».

Блюхер був одним із найпунктуальніших і найбистріших людей, які колинебудь існували. Його називали «Маршал Вперед». Джон Адамс не спізнювався ніколи. Президент конгресу завжди розпочинав засідання, коли бачив, що Адамс наближається до свого крісла. Раз один із депутатів звернув увагу президента, що вже час розпочинати засідання. — «Ні, — відповів президент, — Адамс ще не прийшов». Виявилося, що годинник депутата поспішав на три хвилині. Точно в означеній годині Адамс з'явився, й засідання розпочалося. Поділ часу генерала Мольтке ввійшов у прислів'я. Цей поділ і пунктуальність відбилися найкраще в німецькій армії, що він створив.

Лорд Брокгам був точний, як годинник. Поза всякими іншими заняттями, він головував у палаті лордів, а також на зібраннях різних клубів і товариств. Ніколи, однак, не було випадку, щоб він спізнився. Завжди був на своїм місці в точно означеній годині.

Вебстер ніколи не спізнювався на свої лекції в університеті. В суді, в парламенті, на товариських зібраннях був однаково пунктуальний. Горадій Греелей серед турбот і клопотів своєї невсипущої діяльності завжди вмів з'явитися на час. Багато сильних статей до «Трибуни» він написав, отікуючи людей, що мали далеко більше часу, ніж він, але завжди спізнювались.

Комета, що відвідує нашу планету раз на тисячу літ, не спізнюється ні на одну секунду.

Пунктуальність є душею всякої праці, подібно як стилість є душею дотепу.

Кожний чоловік, що провадить широку діяльність, знає,

що бувають хвилини, від яких залежить доля багатьох літ. Коли прийдеш до банку на кілька хвилин пізніше означеного терміну, то вексель твій може бути опротестований й кредит може захитатися. Пунктуальність є чемність королів. Скільки ж то людей роблять враяіння, ніби вічно вони кудись поспішаються й ганяють по якимсь справам; тим часом їм бракує методичности в праці й через те вони нічого не осягають. Завжди вони мають вигляд, ніби спізнилися на потяг.

Одним із найкращих шкільних уряджень є дзвінок, що привчає учнів до пунктуальности й кличе їх до праці і до відпочинку.

Кожний молодий чоловік повинен мати добрий годинник. Годинник, що не дуже добре йде, привчає до поганих звичок і є дуже дорогою річчю, хоч і набутою за дешеву ціну. Ходи краще в старому убранні, як це потрібно, але ніколи не держи поганого годинника.

Чоловік пунктуальний завжди додержує слова. Хлопець, що здобув опінію пунктуального, вже має завдаток капіталу, що в майбутності запевнить йому успіх.

Пунктуальність і швидкість є матір'ю довір'я до нас з боку чужих людей, бо вони показують, що наші власні справи знаходяться в порядку.

«Ліпше пізно, як ніколи» — це прислів'я навіть в маленькій мірі не може зрівнятися з другою, дійсно доброю задовою: «ніколи запізно».

Годинник кондуктора спізнюється — і счиняється страшна залізнична катастрофа. Біржевий агент забув негайно продати акції свого клієнта, й чоловік стає банкрутом. Невинну людину повішено, тому що післанець, що ніс наказ стримати кару смерті, спізнився на п'ять хвилин. Хтось затримався на три хвилині, щоб послухати якогось анекдоту й не попав на потяг чи на пароплав, що ним мав від'їхати.

Коли Грант довідався про упадок форту Зунтер, він зараз же рішив використати цей факт для своїх цілей. А саме, коли Буккнер вислав парламентарів із форту Донельсон із проханням призначити комісарів, щоб виробити умови капітуляції, Грант швидко відповів: — «Не може бути мови про жадні умови, крім негайного піддання фортеці. Пропоную вам зараз вернутись до своїх обовязків». — Буккнер, не

надумуючись довго, відповів, що обставини змушують його «згодитись на ці нелюдські й нешляхетні умови».

Чоловік, що подібно Наполеону, може в одній хвилині ухопити найважливішу справу й для неї посвятити всі інші, може бути певний, що досягне своєї мети. Скільки людей, що змарнували своє життя, можуть датувати початок своєї руїни від страчених п'ять хвилин. «Запізно» — це слово часто можна вчитати серед написів на надгробках людей, що не досягнули своєї цілі. Страта п'яти хвилин часто утворює цілу різницю між перемогою й поразкою, між досягненням і не досягненням мети, між щасливим і нещасним життям.

ІХ. РАДІСТЬ І ДОВГЕ ЖИТТЯ.

*Я хорую на астму, артритизм і сім інших
хороб, але позатим я цілком здоровий.*

Sydney Smith.

Нездужаю й терплю, але не гніваюсь.

John Wesley.

*„На кожне терпіння під сонцем гарячим
Існує лікарство чи його нема.
Коли воно є, то дістань його й спробуй —
А як що нема, то терпи і мовчи“.*

* * *

*Нехай будуть благословенні ті, що приносять
із собою радість.*

Willis.

Гольдсміт оповідає, що найщасливішою людиною, що він зустрічав у своїм житті, був один вязень, що мав лише одну ногу, хоробливий і стражденний. Він був покараний на досмертну вязницю й мусів працювати від світанку до вечора, а тим часом здавалося, що він бачив усе в найяснішому світлі. Сміявся й співав без устанку; робив вражіння найщасливішого чоловіка в цілій вязниці.

Від тих вічно веселих людей — каже один їх прихильник — завжди почувш, що всі країни гарні, всі обіди смачні, картини чудові, всі гори високі, всі жінки прекрасні. При тім вони переконані, що говорять правду. Коли такий чоловік вертає з подорожі, то оповідає, що всюди знаходив найвигідніші мешкання, найліпших господинь, найкращі краєвиди, найприємніше товариство. Але існує ще інший сорт людей. Для цих усе зле. Всюди їх грабовано, ніде нічого не бачили. Господиня їх була відьма, кімната брудна й погана, а »баранина була така тверда, що зуби на ній можна було поламати«.

Правда, як одним, так і другим бракує здорового критичного розуму, але в кожному разі, перші далеко приємніші в житті.

Один купець з Міннеаполю довідався у дорозі, що пожеар знищив його доценту. Нещастя страшно пригнобило купця. Надаремне приятелі старалися його розважити. Нічим не можна було розігнати його смутку, що, нарешті, допровадив його до думки відібрати собі життя. Підчас пожежі він не був дома, й ось через кілька днів по нещасті одержує такого листа од своєї семилітньої доньки:

»Коханий тату! Вчора я зійшла на долину подивитися на склад, що згорів. Выглядає дуже гарно — весь покритий льодом.

Твоя любляча дочка — Лілі.»

Батько прочитав і розсміявся; чоловік, що думав кинути під колеса потягу, відразу став веселим. Чорна хмара, що огорнула його думки, відразу розійшлася, як тільки блиснув соняшний промінчик.

Чоловік веселий — майже завжди приємний й корисний. Він не запаморочує своєї голови чорними думками, не виголошує нудних промов про «нешасний світ і людей». Знає він, що на світі є багато злиднів, але знає також, що злидні не є правилом і необхідною умовою життя. Він розуміє, що на кожному становищі чоловік може бути щасливим і веселим; бачить, як ягнята бляють на пасовиськах, як пташки співають і радісно літають, як граються молоді щенята й тішаться котята, весь простір наповнений рухливими й веселими комахами, й бачить, як добро всюди перевищує лихо й як на кожному білі існує полегшуючий бальзам.

Мандрівники оповідають, що мешканці Ісландії, що живуть серед холоду й смутку майже вічної зими, глибоко переконані, що Ісландія — найкраща країна між всіма, над якими світить сонце.

Коли Пандора, не будши в силі панувати над своєю цікавістю, піднесла покринку великої коробки, що в ній, як оповідає Гезіод, боги замкнули всі людські нещастя, — то нещастя ці вилізли з коробки й розповзлися по цілому світі; але на дні залишилася надія. — й вона є головним ліком проти всякого лиха.

Доктор Маршал Галль часто приписував своїм пацієнтам «веселість» кажучи, що це є ліпші ліки від тих, що

продають в аптеці. Веселий настрій впливає так само добре, як ліки. Здоров'я є умовою працездатності, ознакою ж здоров'я є веселість. Між тим, половина людей, що з ними ви зустрічаєтесь, гадає, що якась хвороба підточує їх тіло й помалу вбиває; через це вони живуть у сталій тривозі перед смертю. Але — що гірше — вони стараються, щоб й інші люди поділяли з ними їх сум і побоювання про їх здоров'я, а через те вони готові кожному, при найменшій нагоді, розказувати про свої видумані хвороби. Мусиш взяти радість із собою з колиски, бо інакше не знайдеш її навіть на небі. »Нічого не може замінити сонця для броскви — каже Емерсон — і щоб знання ваші мали вартість, ви повинні володіти радістю мудрости«.

На питання, — яким способом найкраще боротись із різними спокусами, — один знаменитий письменник відповів:

»Веселість є першим на то засобом, веселість є другим засобом і веселість є третім«.

Лагідна, весела вдача є цінним скарбом для кожного молодого чоловіка й молодої жінки, що ступають на поріг самостійного життя. Хто звик дивитись на все з такої сторони, хто бачить радість в траві, блиск сонця в квітах, а всюди на цілім світі лише добро, той має велику перевагу над людьми, що дивляться на все через темні окуляри. Лагідна вдача різьбить лагідні риси на обличчі, додаючи йому краси, а поводженню — щирости й привабливості.

Серед всіх добрих прикмет нашої вдачі — каже Coodrich — веселість є найкориснішою. Бо в той час, коли інші наші добрі прикмети мусять ждати дня винагороди, то веселість винагороджується негайно. Це косметика, що надає привабливості навіть вульгарності. Вона добре впливає на здоров'я й надає сили й ясности розумові. Весела вдача — це тиха, ясна й усміхнена погода в порівнянні з чорними хмарами меланхолії.

Дух, що створив Гамлета й Ліра, не в силі був би довго жити, коли б не посідав того надзвичайного гумору, що виявився у »Фальстаффі« й »Веселих кумах з Віндзору«.

Лондонський »Ланцет«, найвизначніший медичинський журнал у світі, дає таке свідоцтво про значення доброго настрою:

»Гарний настрій має велике значення для людей хворих і взагалі слабовитих. Хворим він додає сили для перемоги

над хворобою, слабовитим облегує життя. Через це треба завжди старатись про радісний настрій, оскільки лише дозволяють те обставини. Енергія нашого духа має величезне значення для цілого організму. Наші почуття впливають на тіло, а веселий настрій не тільки зменшує страждання, але збільшує охоту до життя, до руху і праці».

Сміх має для життя цінну вартість. Коли б кожний знав силу сміху, як засобу, що зміцнює здоров'я й продовжує життя, то, десь певне, у більшості людей зникла б з лиця тінь меланхолії, а тисячі лікарів залишилися би без праці. Коли людина сміється, — серце у неї б'ється частіше й більше розсилає крові по цілому організмі, дихання стає глибшим, і тепло розходитьсь по всьому тілу. Сміх надає очам блиску, розширює грудну клітку, викидає з легких зужите повітря й повертає організмові захитану рівновагу, що називається здоров'ям і є наслідком гармонійної діяльності всіх функцій нашого тіла. Ця делікатна рівновага, що її може порушити одна безсонна ніч, погана вістка або гнів, часто може бути відновлена при допомозі здорового сердешного сміху. Веселий і бадьорий настрій лікаря часто більше допомагає хворому, ніж ті порошки, що він йому приписує.

Не клопоти сьогоднішнього дня, а думки й турботи про завтрішній день, про день наступний й рік майбутній білять голову й покривають зморшками лице.

Люди не на те створені, щоб ходити з похиленою головою, — каже один сучасний письменник. Обовязком кожного чоловіка є — сіяти навкруги щастя й радість, що має в собі, й тішитися тою, що бачить коло себе. Шукаймо всюди й завжди світлих сторін! Як туман і хмари не можуть заслонити сонця, що заливає своїм світлом землю, так само й поганий настрій не може триматись довго, коли хтось прийде з щирим і сердешним »добрий день«. Не забувай привітати щирим словом і ясным усміхом кожного, кого зустрінеш. Тільки радісне життя може бути діяльним і повним праці.

Коли Гаррісон сидів у тюрмі в Бостоні, то говорив, що має двох чудових приятелів, — чисте сумління й веселу вдачу. Душевна бадьорість Лінкольна дала йому можливість легше двигати страшний тягар горожанської війни, що він звалив на свої плечі. Його жарти й оповідання розганяли смуток і думки про небезпеку, що в ній знаходився народ.

Двома речами не повинні ми ніколи мучитись: тим, чому

ми не можемо зарадити, й тим, чому можемо. Не бідкаймося також дуже над чужими хибами: краще пізнати одну власну хибу, ніж десять хиб сусіда.

Існує один гріх на світі — такий загально поширений, що при оцінці чийогось характеру ми майже ніколи не звертаємо на нього уваги, — є це гріх сталого незадоволення. Він такий звичайний і такий розповсюджений, як повітря, як мова, так що коли не виходить поза межі загально-звиклого, то найчастіше ми його не помічаємо. Спостерігайте короткий час якесь згромадження людей і ви переконаєтесь, що зараз хтось почне виявляти незадоволення, зараз почне скаржитись на те чи інше, про що напевне кожний — чи то дома, чи на вулиці, чи в вагоні — знав перед тим і чому ніхто не може зарадити. Нащо говорити про це? Є зимно, є спека, мокро, сухо, хтось не дотримав умови, зле зварено якусь їжу; через чийось дурість чи несовісність сталося десь велике нещастя. Є сила речей, що ними можемо бути незадоволені. Просто трудно повірити, скільки прикростей й неприємностей можна знайти за один день, коли очі наші будуть звернені лише на ці темні сторони речей. А, між тим, часом здається, що деякі люди ніби спеціально полюють на темні сторони життя, замість того, щоб передовсім звертати увагу на красу, гармонію, світло. Ми родились для журби, як іскри для лету вгору. Але навіть над іскрами, що летять в найчорнішому димі, простяглося вгорі блакитне небо, й чим менше часу вони витратять на дорогу, тим швидше досягнуть його. Мордуватися й виявляти незадоволення — це значить витратити весь час на дорогу.

Коли ми в гарному настрої й веселі, то, здається, вся природа сміється разом з нами; повітря видається більш здоровим, небо ясніє, земля покривається кращою зеленню, квіти ліпше пахнуть, пташки голосніше співають, а сонце, місяць і зірки здаються ще більш чудовими, ніж звичайно.

Коли одно або дві слова можуть зробити когось щасливим, — каже один французький письменник, — то тільки злий чоловік може їх не сказати. Це подібно до того, як хтось засвітить свою свічку від свічки іншого, — вона ж нічого через те не втратить на своїм блиску.

Вальтер Скотт, що писав: »дай мені чесного сміху«, був одним із найщасливіших людей на світі. Мав він добре слово й привітний усміх для кожного й тому всі його лю-

били. Раз він кинув каменем у пса й зломив йому ногу. Бідне створіння пришкандибало до нього й почало лизати йому ноги. Скоттові при цій картині мало не розірвалося серце. Він до смерти не міг забути про цей випадок і стало докрав собі.

— Я не смію бути незадоволений, як не смію проклинати й присягати, — говорив John Wesley.

Радість є божою купіллю, — каже один мудрий письменник, — кожний повинен у ній купатись. Тяжкий, понурий характер, поганий настрій, сум, неспокій, вся та іржа повинна бути змита бальзамом радості. Чоловік, позбавлений веселости — все одно, що повіз без ресорів: хто в нім їде, — завжди паражений на неприємне трясення. Натомість чоловік веселої, легкої вдачі, подібний до візка на ресорах, що ним можна їхати навіть по найгірших дорогах і не відчувати жадного трясення, а що найбільше — приємне колисання.

Ми не згадуємо тут про наших пуританських предків, що плакали й стогнали, як молились і приносили жертву богам та на ціле життя вирікались сміху й веселощів. Тільки тепер дійшли ми до нового й кращого розуміння Христової науки.

І до якої пори ми будемо перебувати в цім океані злости й незадоволення? До якої пори будемо вважати, що світ є безнадійно лихий і що на світі нема нічого, окрім гріха й смерти? Хіба ж ми не бачимо, що гріх і смерть простують до власної загибелі й працюють на власне знищення? Чи ж незгода не потоне вкінці в остаточній гармонії, темнота в світлі, брехня у правді, хвороба в здоров'ї, прикрості в радості?

Неспокій і турботу можна вчитати майже на кожному американськiм обличчі. Свідчать вони про нашу занадто понуру цивілізацію. Згорблена постать, передчасно сиве волосся, тяжка хода й гарячковий поспіх — ось характерні риси американського життя. Неспокій і незадоволення стали хронічними явищами й кладуть на наш вік і на наш край характерне тавро. Що року тисячі людей вмирають від душевного пригноблення, страчених надій, зраженої амбіції й передчасного виснаження. Ще не знаємо ми, що таке благородна й щира веселість, — є вона уділом покищо лише людей сильних духом і певних у своїх силах. Ще не навчилися ми розуміти, що всякі турботи, неспокій і вічні побоювання

чогось є великими ворогами людського життя й що ми повинні стеретися їх, як зарази. Без радості нема здоров'я, — ні фізичного, ні морального, ні духового, бо ж радість є природженою атмосферою нашого існування.

Вічне незадоволення — це хвороба. А часом — просто злочин. У деяких стейтах З'єдинених Держав невдатних саможубців карають вязницею, як убивців. Скільки ж то людей варто було б замкнути до вязниці за їх нестерпучу дражливість, нервування, за вічне баламучення родинного життя, за сталі порушення громадського спокою, за моральні катування людей, що мусять мати з ними якесь діло.

Не праця вбиває людей, — говорить Beecher, — а постійне нервування. Праця є здоров'ям. А роздратування, як іржа на сталі. Не рух, тільки тертя нищить машину.

Працьовита бджола не спиняється й не скаржиться, що багато є отруйних квітів і тернистих куців на її дорозі, що гидкі мухи й блощиці каляють квіти, що на них вона збирає солодщі, — а бренть собі й п'є мед, де тільки знаходить його і спокійно обминає те місце, де його нема.

Не сьогоднішні, а завтрішні турботи — каже Мекдональд — хлять чоловіка до землі. Потребу сьогоднішнього дня заповняють не турботи, а праця й чин.

Як дорого коштувало нас зло, котрого ніколи не було! — каже Jefferson.

Не попереджуй неприємностей — говорить Франклін — і не гризись тим, чого ще може й не буде. Тримайся соняшної сторони життя.

Кароль Ламб оповідає про одного понурого добродія, що завжди скаржився при грі в карти, що має замало козирів. Одного разу товариші його зробили так, що йому дістались самі козири. Сподівались видобути з нього хоч раз прояв задоволення. Але старий буркун був ще сумніший, ніж перед тим.

— Як то, чи й тепер не маєш досить козирів? — запитали його товариші по грі.

— Так, — відповів, — але не маю жадних інших карт!

Пуритани переходили своє життя в муках страху перед гріхом і страху перед днем страшного суду. Ця мелянхолія витиснула тавро на їх нащадках. Ми вміємо заробляти на хліб, але не вміємо його добре їсти. Гадаємо, що в житті нема струни, настроєної на радісну ноту, а існує лише струна

смутку. Деякі люди цілком не можуть визволитися від постійної тіни, що охмарює їх життя. Вони не здібні ані одного дня прожити гарно. Життя їх настроєне на тон мінорний і всюди вони чують лише жалібні дзвони... Наші релігійні вірування, наша філософія, наші пісні пересякнені нудьгою й поганим настроєм нещасливих авторів, що часто вважають жовч за надхнення.

Скільки то письменників свято вірило, що вони обдарували людей новою релігією, хоч у дійсності дали світові лише справоздання з своєї жовтачки й нестравности шлунку.

Кальвін був чоловіком чесним, але мав зіпсований шлунок і міг їсти лише раз на день. Отже тепер кожний признає, що його писання були заражені тою хворобою. І взагалі, — чи можуть люди, позбавлені сонця й вільного повітря, замкнені в монастирях чи кабінетах, далекі від руху й пульсації природи й людськості, творити підвалини сміливого, здорового, сильного й практичного світу?

Ми повинні невтомно боротись з кожним явищем, що може пригноблює на нас вплинути. Поганий душевний настрій стоїть на перешкоді нормальній діяльності шлунка й належному розширенню грудної клітки. Він затримує продукти виділення нашого тіла, погано впливає на обіг крові, перешкоджає всім функціям організму. Скрофули й сухоти є часто наслідком довгих душевних мук. Той «фатальний хрип» у верхівях легенів, що є віщуном сухот, часто з'являється у осіб, пригноблених якимсь нещастям чи неприємностями. Жертви самогубства найчастіше перебувають в стані пригноблення, що є наслідком виснаження життєвих сил, втрати енергії нервів, поганого травлення, смутку, неспокою, побоювань чи турбот.

Христос, — цей великий учитель життя, не замикався з монахами за мурами в монастирях, далеко від спокус світу. Не проповідував смутної й понурої доктрини. Вчив євангелії радості й щастя. Його наука була пройнята соняшним світлом і уквітчана квітами піль. Завжди говорив про птиць під небесами, про звірів у лісах та полях, про малих щасливих дітей. Правдива релігія — ясна й соняшна, як маєвий день...

Х. ДОБРЕ ВИХОВАННЯ Є СКАРБОМ.

Дай хлопцеві добре виховання й освіту, — то даш йому палати й щастя, де тільки він не повернеться. Не буде він ані турбуватись, ані старатись про все те. Палати самі прийдуть до нього й будуть просити, щоб увійшов до них . . .

Е мерсоп.

З шапкою в руці перейдеш цілий світ.

Німецьке прислів'я.

Краще піднести опущене віяло і подати його з грацією, ніж дати тисячу фунтів незграбно; краще відмовити у послугі, ніж зробити її способом неприємним. Тільки завдяки доброму вихованню ти зможеш подобатись і піти наперед. Твої знання грецької мови та латини не посунуть тебе ніколи з секретаря на посла чи з посла на амбасадора — єдино тільки добре виховання, вигляд та інтелігентність можуть те зробити.

Chesterfield.

Найпростіший чоловік, що має хоч трохи розуму й чуття, відчуває різницю між вихованою й делікатною жінкою й жінкою вульгарною. Навіть пес відчуває різницю.

Юрій Еліот.

— Чи хотів би ти мати мою силу? — питає східній вітер у погідного зефіра. — Коли я зриваюся, вітають мене вздовж берегів сигналами бурі. Я можу зломити щоглу на кораблі так легко, як ти несеш пух піря. Одним помахом крила я засипаю морські береги трісками з кораблів, від Лабрадору до Причілька. Можу збурити й часто вже й хвилював Атлантик. Я є кара божа для слабких. Щоб я їх не знищив, вони стинають цілі ліси на опал і видобувають вугля з глибини зем-

лі. Цілі народи гинуть від мого подиху. Чи бажав би ти мати таку силу?

Зефір не відповів, а тільки сплинув легко на землю з піднебесної своєї оселі, й зараз все — ріки, озера й моря, луки й поля, звірі, птиці й люди — все усміхнулося на привітання. Сади зацвіли, овочі достигати почали, срібні поля збіжжєві мінилися золотом, хвилясті хмарки розплинулися по небу, крила птахів і вітрила кораблів маячили в далечині. Радість і щастя запанували всюди. Листя, квіти й овочі, тепло, краса, радість і усміхи були відповіддю зефіра на підхвалки східнього вітру.

Королева Англії Вікторія одного разу в досить грубій формі обізвалась до свого чоловіка, князя Альберта. Князь почув себе ображеним її словами, пішов до свого покою й замкнувся на ключ.

Через деякий час хтось постукав.

— Хто там? — запитав князь Альберт.

— Прошу відчинити, — це я, королева Англії.

Відповіді, однак, не було.

По довгій павзі з-за дверей почувся тихий, несмілий голос:

— То я, Вікторія, твоя дружина.

Чи ж треба додавати, що двері відчинилися й непорозуміння скінчилося?

Чемність для мужчини все одно, що краса для жінки: кожного може прихилити.

Стародавня легенда оповідає про монаха Василя, що вмер, обтяжений прокляттям папи. По смерті ангел відпровадив його до пекла, щоб він вибрав там собі місце. Але приємний характер і великий дар слова Василя всюди створювали йому приятелів. Чорти перейняли й собі звичаї Василя й ангели сходили з неба, щоб лише бути близько коло нього. Нарешті запровадили монаха на саме дно пекла, але наслідки всюди були однакові. Добре серце, делікатність і ввічливість Василя так всіх причаровували, що, здавалося, через його присутність пекло обертається в небо.

Нарешті ангел вернувся до неба й заявив, що не може найти місця, котре могло б бути карою для Василя.

Тоді присуд папи скасовано, Василя прийнято до неба й визнано святим.

Князь Marlborough писав по-англійськи зле, вимовляв

ще гірше, а між тим довгий час тримав долю великої держави в своїх руках. Його привабливості в обходженні не можна було опертися; ціла Європа знаходилася під його чаром. Чаруючий усміх, лагідна мова князя обеззброювали найзапеклішу ненависть, а ворогів обертали у прихильників.

Мадам Рекам'є так усіх чарувала своєю мягкою поведінкою, що коли вона збирала жертви в церкві св. Роше в Парижі, то до її скарбонки сипали тисячі франків. А коли одного разу на урочистій зустрічі, що її французи урядили Наполеонові по повороті його з Італії, натовп народу зауважив цю чарівну жінку, то очі всіх звернулися до неї, так що майже забуто на хвилину великого героя.

St. Venoe розказує, що найближчі приятелі Коппета впорядили одного разу прохід за місто й верталися на двох повозах з Chambergу. Ті, що прибули в першій повозі, розповідали надзвичайні історії: напала на них страшна буря, дороги були погані, різні небезпеки й неприємності супроводили їх цілий час. Товариство з другого повозу слухало ці оповідання з великим здивуванням. Про бурю, погані дороги, небезпеку вони вперше чули, забули навіть про землю й лише дихали чудовим повітрям. Які ж цікаві захоплюючі розмови мусіло провадити це товариство! Були то Венямін Констант, Шлегель, мадам Сталь і мадам Рекам'є. Захоплення розмовою цілком відвернуло їх увагу од погоди й поганих доріг.

»Коли вона перейшла, — пише Лонгфелло про Євангеліну, — то здавалося, що задзвеніла якась чудова мелодія«.

Жінка мусить бути дійсно витончена, щоб збудити лицарські почуття в серці чоловіка, — пише пані Necker.

Один гість, що жив два тижні в домі члена парламенту Savanagh-а, що не мав ні рук, ні ніг, цікавився, між іншим, яким способом його господар їсть, але розмова й обходження Savanagh-а були остільки чаруючі і привабливі, що гість забув заспокоїти свою цікавість.

Коли Дікенс увійшов до кімнати, — оповідає один з його знайомих, — то здавалося, ніби несподівано спалахнув огонь, — кожному ставало тепліше.

Коли Гете переступав поріг ресторану, всі присутні відкладали ножі й вилки й очима, повними захоплення, дивились на великого поета.

Коли Філіппові Македонському оповіли про знамениту

промову Демостена, він відповів: як би я був при тім, то він напевне переконав би мене, що я мушу обернути зброю проти себе.

Коли Стефана Дугласа образили в сенаті, він устав і сказав: Джентельмен не потребує відповідати на те, чого ні один джентельмен не сказав би.

Одна дама зайняла місце в вагоні потягу, що йшов з Нью-Йорку до Філадельфії. Незнайомий пан, що сидів напроти неї, закурив сигару. Дама закашляла й неспокійно порушилася, а коли це не зробило відповідного вражіння, сказала:

— Добродій десь певне є чужоземцем і не знає, що в цім поїзді є спеціальний окремий вагон для курців. Тут курити не вільно.

Незнайомий пан не відповів ні слова, й тільки викинув сигару за вікно. Яке ж було здивування ньюйоркської дами, коли через деякий час кондуктор звернув її увагу, що вона зайшла до приватного вагону героя Америки генерала Гранта.

Валійський князь раз запросив до себе на обід одного вченого. Іронічний шепіт перейшов по столі, коли побачили, що гість п'є з підставки. Князь зауважив, з якої причини сміється його оточення, вилляв свою каву також на підставку й почав пити так, як і гість. Засоромлені придворні зрозуміли догану князя і зробили так само.

Королева Вікторія хотіла нагородити титулом шляхтича Карляя, що походив із селян. Але Карляй відкинув цю честь, бо вважав, що він завжди був шляхетним. Придворні звичай були остільки йому чужі й незрозумілі, що коли його представили королеві, то по скількох хвилинах розмови він запитав:

— Пані дозволять мені сісти?

Жах огорнув придворних, але королева в тій же хвилині дала знак присутнім, щоб вони сіли.

Це відступлення від етикетки з боку королеви тим більш варте уваги, що Карляй при першій зустрічі робив на всіх дуже неприємне вражіння. »Чоловік почував себе — каже один з його знайомих — ніби випив кислого вина або з ним трапився випадок морської хвороби«.

Здається часом, що деякі люди ніби тримають у своїх руках царське берло, перед яким всі схиляються з приємною слухняністю. Звідки в них береться ця магічна влада? Де

шукати таємниці того майже гіпнотичного впливу людей, що за них ми часто віддали б все, що маємо?

Але чемність не завжди буває і в людей на вищих становищах. Навіть королівські двори дають досить прикладів невихованости. На одному прийнятті у князя й княгині Валійських, де знаходились самі вершки товариства, гості штовхалися і просто майже борикалися, щоб побачити княгиню, що була якраз по шлюбi; коли вони проходили по валі, де знаходились запрошені гості, було зіпхнуто й розбито бюст княгині, а дами ставали на черепки, щоб лише задовольнити свою цікавість.

Катерина, цариця російська, наказала видрукувати на окремих плякатах такі правила для своїх гостей: «Ніхто не повинен упиватися до кінця бенкету. Дворянам не дозволяється бити на балю своїх жінок. Придворним дамам забороняється полокати уста при столі, обтирати лице серветою й колупати в зубах».

Але ще й тепер придалися би подібні вказівки людям, що за ціле життя не навчилися пристойно їсти, не знають, що неприємно дивитись, коли хтось їсть з ножа, і не вміють, як треба тримати ложку й вилку.

А між тим першою зовнішньою ознакою доброго виховання є уміння їсти і взагалі тримати себе за столом. Про це, а також про належну поведінку в товаристві, існують книжки й кожному не вадило б хоч одну прочитати.

Було великим щастям Наполеона, що він оженився із Жозефіною скоріше, ніж зробився вождем італійської армії. Її чарівні манери, її надзвичайне вміння переконувати, більше впливали, ніж старання й заходи найбільш визначних людей. Жозефіна була в будуарі й салоні тим, чим Наполеон на полі битви: надзвичайним вождем. Таємницю свого чару, що виніс її не тільки на чоло Франції, але й на чоло всіх народів, підбитих її чоловіком, вона виявила колись таким способом: «Є тільки одна справа, що до неї я хотіла б ужити вираз „хочу“, а саме, коли б могла сказати: хочу, щоб всі люди навколо мене були щасливі».

Гарне виховання не тільки зрівноважує всі хибі природи, але навіть переважає їх. Не найгарніших, а найбільш симпатичних і привабливих людей всюди найбільше люблять. Згідно з ідеалом греків, краса мусіла бути відбитком

внутрішніх гарних прикмет: веселого характеру, доброти, любови, спочутливості.

Мірабо був одним із найпоганіших людей в цілій Франції. Про нього говорили, що лице він мав подібне до тигра, ще й до того знівечене вісною. І між тим він всіх покоряв своєю надзвичайною поведінкою.

Мадам de Stael не була дуже гарною, але мала в собі щось таке привабливе й чаруюче, що це в багато разів перевищувало звичайну красу. Її вплив на людей був дивний. Навіть Наполеон уважав небезпечним для себе вплив de Stael і тому видалив її з Франції.

Краса як в мистецтві, так і в житті і в характері людей не знає гострих гран. Не одна душа, що могла б бути гарною, має занадто гострі канти, що заважають їй досягнути справжньої краси. Не один мужчина й не одна жінка могли б подвоїти свій вплив і успіхи, додавши до своїх інших добрих прикмет чемність, делікатність і добре виховання.

Переказ оповідає, що поки Апеллес намалював свою чудову богиню краси, що нею захоплювалася вся Греція, — довгі літа подорожував, «шукаючи» гарної жінки.

Кусочок мускату наповнює своїми пахощами кімнату на довгі роки, нічого не втрачаючи на своїй внутрішній вартості. Так само й ми без всякої шкоди для себе можемо промінювати навколо себе проміння нашої внутрішньої краси й доброго виховання. Кожний чоловік — злий чи добрий — відчуває це проміння. Навіть звірята відчувають інстинктом наш характер. Один пильний обсерватор каже: «Кинь собаці кістку й побачиш, що вона вхопить її в зуби і побіжить, навіть не махнувши хвостом. Але поклич її до себе, погладь, дай їй взяти кістку з руки, і вона зараз із вдячності почне махати хвостом. Собака оцінює не тільки добрий вчинок, але і спосіб його виконання. Ті, що грубо кидають свої добрі вчинки, не можуть сподіватись, що їх приймуть з усміхом щирої вдячності».

«Спитайся кого небудь у Римі про дорогу — каже др. Guthrie з Единбурґу — й завжди отримаєш чемну відповідь; але спитай про те саме в Шкотії, то неодмінно почувеш: йди просто, то знайдеш». Здається, однаке, що в таких випадках провина спадає на людей вищих в суспільстві, що часто поводяться дуже нечемно з нижчими від себе.

Дійсна й щира ввічливість є скарбом. Чоловік, що вміє

поводитись, може не бути багатим, бо його добре виховання всюди простелює йому шлях. Люди делікатні й приємні є бажані в кожній хаті так само, як соняшне проміння. Всюди вони приносять із собою світло й радість. Вони обеззброюють заздрість і злі почуття, бо мають добру жичливу волю до кожного чоловіка. Бджоли не кусають того, хто обмажеться медом.

Наше власне виховання — говорить Шестерфієльд — є найкращим забезпеченням проти людей зле вихованих. Добре виховання надає людині певної поваги, яку шанують навіть грубі люди. Ні один чоловік не сказав нічого неприємного князеві Marlborough і ні один чоловік не сказав нічого доброго Робертові Вальполе.

Дійсно, шляхетна людина ніколи не живе почуттями, що могли б викликати до нього нехіть інших людей. Помста, ненависть, злість, заздрість, незичливість — йому цілком чужі. Щире серце й зичлива добра воля у відношенні до всіх є найголовнішою ознакою людей добре вихованих. Ось, наприклад: чоловік сердитий, неприємний, шорсткий. Завжди він у поганому настрої, похмурий, мовчазний, скупий і неделікатний в колі своєї родини й слуг. Відмовляється дати дружині грошей на потрібне убрання й дорікає, що її забавки могли б зруйнувати навіть мільйонера. Але ось знацька дзвінок у дверях. Приходить із візитою гість. І той, що перед хвилиною був шорсткий, як ведмідь, робиться лагідним, як овечка. Так ніби хтось діткнувся до нього чарівною палочкою — він стає балакучий, чемний, шляхетний. Але тільки гість вийшов за поріг, як поганий настрій вертається назад. Приємний усміх зникає так само швидко, як і з'явився. І знову чоловік стає тим самим неприємним, тяжким і похмурим, що й перше.

А хто з приятелів славнозвісного доктора Дронсона не відчував неприємности, коли бачив, як він їв із ножа і як називав «брехунами» всіх, хто не погоджувався з ним в якимсь питанні. Він був загально відомий під прізвиськом медведя. Коли одного разу на якомусь бенкеті Гольдсміт запитав його про якусь подробицю, що стосується життя індіців у Північній Америці, Дронсон крикнув:

— У цілій Америці нема такого дурного індіянину, що поставив би подібне запитання!

— Пане, — відповів Гольдсміт, — але нема також ані одного остільки дикого, що дав би подібну відповідь пристойному чоловікові.

Емерсон сказав: життя не є вже таке коротке, щоб не було досить часу на привітність. Але пробним каменем нашого виховання є спосіб нашого поводження з нижчими від нас і членами власної родини.

Аристотель такими рисами малює правдивого джентельмена, що був ідеалом дві тисячі літ тому назад:

— Чоловік благородний буде однаковий як у щасті, так і в нещасті. Ніколи не загордіє й ніколи не позволить себе зневажити. Не буде бундючитись у щасті й не буде почувати себе пригніченим у нещасті. Не буде шукати й не буде уникати небезпеки; не буде говорити ні про себе, ні про других. Не буде намагатися, щоб його хвалили й не захоче, щоб пересуджували інших.

Джентельмен є ввічливий, скромний, привітний. Не тримає в пам'яті дозаної образи й сам нікого не ображає. Він не підозрілий, старається обмежувати свої бажання, ушляхетнюється, перемагає почуття, панує над своїм словом і уважає, що всі так само добрі, як і він. Його гарні прикмети стали його другою натурою. Ніхто його не зможе збити з ясної дороги обов'язку, ніщо не може викоринити в ньому тих засад, що ними він керується в житті. Хто все стратив, але зберіг привітність, бадьорість, надію й повагу до самого себе, є, помімо всього, багатим, бо залишився правдивим джентельменом.

Коли Марія, королева шкотська, сходила на ешафот, в'язничний сторож допоміг їй, підставивши своє рамя. Королева оперлася, кажучи: »Дуже дякую. Це останній клопіт, що вам справляю«.

— Ви заступаєте Франкліна, — сказав міністр гр. de Vergeunes до Жефферсона, що його було вислано до Парижа послом при французьким дворі.

— Заступаю лише його становище. — відповів Жефферсон. — Жаден чоловік не може його заступити.

— Ваша Святість не повинні були відклонятись, — сказав церемонімайстер до папи Климента XIV, коли той одповів уклоном на вітання чужоземних послів з приводу його обрання на папський престол.

— Прошу мені вибачити, — відповів Климент, — я надто недовго в палюю, щоб міг відівчитись від чемности.

— Я ніколи не слухаю наклепів, — казав Монтеск'є, — бо коли це брехня, то я наражаюся на те, що можу бути обманутий, коли ж правда, то знову ж, наражаюся на ненависть людей, що не варті того, щоб про них думати.

Нема тої мірки, що нею можна було б оцінити значення доброго виховання. Навіть сила не має тої влади, як привітність, що власне є тим цементом, що скріплює людські взаємини, тою оливою, що улекшує суспільній машині виконувати свою працю без тертя.

Будяки, тернина і всякий бур'ян росте дико, без жадної обробки, але рожа, з багатством свого пишного листа, розкішними пахощами має своє походження від виплеканої породи, саму її добре мусіли обробляти за час її короткого, але гарного життя.

Привіємся восени до м'яких і, здавалось би, цілком безсильних грибів, що, одначе, повільно й злегка натискаючи, пробивають земну шкаралупу й часто на своїй голові виносять вгору тяжку грудку землі. Гриби ці є символом лагідности, що перемагає всі перешкоди.

Нема політики без чемности — говорить Мадсон. В дійсності, часто привітність і лагідність провадять до мети туди, де найліпше красномовство не помагає. Вміння подобатись — це вміння посуватись наперед.

У битві під Іонтену французі виявили стільки лицарства, що попросили англійців, щоб вони перші почали стріляти. При підписанні умов миру по французько-пруський війні Бісмарк відступив французам честь останнього вистрілу. Німецька армія загриміла останнім пострілом, і наступила коротка мовчанка в обох арміях. Тоді почувся зо сторони французької останній гарматній вистріл, і годинник на башті у Версалі вибив дванадцятую годину: страшна боротьба двох народів скінчилася.

Президент Jofferson їхав одного разу верхи на конях зо своїм внуком. По дорозі вони зустріли негра, що, побачивши їх, зняв шапку. Президент також зняв капелюха й чемно відклонився, між тим, як внук на уклін негра не зважав. »Томе, — сказав тоді дід. — ти дозволяєш, щоб невільник був чемніший від тебе«.

— Їж навіть на самоті так, як би ти знаходився при королівському столі, — говорить китайський мудрець Конфуцій. Коли б батьки більше дбали про належну поведінку своїх дітей дома і за столом, то рідше б нас вражала їх поведінка поза домом.

Андрій Дрескон був однаково привітний як до своїх невільників, так і до білих сусідів. Був це чоловік, що не знав докорів совісти й не мав жадних таємниць. Він ніколи не замикав дверей й не ховав своїх паперів.

Коли Наполеон проходжувався одного разу на острові Святої Олени, то зустрів по дорозі робітника, що ніс на плечах якийсь великий тягар. Товаришка Наполеонова хотіла йти просто, але Бонапарт чемно подався на бік, кажучи: »Треба шанувати людей, що носять тягар« — і пані також мусіла дати дорогу робітникові.

Гарісон поводився надзвичайно стримано, коли розпалений натовп зірвав із нього одержу й волочив по вулицях. Була то найшляхетніша душа, яка колинебудь існувала. Христос, як відомо, велів любити ворогів своїх і ніколи не проклинав тих, що переслідували його.

Чемність для молодого чоловіка все одно, що масток. Бутлер, купець в Провіденсі, йшов додому, замкнувши свій склеп, коли зустрів дівчинку, що хотіла купити пасмо ниток. Купець вернувся, відчинив склеп і дав дівчині нитки. Про цю дрібну пригоду стало відомо в цілім місті, й купець від того часу придбав велику кількість нових покупців.

Рос Вігамс у Балтиморі став багатим чоловіком завдяки своїй ввічливості у відношенні до двох чужоземців. Хоч фабрика його не належала до першорядних, але привітність і чемність Вігамсова до цих людей остільки різнилися від холодної байдужости, з якою їх зустрічали в інших місцях, що, цілком зрозуміло, Вігамс придбав великі симпатії з їх боку. Чужоземці ці, як виявилось, були послані російським царем, що незабаром викликав Вігамса, щоб він заклав фабрику льокомотив у Росії. Прибутки його за короткий час перевищували 110 тисяч фунтів стерлінгів річно. Чемність винагороджується.

— Чому це нашому приятелеві ніколи не везло в його інтересах? — спитав хтось по повероті до Нью-Йорку по кількох роках відсутности. — Та ж мав він вистачаючий капітал, знав своє діло, все передбачав та у всьому орієнтувався.

— Так, але був тяжкий і неприємний в поведінці з людьми, — відповіли на це, — завжди підозривав своїх помічників, що окрадають його, а клієнтам говорив прикрасі. Через це ні один його помічник ніколи не мав доброго бажання й охоти до роботи, а його клієнти пішли до других склепів, туди, де були певні, що поводитимуться з ними чемно.

Скільки то часом людина працює, відмовляючи собі в самих звичайних вигодах, щоб досягнути своєї мети, а, між тим, брак чемности й виховання унеможливує всякий успіх. Клієнти відвертаються й справа переходить до рук людей, що може менше мають здібностей, але уміють поводитись із людьми.

Погане виховання часто повертає впівець навіть чесність, працьовитість і найбільшу енергію, а чемність і лагідність приносять велику користь, коли людині може багато чого й бракує. Порівняй двох людей, під всіма оглядами однакових, але один нехай буде при тім дуже чемний, добрий, миролюбний, службний, а другий — грубіян, шорсткий, неприступний, — перший напевне буде мати в житті успіх, а другий марно загине.

Великий паризький магазин „Au bon Marche“, де працює кілька тисяч людей і де можна всього дістати, досягнув свого величезного розвитку не тільки завдяки низьким цінам, але й надзвичайній ввічливості служачих магазину.

Трапляється, одначе, й так, що багато людей цілком добре вихованих мають славу гордих, бундючних і неприступних єдино через те, що дуже скромні й несмілі.

Занадто велику несміливість треба в собі поборювати. Ісаак Нютон був, здається, найбільш несмілим чоловіком свого часу. Він не оголошував довгі роки свого великого відкриття про притягання небесних тіл, боячись звернути на себе увагу. Юрій Вашингтон також був несмілий і при тім ще й на вигляд незграбний. Є багато людей, відважних на вулиці, людей, що в бою сміло йдуть на небезпеку, але в сальоні виглядають безпорадно й не вміють скласти трьох слів.

Аддісон був одним із найкращих англійських письменників і справжнім майстром пера, але міг сказати без особливого клопоту найбільше дванадцять речень. Шекспір також був дуже несмілим і скромним. Мавши вже сорок років, він виїхав із Лондону, не видрукувавши ні одної зо своїх

трагедій. Як артист, він, через свою неспіливість, діставав друго- і третьорядні ролі.

Це велике нещастя — мандрувати через ціле життя ніби в льодовій шкаралусі, в той час, коли в середині у нас палає вогонь доброзичливості й сердешного почуття до інших. Боязливі люди майже завжди не вірять у свої сили, й цей брак віри розуміють, як слабкість своїх сил.

Щоб запобігти такій непотрібній соромливості, треба рано привчати дітей до товариського життя, верхової їзди, вчити танців і деклямації. Несміливі люди повинні гарно одягатись. Чепурне, добре пошите вбрання дає свободу рухів і розв'язує язик.

Треба взагалі зазначити, що гарне, елегантне убрання є річчю немаловажною. Насмішки й жарти з приводу доброго убрання рідко коли мають рацію. Не можна лише, звичайно, ставити красу убрання вище нашої внутрішньої краси, нашої вдачі, доброти серця, самовідданості й виконання обов'язків. Убрання є силою, як і багатство. Але ми не повинні бути невільниками його.

»Король у шляфроку — говорить Гольдсміт — не зустріне й половини тої пошани, що король у пурпурі й короні«.

Серед суспільства чоловік добре одягнений завжди зустрічає більше уваги, ніж той, хто ходить обдертий.

Природа любить зовнішню красу. Всі свої твори вона вбирає в шати краси й розкоші. Кожну квітку осипає самоцвітами, поля вкриває килимом чудових барв, зірки на небі міняються срібним блиском, а кожна пташка має прецизне убрання.

А тим часом є фанатики, які кажуть, що краса — це гріх, а пишність і розкіш природи й життя уважають диявольською спокусою.

Деякі люди дивляться також на гарні звичаї, що існують серед людей, як на річ зайву й непотрібну. Людей визнають лише простих і чесних, хоч би і грубих і неприємних. Це люди, котрі могли б сказати, що їм подобаються тільки погані, з міцного каміння будовані дома, без жадних прикрас і майстерности. Але ж їм треба відповісти, що церква св. Петра в Римі не є ані менш міцна ані менш витривала через те, що має стрункі кольони, розкішні аркади й чудовий мармур, що міняється найрізнішими барвами. Чому люди не но-

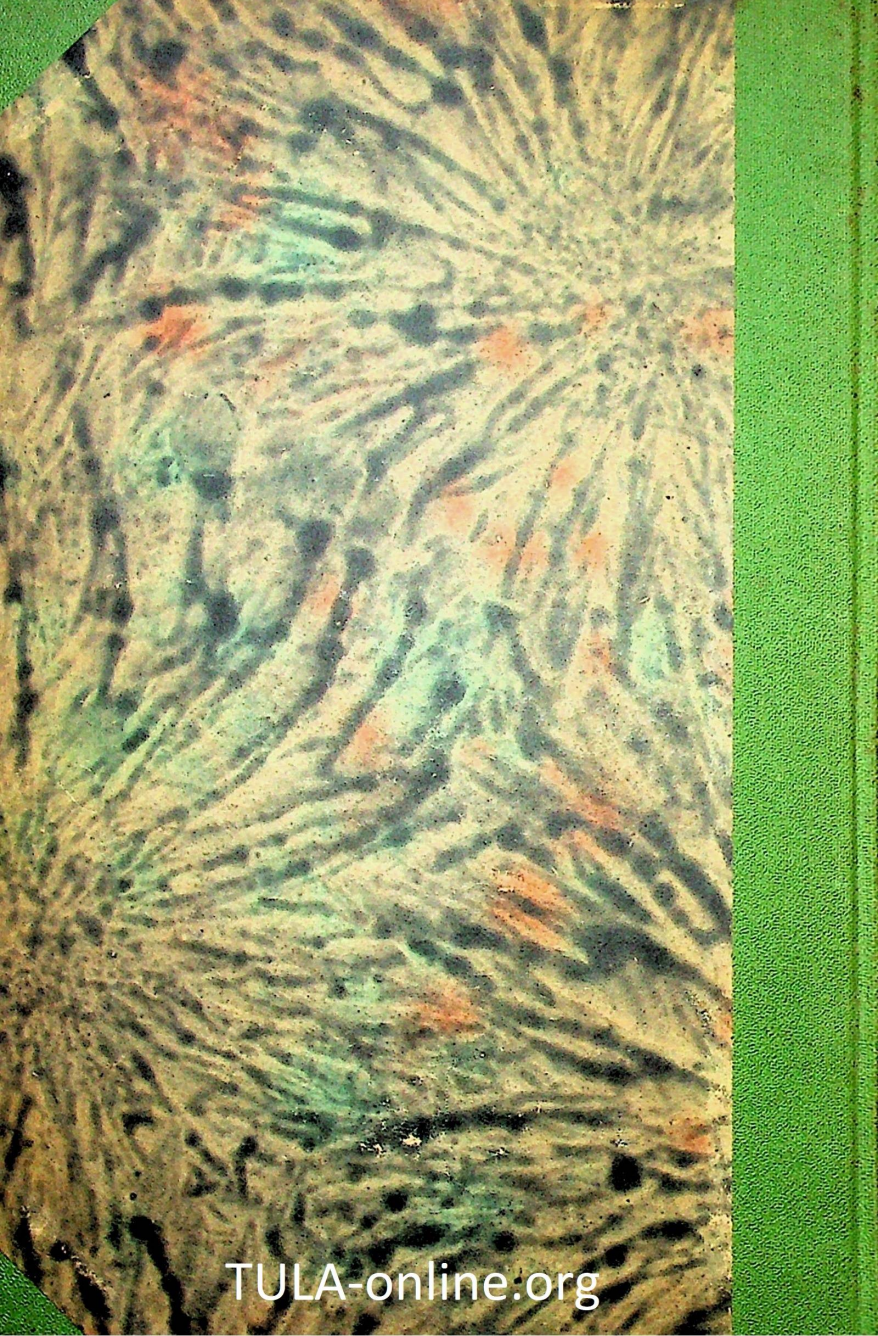
сять нешліфованих діамантів? Чому не вживають таких, якими створила природа? Згідно з міркуваннями цих людей, нешліфовані діаманти мають таку ж вартість, як і шліфовані, що грають тисячами кольорів!

Ми мусимо пам'ятати, що на наше виховання й на нашу вдачу дуже звертають увагу всі, хто оточує нас. За кожним разом, коли ми знаходимося в якомусь товаристві, ми непомітно для себе здобуваємо опінію про себе кожного окремого чоловіка, а наш поступ наперед чи крок назад старанно нотується. Кожний чоловік іде через життя з невидимим написом, що наліплюють йому знайомі без його відома. А як було б корисно, коли б ми могли цей напис прочитати!

Мусимо також знати, що ніколи нам не вдасться занадто довго дурити світ щодо нашої дійсної вартости. Наше власне «я», що криється якийсь час у тіні, врешті зраджує нашу дійсну істоту одним рухом, одним поглядом, одним словом. Добре виховання, хоч воно є так ніби моральним одягом чоловіка, ще не становить духовної краси чоловіка, як кора — середини дуба. Вона — що найбільше — вказує породу дерева, що знаходиться під нею, але не говорить, чи дерево те здорове чи спорохнявіле...

З М І С Т :

	ст.
Передмова.	
I. Як використовувати обставини	5
II. Молодь серед несприятливих обставин	20
III. Залізна воля	36
IV. Як використовувати вільний час	41
V. Здібні хлопці не на своїй дорозі	50
VI. Який фах вибрати	61
VII. Зосередження енергії	70
VIII. Точність і час	79
IX. Радість і довге життя	88
X. Добре виховання є скарбом	96

TULA-online.org